

NİKOLAY QARİN-MİXAYLOVSKI

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI

2007

Rus dilindən tərcümə edən:

Əlşirin Şükürlü

ISBN 978-9952-34-159-1

891.7/33-dc22

Rus ədəbiyyatı – XIX–XX əsrlər

Nikolay Qarin-Mixaylovski. Seçilmiş əsərləri.
Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 192 səh.

Bu kitaba rus klassik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, yazıçı Nikolay Qarin-Mixaylovskinin “Dimin sarayı”, “Adoçka”, “Dahi”, “Canavar” hekayələri və “Tyomanın uşaqlığı” povesti daxil edilmişdir. Yazıçı bu əsərlərdə, əsasən uşaqların, gənc nəslin ailə xronikasından və həyatından bəhs edərək, onların şəxsiyyətinin müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir. Nikolay Qarin-Mixaylovski müəyyən məqamlarda böyükklərin uşaqlara və gənc nəsle qarşı laqeydliyini, öz qəhrəmanlarının düşüncələrini və sarsıntılarını, eyni zamanda povest və hekayələrdə təsvir olunan hadisələrin psixoloji çalarlarını zəngin bədii lövhələrlə qələmə almışdır.

© “Şərq-Qərb”, 2007

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Nikolay Qarin-Mixaylovski olduqca parlaq bir ömür sürmüşdür. O, Rusiyanın ucsuz-bucaqsız ərazisində bir çox dəmiryollarını layihələşdirən və tikintisini həyata keçirən istedadlı mühəndis idi. Novosibirsk şəhərinin əsasının qoyulması məhz onun adıyla bağlıdır. O, görkəmli ictimai xadim kimi yorulmadan ölkəsinin sənayeləşməsi, texniki tərəqqisi uğrunda çalışmışdır.

N.Qarin-Mixaylovski ədəbi fəaliyyətə çox gec başlasa da, qısa müddətdə məşhurlaşmışdı. Maksim Qorki onu belə xatırlayırdı: "O, tobiətçə şair idi və hər dəfə sevgidən, inamdan danışanda bu aydınca hiss olunurdu. O, zəhmətkeş bir şair, əməyə, işə meyilli bir insan idi"¹.

***

N.Qarin-Mixaylovski 1852-ci il fevralın 8-də Peterburq şəhərində zadəgan ailəsində doğulmuşdur. Atası Georgi Mixaylovskinin Odessada evi və şəhər kənarında malikanəsi vardı. Gələcək yazıçının uşaqlıq və yeniyetməlik illəri də burada keçmişdir. Bu bərdə sonralar o, "Tyomanın uşaqlığı" əsərində səmimiyyətlə bəhs etmişdir. Bu povest, sözün tam mənasında avtobiografik əsər olmasa da, müəllifin həyata münasibətinin formalaşdığı mühit haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Bu mühit öz əxlaqi-mənəvi dəyərləri, ideologiyası ilə formalaşmış ənənəvi zadəgan məişəti idi. Mixaylovskinin atası 1848-1849-cu illər Macarıstan müharibəsi zamanı I Nikolayın olahiddə korpusunda xidmət etmiş rus generalı idi. İmperator onun ilk övladı olan gələcək yazıçı Qarinin xaç atası idi. Odur ki, ata öz oğlunu hər şeydən öncə çara sadıq rus zadəganı ruhunda tərbiyə etmək istəyirdi. I Nikolay dövrünün zabiti olan Qarin təlim-tərbiyədə ən sərt üsulların tərəfdarıydı, bu isə onun anasının kəskin etirazına səbəb olurdu. Ərindən fərqli olaraq o, oğlunu inandırmaqla tərbiyə etmək istəyir, onda vicdan və mərhəmət duyğuları aşılamağa çalışırdı.

Zadəgan ailələrinin ənənəsinə uyğun olaraq Mixaylovski ibtidai təhsilini ailədə – anasının rəhbərliyi altında almışdı; sonra alman məktəbində bir az oxumuş, daha sonra isə Odessa Rışelye gimnaziyasında təhsilini davam etmişdi (1863-1871). Həyatının bu dövrünü Qarin "Gimnaziyaçılar" povestində təsvir etmişdir. Əsərdə Artyomi Kartaşev və dostlarının dünyabaxışları, ədalət anlayışları və idealları bədii boyalarla verilmişdir. Qarin öz tetralogiyasının ikinci hissəsində gimnaziyanın onun ruhunu darmadağın etməsindən bəhs edərək göstərir ki, bu təlim-tərbiyə ocağı gənc Kartaşevə öz məqsədinə çatmaq üçün, ideallarını gerçəkləşdirməyə heç bir kömək edə bilmir. Qarinin qəhrəmanı bunu gənclik illərində daha dərinlən dərk edəcək.

¹ N.Qarin-Mixaylovski müasirlərinin xatirələrində. Novosibirsk, 1983, səh. 145.

Bu əhval-ruhiyyə və düşüncələr isə "Tələbələr" povestində öz əksini tapmışdır. Mixaylovski və onun qəhrəmanı öz yolunu və istedadını dərhal müəyyənləşdirə bilmir. 1871-ci ildə o, sənədlərini Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsinə verir, lakin Kartaşev kimi, o da hüquq ensiklopediyası fənni üzrə imtahandan kesilərək, növbəti il Dəmir Yolları İnstitutuna daxil olur...

1879-cu ildə Mixaylovski Minsk qubernatorunun qızı Nadejda Çertkova ilə evlənərək Peterburqa qayıdır və orada Dəmir Yolları Nazirliyində işə girir. Tezliklə onu Poti-Tiflis dəmiryolunun Batum-Samtrediya sahəsinə rəis müavini göndərirlər, sonra isə Zaqafqaziya dəmiryollarının Bakı sahəsinə distansiya rəisi təyin edirlər. Lakin 1882-ci ilin əvvəllərində o bu vəzifəni tərk edir və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmağa başlayır, bununla kəndlilərin rifahını yaxşılaşdırmağa çalışır. Lakin bu işdə də uğursuzluğa düşər olaraq yenidən əvvəlki işinə qayıdır və bu dəfə səmərəli fəaliyyət göstərə bilir. Elə həmin illərdə də o, "Tyomanın uşaqlığı" povestini yazaraq "Русское обозрение" jurnalında dərc etdirir (1892, № 1-3). Rus ictimai fikir tarixində önəmli rol oynayan bu jurnalın sonrakı taleyi Mixaylovski ilə çox yaxından bağlı olmuşdur. Belə ki, Mixaylovski ona olunan təklif əsasında jurnalın nəşri olmağa razılıq vermiş və 11 min manat ödəyərək "Русское обозрение"nu əvvəlki sahibindən almışdır.

Yenilənmiş jurnalda bir çox məşhur rus ədiblərinin (V.Q.Korolenko, D.N.Mamin-Sibiryak, Q.İ.Uspenski, K.S.Stanyukoviç, P.F.Yakuboviç və b.) əsərləri çap olunurdu. Qarinin avtobiografik epopeyasının üç əsəri ("Tyomanın uşaqlığı", "Gimnaziyaçılar", "Tələbələr") məhz bu jurnalda işıq üzünə çıkmışdır.

Bu əsər, qəribə də olsa, Tolstoyun məşhur avtobiografik povestlərini xatırladır. Qarin öz əsərini "inkışafın dörd mərhələsi" – uşaqlıq, yeniyetməlik, dəliqanlıq və gənclik haqqında analitik hekayə şəklində düşünmüş, öz həyatını, həyatdakı yerini və missiyasını dərk etməyə çalışmışdır. Tolstoy kimi, Qarin üçün də insanın kamilləşməsinin başlıca şərti yüksək əxlaq və ideala qovuşmaqdır, bu proses uşaqlıqda başlayıb gənclik illərində sona çatır. Mənəvi yetkinlik dövrünə çatanda insanın fəaliyyəti onun yer üzündəki missiyasına cavab verəcək, əxlaqi və ictimai anlam kəsb edəcək. Təbii ki, XIX əsrin sonunda yaşayan Qarinin yazıçı kimi qarşısında yeni əxlaqi və ictimai məsələlər dururdu. Tolstoydan fərqli olaraq, onun üçün başlıca məsələ şəxsiyyətin mənəvi kamilliyi deyil, şəxsiyyət və cəmiyyət, tərbiyə problemi idi – vətəndaş mövqeyinin tərbiyə olunması idi. Bu artıq yeni nəslin problemiydi və Artyomi Kartaşevin taleyi tərcümeyi-hal çərçivəsini xeyli aşırırdı. Tolstoy və Qarinin avtobiografik povestləri bir-birindən nə qədər fərqlənsələr də, bu əsərlərin yaxınlığı onların oxşar taleyini də müəyyənləşdirdi. Tolstoy öz ideyasını yekunlaşdırıb dördüncü povestini – "Gənclik"i yazmadı, çünki müəllif öz qəhrəmanının əxlaqi ideallarının praktiki olaraq gerçəkləşdirməsi üçün yollar tapa bilmədi. Bunu 1890-cı illərin ortalarında Qarin də tapa bilmədi, ona görə də sonuncu

hisseni – “Mühəndisler”i yazmaq çox çətin oldu. O zaman bu əsəri yazmağa cəhd göstərsə də, bir şey alınmadı. Yalnız birinci rus inqilabı ərəfəsində bu əsərə qayıdan Qarin öz qəhrəmanının həyat idealını tapa bildi. Qarin “Mühəndisler”i sona çatdırma bilmədi, lakin yazılan fəsillər əsərin qəhrəmanının öz ölkəsinin və xalqının mənafeyi üçün çalışdığı hər şeydən üstün tutduğunu açıq-aydın göstərirdi.

N.Qarin-Mixaylovski 1906-cı il iyunun 27-də Peterburqda, “Вестник жизни” jurnalının redaksiya iclası zamanı qəflətən vəfat edir. Onun ölümünə həddindən artıq gərgin işləməsi səbəb olmuşdu. Qarin öz həyatını və var qüvvəsini arzularına qurban versə də, bütün istəklərinə çatma bilmədi. O, Kırma elektrik dəmiryolu çəkmək və “Mühəndisler”i başa çatdırmaq istəyirdi. Ölümündən bir az əvvəl Maksim Qorkiyə deyirdi: “Rusiya olduqca xoşbəxt ölkədir! Burada nə qədər maraqlı işlər, sehrli imkanlar, mürəkkəb məsələlər var! Ömrümdə heç kəsə qibtə etməmişəm, ancaq bizdən otuz ildən sonra yaşayanlara paxıllığım tutur.”¹

N.Qarin-Mixaylovski, önündə hüdudsuz imkanlar açılacaq və qarşıya çıxan mürəkkəb məsələləri həll edəcək azad Rusiyanın vətəndaşlarına qibtə edirdi.

A.Muratov
1987

¹ N.Qarin-Mixaylovski müasirlərinin xatirələrində. Novosibirsk, 1983, səh. 105.

DİMİN SARAYI

(Uşaqların həyatından bəhs edən milad hekayəsi)

*Uşaqların dostu, əziz qızım
Dyusyaya ithaf olunur*

I

Eyvandan baxanda ağacların arxasında görünən yaşıl talaya çəmənlər çiçəkləri muncuq kimi səpələnmişdi. Eyvana yaxın yerdə açıq-yaşıl rəngli, şirəli yarpaqlarla örtülmüş ağaclar ucalırdı. Yarpaqlar xışıldaıyır, küləkdən ağacların başı az qala yerə dəyirdi.

Eyvanda, çardağın altında isə külək yox idi; günəş qızdırır və çiçəklərin ətri duyulurdu. Masaya yaxın kreslodada yeddi yaşlarında, balaca, sarışın, qoca kişi kimi beli bükülmüş bir oğlan uşağı oturmuşdu. Onun iri başı sanki ağırlığından sinəsinə doğru əyilmişdi və alınının altında iri qara gözləri görünürdü. Olduqca kəskin və gərgin baxışları vardı. Oğlan günəşdən bərq vuran qarşısındakı zanbağa və yumru qotazlara baxır, qəlbində şübhələr yaranır və düşünürdü. Düşünürdü ki, bəlkə bu zanbaq yox, tilsimlənmiş qaladır, qara qotazlar isə cəngavərlər və xanımlardır: gecə olan kimi qalada çıraqlar yanacaq, cəngavərlər və xanımlar diriləcəklər. Oğlan zanbağa dikdiyi gözlərini bir qədər qıyıb, təkəbbürlə gülümsəyərək düşündü: “Əgər zanbağa diqqətlə nəzər salsan, orada qotazlardan başqa heç nə görməzsən”.

Ağaclar necə də hay-küy salır, necə də güclü külək əsir: ağaclar iri olsa da, külək çox güclüdür, – o ağacları, istəsələr də, istəməsələr də yırğalayıb ora-bura əyirdi. Məgər ağaclar nəse istəyə bilərlər?

Oğlan göy üzünə baxmağa başladı: mavi, gözoxşayan səmada ağ buludlar oynayırdı. Ağacları yırğalayan həmən külək buludları da təqib edirdi.

Oğlan gözlərini yumdu və ona elə gəldi ki, o da yırğalanır, ağaclar da, o da, buludlar da harasa uzaqlara, lap uzaqlara uçurlar.

Oğlan qorxmağa başladı və yenidən gözlərini açdı: ətrafda hər şey necə də sarı rəngdə görünürdü.

Artıq çoxdandır əmisi görünmürdü. Əmisi onlara təsadüfən gəlirdi. O, əmisini hamıdan çox sevir. Anası deyir ki, nə zaman əmisi öz işini qurtarsa, daha getməyəcək; o zaman o da həmişəlik əmisi ilə bir yerdə olacaq. Ah, kaş əmim gələydi!

Sonra birdən əmisi gəlib çıxdı. O, anası ilə birlikdə yaxınlaşdı dedi:

– Salam, Dim.

– Əmi! – Dim çığırdı və onun üstünə atıldı.

Oh, necə bir xoşbəxtlik! Bu elə xoşbəxtlikdir ki, sanki Dimə nəşə yaxşı bir şey bağışlayıblar, o da heç vaxt bundan ayrılmaz, həmişə onu əllərində saxlayardı.

Onun iri gözləri qara almaz kimi parıldayır, artıq qaralmış qorxunc buludların arxasından görünən günəş işığı kimi bərq vururdu. Lakin balaca ürəyi elə bərk döyünürdü ki, sanki güclü, aydın, ağırlı zərbələri daha sürətlə hesablamağa tələsirdi.

– Gedək bağçaya, əmi, – Dim dedi.

– Bəs sən yorulmayacaqsan?

O yorulacaq?!

Dim əmisinin əlindən tutub pilləkənləri endi və bağçaya aparan cığırla getməyə başladı.

Bağça bir qədər rütubətli, lakin günəş oranı isidir var və hər yandan qovaq ağacının ətri duyulur, tərləmiş otların qoxusu gəlir, haradasa yarpaqların arasında hansısa bir quş ucadan oxuyur.

Necə də yaxşıdır. Yalnız başı hərlənən Dim ricadici tərdə deyir:

– Belə sürətlə yox, əmi.

– Bağışla, mənim balam, – istəyirsənsə, skamyada oturaq?

– İstəyirəm, – Dim deyir.

Onlar skamyada öyləşirlər. Bax indi yaxşıdır. Dim əmisinə baxır, üzündə yenidən sevinc əlamətləri duyulur və o tələsik əmisinə nəşə söyləmək istəyir. Lakin sevindən hər şeyi unudur və gərginliklə xatırlamağa çalışır.

– Bilirsən, əmi... – Dim sakitcə başlayır. – Mən başqa otaqda şam yanarkən yatmağı xoşlayıram. Əgər şam sönürsə, mən bərk qorxuram...

Dim gecə qorxularının ağır təəssüratlarına dalıb susdu.

– Sən nədən qorxursan ki? – əmisi onu mehribancasına qucaqladı.

– Özüm də bilmirəm.

Oğlan çiyinlərini çəkdi.

– Bəlkə kabuslardan qorxursan?

– Hə, kabuslardan

Sonra oğlan dodaqlarını uzadıb, gözlərini sevincək qıyıb irəliyə baxdı: kim kabuslara inanır?

– Mən, bilirsən, – Dim yenidən dilləndi, – əmi, bu gün oturub zənbəyə baxıram və fikirləşirəm: bəlkə bu zənbə yox, saraydır və orada cəngavərlər, xanımlar yaşayırlar... Nəyə görə mənə belə görünür?

– Ehtimal ki, sən cəngavərlər və xanımlar haqqında nəşə bir nağıl oxumusan?

– Yox... ah, düzdür, oxumuşam... Anam mənə çoxdan oxuyub, çiçək pəri barəsində oxuyub; doğrudur, mən onu xatırladım və beynimdə hər şey bir-birinə qarışdı.

Həmin an Dim dizlərinə dirsəklənib iltifatla başını yırğaladı.

Bilirsən, Dimoçka, – əmisi dedi, – axı səni müalicə etmək üçün bu gün bizə düz üç həkim gələcək.

– Onlar mənim xəstələndiyimdən xəbər tutduqlarına görə gəlirlər? Onlar mənə oynamağa icazə verəcəklər? Onlar xeyirxahdırlar?

Ah, hər şey necə də yaxşıdır. Hər şeydən yaxşı işə odur ki, əmisi onunladır. Ah, Dim elə bir sirdən ağahdır ki, amma onu heç zaman əmisinə deməz. Onu xəsisliklə qəlbində gizləyib saxlayır. Bu sirri Yeqor ona deyib ki, o, əmisinə oxşayır. Həqiqətənmi oxşayır və onun da əmisi kimi qalın saçları, nazik saqqalı, iri dalğın gözləri olacaq? Böyük bəxtəverlikdir ki, o, həyatda hamıdan çox sevdiyi bir adama oxşayır. Bəs görəsən, əmisi nə üçün həmişə belə kədərlidir?

Birdən hansı səbəbdənsə, sanki nəşə Dimin sinəsində ilişib dayandı və əmisi ona qorxa-qorxa baxmağa başladı?! Dim işə nəfəs almazdan, gözlərini geniş açıb, rəngi ağarmış, tərpənməz halda oturmuşdu.

Elə bu zaman anası da yaxınlaşdı və ana da, əmi də qorxu içində yerlərində donub qaldılar.

Birdən ətrafda elə bir sakitlik yarandı ki, sanki bu yaşıl guşədə bir anlıq ölümün qorxunc sifəti peyda oldu və hamı onun şahidinə çevrildi.

Nəhayət, oğlan ağır-ağır nəfəs almağa başladı və sakitcə dedi:

– Yorulmuşam, əmi...

– İstəyirsən, Dim, əzizim... səni çarpayına aparım?

Dim başını tərpətdi və əmisi onu ehtiyatla qaldırıb yataq otağına apardı.

Orada Dimi çarpayıya qoydu və özü də onun yanında oturdu.

– Mənə elə gəldi ki, – Dim dedi, – birdən elə bil harasa uçub getdim... Amma mən heç yerə getməmişəm.

Dim əmisinin əlini tutub ona baxırdı və fikirləşirdi ki, əmisinin onunla olması necə böyük bir bəxtəverlikdir. Anası da onunladır, lakin anası həmişə onun yanındadır. Amma əmisini nadir hallarda görürdü və buna görə də ona elə gəlirdi ki, indi gördükləri yalnız yuxudur: bax bu dəqiqə o oyanacaq və əmisini görməyəcək, zülmət gecə olacaq, o biri otaqda şam da sönəcək və beləliklə də, qorxmağa başlayacaq.

Həkimlər gəldilər, Dimi müayinədən keçirdilər və artıq hamının bildiyini bir daha təkrar etdilər, – Dimdə ürək qüsuru var. Bəzən uşaq vaxtı bu xəstəlik ötüb keçə bilər: çox oynamaq, həyəcanlanmaq olmaz, dərmanları isə qəbul etmək vacibdir.

II

Həkimlər də getdilər, əmi də. Dim yenidən eyvanda oturub əmisi barədə düşündü.

“Ah, – Dim fikirləşdi, – kaş mənim də qardaşlarım və bacılarım olaydı. Onları necə də sevərdim!”

Birdən həqiqətən də onlar nə vaxtsa ola bilərlər? Birdən ağacların arxasından çıxıb ona yaxınlaşar və deyirlər: “Biz sən qardaşların və bacılarınıq”.

Sonra onlar Dimi qucaqlayırlar. O özünü necə də yaxşı hiss edər və bir də heç zaman onlardan ayrılmaz.

Dimin belə düşündüyü bir vaxtda birdən bağçada ağacların arxasından açıqrəngli paltarda, kətan kimi ağ saçları olan balaca bir qız çıxdı.

O da Dimi gördü və heyrət içində dayandı.

Sonra o, yaxına gəlib Dimdən soruşdu:

– Sən qulyabanısan?

Əvvəlcə Dim özü də qorxdı və bilmədi ki, nə fikirləşsin. Onun, hətta ağına belə bir fikir gəldi: görəsən, bu qız hansısa cadugərin qızı deyil ki? Lakin qız dillənərkən o gülümsədi və sakitcə cavab verdi:

– Yox, mən Diməm. Bəs sən kimsən?

– Mən Nataşayam... Yox, amma sən qulyabanısan: qulyabanı həmişə özgəsinin bağçasında oturur.

– Bu o biri bağçada olur, – Dim ciddi şəkildə söylədi və əli ilə qonşu bağçanı göstərdi.

– Sənin atan, anan var? – Nataşa soruşdu.

– Mənim təkə anam var.

– Amma mənimsə anam da, atam da, əmim də, bibim də... Bəs sən qardaşların və bacılarının var?

– Yoxdur.

Nataşa yaxınlaşıb dedi:

– Mənim də yoxdur... Əmim qızları, əmim oğlanları var. Sənin necə?

– Yoxumdur.

Nataşa bir qədər də yaxına gəlib kədərli soruşdu:

– Sən çox bədbəxtsən?

– Nəyə görə? – Dim soruşdu.

Nataşa fikirləşib dedi:

– Sən burada otur, mənə anamın yanına gedirəm.

Sonra Nataşa tələsik geriye qayıtdı.

Dim heyrətdən və sevincdən uzun müddət özünə gələ bilmədi. Nataşa tamamilə Dimin şəkillərdə gördüyü mələklərə oxşayırdı: göy parçası kimi mavi gözləri, açıq rəngli qıvrım saçları. Bəlkə elə qanadları da var? Arxada balaca qanadları? Onun əynində krujevalı ağ önlük vardı. Arxada çiyinlərinin üstündə, harada ki, qanadlar olur, önlük, hətta bir azca şişmişdi, sanki onun altında həqiqətən də qanadlar gizlənmişdi. Növbəti dəfə Nataşa gələrkən Dim mütləq, tamamilə nəzərə çarpmadan baxacaq ki, görsün, doğrudan da onun qanadları var, ya yox.

Nataşa növbəti gün gəldi; bu dəfə pilləkənlərlə eyvana qalxdı və yuxarı pillədə oturub dedi:

– Budur, mən gəldim.

Sonra Nataşa soruşdu:

– Sən nə üçün həmişə bir yerdə oturursan? Gəl oynayaq...

– Mən qaçıb çox oynaya bilmərəm, – mənə yalnız gəzmək olar, – mən hər gün Yeqorla birlikdə gəzirəm. Bilirsən böyük xiyaban haradadır?

– Mənsə oynaya bilərəm... Mən qaça bilərəm, yəlləncəklərdə yəllənə bilərəm. Mən daha səninlə oturmaq istəmirəm.

Nataşa qalxıb tez evə yollandı. Bir neçə addım atdıqdan sonra qışqırdı:

– Mən oynaya bilməyən oğlanları sevmirəm!

Lakin o tezliklə yenidən qayıdıb gəldi.

Dimin lap yaxınına gəlib, onun sevinc dolu gözlərinə xeyli tamaşa elədi və ciddi tərzdə dedi:

– Bəlkə sən mənim çıxıb getməyimi istəyirsən?

– Yox, mən şadam ki, sən gəlmisən.

– Sənin çarpayın hansındandır – şəkəlidir? Mənim çarpayım şəkəlidir. Mən böyüyəndə Kolya əmi kimi şeirlər, kitablar yazı-çağam... Nə üçün sən qozbel kimi oturursan? Əgər sən belə oturmaqda davam etsən, mən gedəcəyəm.

Nataşa ciddi və yavaşca Dimi barmağı ilə hədələdi və yenidən danışmağa başladı:

– Bu gün bir əmi barmağını burnuna soxmuşdu; mən ona dedim: “Anam deyir ki, barmağı buruna soxmaq olmaz”. – Anam məni küncə qoydu və mən ağladım, çünki mən yaramaz qızam... Dim, sən yenə də belini bükmüsən? Mən sənə elə hey deyirəm, amma sən mənə qulaq asmırsan. Yaxşı, onda mən gedirəm.

Dim gülüb dedi:

– Yaxşı, bir daha etməyəcəyəm.

– Bax a... Sən də çirkli oğlanlarla oynama. Onların ata-anaları cahil adamlardır və həmişə sərxoş olub belə çığırırlar: “a-a!” və saçlarını qarışdırırlar. Onların mənəviyyatı da yoxdur, minik arabası da: madyanda gəzirlər. İndi isə mən gedirəm, sənə otur burada... Otur!

Nataşa ciddi şəkildə barmağı ilə Dimi hədələdi.

Nataşa Dim ilə belə tanış oldu və hər gün bir neçə dəfə onun yanına gəlməyə başladı.

III

Yeçor qışda sobanı qalayardı, yayda isə bağçada qurdalanardı.

Yeçor balacaboy, çopur, keçisaqqal, aşağı dodağı sallaq bir adam olub, çox şükür ki, bu görkəminə rəğmən heç nəyi vecinə alan deyildi. Lakin nadir hallarda o bunun fərqi varırdı. Sərxoş olanda o, müzakirəyə başlayar, şikayətlənər, inciyərdi. Bu zaman Yeçoru yatağa uzadardılar və növbəti gün o yenə də həmişəki sakit və fağır Yeçor olardı. Yeçor nadir hallarda içərdi və əsasən də Dimin anası şəhərə getdiyi vaxtlarda.

Bir dəfə nahardan sonra Dimin anası şəhərə getdiyi zaman Yeçor içmişdi. O, Dim ilə həmişəki kimi gəzməyə yollandı. Tərləmiş Yeçor əsəbi halda Dimə dalandardan, aşpaz qadından, qulluqçudan şikayətləndi. Sonra isə öz işləri ilə məşğul olmağa başladı.

– Beş ildir, – o dedi, – doğmalarımı görmürəm: kim var orada, nə var orada, – arvadım, uşaqlarım, elə hey pul göndəyirsən... Fərqi yoxdur, insanlar necə əvvəllər kölə kimi özlərini özgələrinə satırdılar... Hə, heç olmasa orada adamın əlinə xeyli pul dərhal gəlirdi, – özünü satdınsa, bilirdin nəyə görə satırdın, – amma burada iyirmi-qəpikliyə görə gərək tamam canın çıxsın: axırıncı iyirmi-qəpiklik yalnız içkiyə çatır, vəssalam – qoxumuş şüşənin içində batıb qalırsan!

Dim gedə-gedə fikirləşirdi: bədbəxt Yeçor ona görə içir ki, beş ildir arvadını və uşaqlarını görmür.

Bu zaman onlar taxtadan tikilmiş kilsənin yanından keçirdilər. Kilsənin qapıları açıq idi və axşam ibadəti keçirilirdi.

Dim axşam ibadətini sevirdi. “Svete tixiy” oxunarkən onun xoşuna gəlirdi. O dedi:

– Kilsəyə girək, Yeçor.

Onlar kilsəyə daxil oldular.

Kilsədə az adam var idi. Səcdəgahda duanı nədənsə dyakon¹ və həvəskar müğənnilərdən ibarət xor oxuyurdu. Kilsənin divarları boyu qarılar, qocalar, səcdəgaha yaxın isə qadınlardan, uşaqlardan, bir də tək-tək kişilərdən ibarət o qədər də böyük olmayan kütlə dayanmışdı.

Dimin İsanın uşaqlarla olan ikonasının yanında öz yeri var idi. Əynində mavi rəngli cübbə olan Xilaskar uşaqlarla əhatə olunmuş, nəvazişlə baxır və əlini oğlanlardan birinin başına qoymuşdur. İkonanın üstündə slavyanca yazılmışdır: “Uşaqların mənim yanıma gəlməsinə mane olmayın”.

Dim bu şəkli sevirdi və stulda oturub gözetçinin ona gətirdiyi bu şəkli daima tamaşa edərdi.

“Svete tixiy” oxuyurdular və səslər pəncərədən düşən günəşin qürub şüaları kimi ətrafa yayılırdı: sakit, rahat və kilsədə tam sakitlik hökm sürürdü. Təkcə Dyakonun əlində tutduğu kadilo² tərpenir, kadilodan qalxan tüstü dalğaları günəşin şüalarına qarışır,

¹ Dyakon – aşağıdərəcəli keşiş

² Kadilo – buxurdan (pravoslav və katolik ayinlərində buxur yandırılan qab).

ikonaların küncələrində olan çiraqların şöləsi sayrışıb gah azalır, gah da daha aydın işıq saçır.

Dimin fikirləri tüstü dalğaları kimi yayılıb onu harasa uzaqlara aparırdı.

O, ikonaya baxıb düşündü və qaşları dartıldı. Onun qara gözləri inadla və coşqunluqla baxırdı. O düşünürdü: indi İsa haradadır, indi onu – Dimi görürmü, Dim özü onu nə vaxtsa görəcəkmə və o zaman İsa ona necə baxacaq? Həmmən ikonada olduğu kimi mehribancasına, yoxsa incimmiş halda? Əgər Dim yalan danışarsa, inciycək. Lakin o nəyə görə yalan danışmalıdır? Əgər iki tikə çörək yeyib, bir tikə yediyini deyərsə? O nə qədər çox yeyərsə, anası bir o qədər çox sevinər.

Dim gülümsədi, çiyinlərini çəkdi və sevincək gözlərini qıydı.

Yeqorsa dua edir, yuxuda olduğu kimi bərk tərleyir və içini çəkərək elə hey təkrarlayır:

– İlahi, pərvərdigara...

Beləliklə, ibadət sona çatdı və hamı tələsik dağılışdı. İbadətdən sonra Yeqor və Dimin çıxdığı balaca, sakit kilse hasarının ətrafında artıq heç kim yox idi.

Dim hələ ki getmək istəmir, bir az da barıda qalmaq, rahat, yaşıl rəngli, təzəcə şirələnmiş skamyada bir az da oturmaq istəyirdi.

Ətrafda sakitlikdir və kimsə gözə dəymir. Dimə elə gəlir ki, sanki Yeqoradan və ondan başqa dünyada heç kim yoxdur.

– Sən istəyərdinmi, – Dim Yeqoradan soruşur, – sənə də kilse-dəki ikonada təsvir edilən qədər qardaş və bacıların olsun?

Yeqor çönüb azca Dimə tərəf əyildi və sanki birinci dəfə görmüş kimi ona baxdı. Gözləri böyüdü, üzü qızardı və sifətindəki hər bir nəmli oyuqcuqda iri tər damcılarını parlamağa başladı. Dodaqları da islanmış, alt dodağı isə bir az da sallanmışdı. Nəfəsini düz Dimin üzünə üfürür və bu zaman ondan araq iyi gəlirdi.

– Mənsə istərdim ki, – Dim davam etdi, – bilirsən, mənə həmişə elə gəlir ki, mənim qardaşlarım və bacılarım vardır.

– Bəlkə də var, – Yeqor dedi, – bəlkə də mələk qəlbi doğmalarının qəlbini hiss edir?

Yeqor gözlərini yumdu və başını yırğalamağa başladı. Dim fikrə getdi və dedi:

– Yeqor, mən sənə nə danışdığını mən anlamıram.

Yeqor bulanıq gözləri ilə Dimə baxdı.

– Oh, sənə necə deyərdim... necə də deyərdim, amma siz ananız və əminizə danışarsınız, Yeqoru da qovarlar...

– Danışmaram, Yeqor.

– Yo-ox, – Yeqor başını buladı, – Allaha and içsəniz, sizə inanaram, – deyin: əgər mən Yeqoru sataramsa, qoy Allah mənə rəhm etməsin.

Dim həm qorxur, həm də Yeqorun nə deyəcəyini öyrənmək istəyir və qorxa-qorxa deyir:

– Əgər Yeqoru sataramsa, qoy Allah mənə rəhm etməsin.

Yeqor qərribə şeylər söyləyir. O deyir ki, əmisi onun əmisi yox, atasıdır və onun qardaşları da var, bacıları da.

– Bax indi, – Yeqor sözünü tamamlayır, – Yeqor hər halda həqiqəti söylədiyini bilir, həqiqət isə dünyada hər şeydən qiymətlidir.

“Doğrudur, həqiqət dünyada hər şeydən qiymətlidir” – Dim də belə düşünür və sevincək danışır:

– Yeqor, əslində bu çox yaxşıdır: əmim atamdır, bacı və qardaşlarım vardır... Yeqor, bəs əmim nəyə görə atam olduğunu mənə demək istəmir?

– Axı o bunu necə söyləsin, – Yeqor əllərini yellədi, – o sizin ananızla qeyri-qanuni nikahdadır.

– Qeyri-qanuni? – Dim təkrar etdi.

– Məhz qeyri-qanuni, – ona olmaz.

Dim yenə də fikrə getdi, ah çəkib soruşdu:

– Yeqor, bəs mənim bacı-qardaşlarım çoxdur?

– İki qardaşın, üç bacın var.

– Bəs onlar harada yaşayırlar?

– Yayda bax orada, buradan üç verst¹ kənarda. – Yeqor barmağı ilə göstərdi.

– Yeqor... bəs onlar nə üçün mənim yanıma gəlmirlər?

– Neçə gəlsinlər axı? Onlar haradan bilirlər? Onlar üçün də sizin kimi fərqi yoxdur, amma onlara da heç nə deməyiblər.

– Bəs nəyə görə demirlər?

– Məsələ qeyri-qanunidirsə, necə deyə bilərlər.

Dim fikirləşdi və soruşdu:

– Qanun qorxuludur, Yeqor?

¹ Verst – 1,05 km-ə bərabər uzunluq ölçüsü

- Qanun, aydın məsələdir ki, qanundur...
- Yeşor ağır-aşır nəfəs almağa başladı.
- Oho-ho, – o dedi, – bax günah nədədir.
- Hansı günah, Yeşor? – Dim qorxa-qorxa soruşdu.
- Yeşor qaşqabaqlı, qəmgin-qəmgin dedi:
- Söhbət sizin günahınızdan getmir.

Dim sanki birdən nəyi vardsa hamısını itirdi və indi yenidən nəşə başqa təzə olan bir şeyi tapdı. Lakin bu təzə olan nə idisə yaxşı idi: atası, qardaşları və bacıları... Bütün bunlarda ona aydın olmayan nəşə vardı və bu aydın olmayanı Dim nə qədər cəhd eləsə də, anlaya bilmirdi və bilmirdi ki, Yeşoradan daha nəyi və necə soruşsun ki, hər şey ona aydın olsun... Dim özündə nəşə bir həyəcan və yaxud narahatlıq hiss etməyə başladı. Birdən onun bütün həyatını bürüyən hansısa ala-toranlığa baş vurmağa çalışaraq gərgin bir vəziyyətdə fikrə getdi.

– Yeşor, – Dim dedi, – mənə öz qardaşlarıma və bacılarıma heç olmasa gizlicə baxmaq olmaz?

Yeşor əvvəlcə qulaq asmaq belə istəmədi. Sonra müəyyən bəhanələr gətirməyə çalışdı. Lakin Dim elə tərzdə xahiş etdi ki, nəhayət, Yeşor razılaşdı.

Onlar fayton tutub getdilər. Lazım olan yerə çatmamış faytonu buraxdılar və piyada getməyə başladılar.

Orada hasarın arxasında, evin qarşısındakı çəmənlidə çoxlu uşaq oynayırdı. Yeşor pıçılı ilə onu başa saldı ki, bu uşaqların hamısı onun bacı-qardaşları ilə əmisi uşaqlarıdır.

“Nə yaxşı, – Dim sevinc içində fikirləşdi, – gör onun nə qədər bacı-qardaşları və əmisi uşaqları vardır. Məhz bütün bunlar barədə Nataşaya söyləyəcək”.

Onların hamısı necə də qeşəng və mehribandırlar.

Budur, iki qız və yamaqlı paltarda balaca bir oğlan oturub qumdan nəşə düzəldirlər. Bax digərləri isə qaçıb, bir-birini ora-bura qovurlar. Onun kimi iki oğlan qol-boyun olub heç kimə fikir vermədən gah irəli gedir, gah da geriye qayıdırlar. Onlara isə həris, qara gözləri olan bir qız elə hey sataşır. Onlarsa qıza deyirlər:

- Yaxşı da, Nina, əl çək də bizdən.
- Əl çəkməyəcəyəm, – Nina deyir, – gizli söhbət eləməyin.

Balaca bir qız uşağı isə arxası hamıya tərəf öyləşib gəlinciklə qurdalanır. Uzun, ipək kimi saçları hərdən gözünün üstünə tökülür, o

da gəlinciyi buraxıb balaca əlləri ilə itaətkarlıqla saçlarını geriye yığır. Lakin saçları təzədən gözünün üstünə tökülür.

Nina oğlanlardan uzaqlaşdı və balaca qızın yanında oturdu.

– Nə ağıllı qızsan, Toto. Gəlinciyi sevirsen?

Toto başını qaldırıb saçlarını sahmana saldı və sevincək gəlinciyi göstərərək bəxtəvərlik yağın səsi ilə dedi:

– Pupe¹...

O yalnız bir söz bilirdi: pupe.

– Ay səni, pupe, – Nina söylədi və Totonu öpdü.

– Bilirsən, Nina, – Totodan yaşca azca böyük olan bir qız yaxınlaşdı qayğılı-qayğılı dedi, – dayə söyləyir ki, əgər biz gəlinciklərlə yaxşı oynasaq, onlar bizi sevecək və bizi də gəlincik edəcəklər.

– Sən gəlincik olmaq istəyirsən məgər?

Qızın gözləri alışıb yandı və o, xoşbəxtcəsinə dilləndi:

– İstə-yi-rəm...

– Bəs o, şlyapa qoyan böyük xanım kimdir, evdən çıxıb uşaqların yanına gedir? – Dim Yeşoradan soruşur.

Yeşor pıçıldayır ki, o, Dimin bibisidir.

Uşaqların hamısı bibini görüb çıxırlar:

– Maşa bibi, Maşa bibi...

Sağlam, şən, dolubədənli Maşa bibi əlləri arxasında gedir. Lakin Dim onun nə gizlədiyini görür. Onun əlində at qoşulmuş araba və arabaçı vardır.

– Sizlərdən kim, – Maşa bibi şən, uca səsle soruşur, – bu gün doğum gününü, qeyd edilir?

Yamaqlı paltarda olan balaca oğlan qızardı və ayağa qalxdı.

– Ah, bu sənşən, Jenya? – Maşa bibi dedi, – sənə doğum günündür? Hə, bibini öp.

Maşa bibi öyilib yanağını Jenyaya yaxınlaşdırdı və Jenya onu öpən kimi soruşdu:

– Sən Maşa bibini sevirsen?

– Sevirəm, – Jenya dedi.

– Onda göstər görüm, necə sevirsen?

Jenya var gücü ilə Maşa bibinin boynuna sarıldı.

– Bəs Allaha necə, dua edirsən? – Maşa bibi sözüne davam etdi.

¹ Die Pupe – gəlincik deməkdir (alm.).

– Dua edirəm.

– Maşa bibi, Maşa bibi, – Nina söhbətə qarışdı və gözləri alov kimi işıqlandı, – Jenya Allaha belə dua eləyir: “İlahi, atamın, anamın qardaşlarımın, bacılarımın, əmilərimin, bibilərimin canını salamat elə” və sonra gördüyü nə varsa onlar üçün də belə söyləyir: “Çarpayımın altındakı çəkmələrimə...”

– Yaxşı, sən də, – Maşa bibi deyir, – həmişə hər şeyi bir-birinə qatıb-qarışdırırsan, bizə mane olma...

Sonra Maşa bibi yenidən Jenyaya müraciət edərək soruşdu:

– Süd də içirsən?

– İçirəm.

– Lap yaxşı, ağıllı oğlum, onda al sənə...

Elə o saat Maşa bibi at qoşulmuş arabanı və arabacını Jenyaya verdi.

– Bax, mən də hər şeyi bir-birinə qatıb-qarışdırıram, – Nina söyləyir, – sən də, Maşa bibi, həmişə adamın daha çox nə xoşuna gəlsə, onu da bağışlayırsan.

Bu, Maşa bibinin xoşuna gəldi və o güldü.

Elə bu zaman Dim pəncərələrin birindən əmi çağırmağa vərmiş etdiyi adamı gördü.

– Əmim! – o, təəccüblə Yeqora dedi. – Məgər o burada yaşayır?

– Bəs o harada yaşamalıdır? – Yeqor dedi.

Doğrudan da, sanki nəse Dimə od qoydu və o, qardaşlarını da, bacılarını da, böyük Maşa bibini də unuttu. O Maşa bibini ki, sarışın sifətini və böyük qara gözlərini hasara söykəyib baxan oğlanı görəndə kimi qəsdən ucadan dedi:

– Özgə uşaqlar hasara nə üçün yaxınlaşırlar?

Bütün uşaqlar boylanıb Dimə baxmağa başladılar.

Lakin Dim heç nəyi eşitmirdi və görmürdü: onun qəlbi elə döyünürdü ki, sanki söyləyirdi: əmim burada, burada yaşayır.

Yeqor isə bu zaman onu cığır boyu dartıb aparır və qorxa-qorxa deyirdi:

– Belə etmək olmaz axı, birdən əmin görəydi?

– Yeqor, belə tezliklə yox... bacarmıram... əyləşək.

Sonra Dim oturdu. Rəngi divar kimi ağarmışdı, çünki nəse alışıb sinəsini parça-parça edirdi; ürəyi bulanırdı...

– Ah, heç olmasa bir az su olsaydı...

“Yeqor nə söyləyir? Hə, getmək lazımdır...”

Dim özünü toplayıb, yenidən qəmgin-qəmgin ayağa qalxdı və onlar tələsik yollarına davam etdilər. Bütün bədəni tərləmiş, xoşagəlməz yapışqan kimi olmuşdu; sarışın sifəti birdən solmağa başladı, gözlərinin altında sürətlə tünd dairelər əmələ gəldi və gözləri bir qədər böyüdü. Böyrü sancır, Dim əli ilə sancan yerini tutub bükülmüş halda zorla yeriyirdi... Sanki başlarının üstünü qasırga almış və hər şey rəhbərsiz fikirlərin, acı təəssüratların girdabında itib-batırdı. Necə də ağır idi: sanki birdən iti, yad bir şey qəlbinin dərinliklərinə soxulub orada qalmış və ürəyi dözülməz ağrı içində susmuşdu.

Sonra onlar faytona oturub getdilər. Dim bir qədər yüngülləşmişdi və özünə də, elə hamıya da yad kimi, belə bükülmüş halda Yeqorun yanında oturmuşdu.

Bağçanın hər yerində quşlar şən-şən nəğmələr oxuyur, günəş qüruba enmiş, qızılı şəfəqlərinin altında ağaclar, gül kolları işıq saçır. Uzaq əngilliklərdə, göy üzünün qızılı rəngli günbatan yerində hər şey nura boyanır, orada, günəşin qüruba endiyi yerdə sanki torpağın üstündə duman alışıb-yanır. Bəlkə elə o da gözəgörünməz, parlaq, əsrarəngiz həyata malik bir aləmdir.

Yeqor nəse ölüm barəsində danışır. Görəsən, ölüm nədir və ölümdən sonrakı həyat necə olur? Bəlkə bu o deməkdir ki, hər şey ora, indi hər şeyin topladığı həməndə əngilliklərə çəkilir: yer də, göy də, bax orada, həməndə o nöqtədə bərq vuran günəş də... Hamı öləcək: o da, anası da, atası da, bütün qardaşları, bacıları da, bibiləri də və hamı ora gedəcək. “Ah, o zaman gözəl olacaq, – tək-cə tezliklə hamı öləydi” – Dim düşünür.

– Mən öləndən sonra oynaya biləcəyəmmi, Yeqor?

– Oynaya biləcəksən.

Onda tez, lap tez bax ora, o işıqlı yerə qaçıb gedəcək.

– Oh, ay Allah, ay Allah, – evə yaxınlaşarkən Yeqor deyir, – üzünüzdə zərre qədər qan qalmayıb... necə olacaq görəsən, necə olacaq?

– Heç nə olmayacaq, Yeqor, – Dim cavab verir, – mən deyərəm ki, özümü pis hiss edirdim, vəssalam, ona görə də fayton tutduq.

Lakin Yeqor hədə yerə narahat olurdu. Dimin anası hələ qayıtmamışdı, Dim də onu gözləmədən yatmaq üçün yerinə uzandı. Birinci dəfə idi ki, o buna sevinirdi. Elə yorulmuşdu ki, yerinə uzanan kimi yuxu onu apardı. Bütün gecəni o, bərk və rahat yatdı. Səhər isə oyanıb, heç nə barədə düşünmədən çarpayısında uzanıb özünü sağlam və gümrah hiss edirdi.

Lakin anası onun yanına gələrkən, birdən o, dərhal dünən baş verənlərin hamısını xatırladı və özünü pis və narahat hiss etdiyindən gözlərini yumdu.

– Yatırsan, Dim?

Dimin ürəyi döyünür, qulaqları eşidir, amma heç cürə cavab verə bilmirdi: O cavab vermək istəmirdi. O, kimdənsə, nəyə görə inci-mişdi. Şikayətlənmək, onu nədəsə günahlandırmaq istəyirdi. Dünən baş verənlərin hamısını danışmaq istədi, amma o, Yeqor üçün elə dəhşətli and içmişdi ki.

Özündə güc tapıb gözlərini açdı.

– Bu gün sənin gözlərin necə də tutqundur, – anası dedi və əyilib onu öpdü.

O da anasını öpdü, lakin ona elə gəldi ki, anasını yox, kimisə özgəsini öpür. O, tez gözlərini qaçııb sakitcə soruşdu:

– Yeqor haradadır?

– Yeqor bağcadadır.

Deməli, Yeqoru qovmayıblar. Dim rahat nəfəs aldı. O, dünən bütün günü anasını görmədiyini xatırladı və onun harada olduğunu soruşmaq istədi. Lakin fikirləşdi ki, artıq indi anası ona həqiqəti deməyəcək və eyni zamanda, o da anasına həqiqəti deyə bilməz. Beləliklə, Dim elə darıxdı və qəlbində elə bir boşluq yarandı ki, o, yenidən dərinə nəfəs alıb düşündü: “Ah, tək tezliklə hamı öləydi”. Anası isə hələ də əyilib ona baxır və kədərlə deyir:

– Mənim zavallı oğlum, bəlkə sən anandan inciyirsən ki, o, dünən səni bütün günü tək qoyub?

Cavab əvəzinə Dim coşqunluqla anasının boynunu qucaqladı və ona sığınaraq bütün sifətini dərhal göz yaşları ilə islatdı.

– Mənim əzizim, mənim əzizim, istəklim...

Anası da coşqunluqla, qorxmuş halda Dimin üzünü, əllərini və sinəsini öpməyə başladı.

Göz yaşları Dimi yüngülləşdirdi. O, yenidən anasına baxdı və göz yaşları içində gülümsədi. Sonra dünən baş verənlərin hamısı birdən Dimə çox uzaq göründü. “Yalnız anama heç nəyi söyləmək lazım deyil” – o fikirləşdi.

O məyus-məyus geyindi, süd içdi və eyvana çıxdı.

Odur, Yeqor ləkləri belləyir. Yeqor qaşqabaqlı, dalğın halda ləkləri belləyirdi və heç kimə baxmırdı. Çağırımı onu? Yox.

Ana oturub musiqi ilə məşğul olmağa başladı. Ah, kaş ki Nataşa tez gələydi. Amma o, qızı da Dimin anasına, əmisinə heç nə söyləməyəcəyinə and içməyə məcbur etməlidir.

Bax, bu da Nataşa. O, Dimin lap yaxınına gəlib, düz onun burnunun altında başını yırğalayaraq dedi:

– Hə, salam, salam!

Sonra oturub danışmağa başladı:

– Kolya əmi gəlmişdi... Mən ağladım, o da mənə nağıl danışdı. İndi mən onu sənə danışım. Belə bir saray var, bilirsen? Orada həm bağ var, həm mələklər, həm də uşaqlar. Uşaqlar ağlayan zaman, bilirsen, mələklər onların göz yaşlarını lap balaca, bax belə fincanlara yığırlar, sonra isə onlarla bağdakı gülləri suvarırlar: elə yaxşı güllərdir ki, onlardan heç yerdə yoxdur... Mələyin fincanına tökülməyən göz yaşları isə, bax beləcə, döşəməyə düşür və mirvariyyə çevrilir... Başa düşürsen? Mələklər bu mirvariləri yığıb onlardan uşaqlar üçün saray tikirlər. – Nataşa əyilib başını yırğalayaraq lap yaxından Dimin qulağına kobudcasına dedi: – Mənim anamın isə lap çox, lap çox mirvarisi vardır... Yaxşı nağıldır?

– Çox yaxşıdır! – Dim dedi.

– Bəs o saray haradadır? – Nataşa soruşdu.

Dim birdən orada gördüyü, günəşin qürub etdiyi işıqlı yeri xatırladı və dedi:

– Mən bilərəm o haradadır, – mən hətta onu dünən görmüşəm: orada – günəşin, səmanın və torpağın birləşdiyi yerdə, orada hər şey parlaq rəngdədir, dünən mən onu görmüşəm. Günəşin qüruba endiyi vaxtlarda onu hər gün görmək olar... Amma, Nataşa, qulaq as, bu barədə sonra. İndi isə sənə bir söz deyəcəyəm, amma Allaha and iç ki, bu barədə mənim anama və əmimə heç nə söyləməyəcəksən.

Sonra Dim çox ciddi şəkildə Nataşaya nəzər salıb, hətta gözlərini də qıydı.

– Əgər qorxuludursa, mən istəmirəm, – Nataşa dedi, – mən qorxunc şeyləri sevmirəm, çünki gecələr həmişə qışqırıram.

– Yox, yox, qorxulu deyil... – Bir anlıq Dim səsinə yavaşdıb dedi: – Bilirsen: mənim qardaşlarım və bacılarım vardır.

– Doğma, yoxsa əmin uşaqları?

– Doğma! Həm doğma, həm də əmim uşaqları.

Nataşa bir qədər fikirləşdi və sonra ciddi şəkildə dedi:

– Sən, deməli, məni aldatmışsan?

– Yox, mən özüm də bilmirdim, – dünən Yeqor mənə dedi; və bilirsen, əmim isə əmim yox, atamdır... Sonra bir də bilirsen? Hətta mən dünən bütün bacı-qardaşlarımı görmüşəm... Biz Yeqorla gizlincə yaxınlaşıb hamısını hasarın arxasından gördük...

Dim hətta pəncərənin qarşısında dayanan atasını da gördüyünü Nataşaya söyləmək istədi, lakin bu onun xoşuna gəlmədiyi üçün heç bir söz demədi.

Nataşa Dimi barmağı ilə hədələyib dedi:

– Hə, bax a... Sən kimi daha çox sevirsen, məni, yoxsa bacı-qardaşlarımı?

Dim tutuldu.

– Nataşa, – o dedi, – mən sənə eynilə həqiqəti söyləyirəm.

– Mənsə belə istəmirəm, – Nataşa dedi. – Sən məni daha çox istə, əgər istəməsən, bir də sənənin yanına gəlməyəcəyəm... Gəlməyəcəyəm, gəlməyəcəyəm. Heç vaxt gəlməyəcəyəm...

Nataşa dedi və artıq dal-dala pilləkənə sarı getməyə başladı.

– Yaxşı, Nataşa... Yaxşı da, qulaq as! Onlar mənim qardaşlarım və bacılarumdur, sənə mənim arvadım olacaqsan...

Nataşa tez Dimə yaxınlaşdı və dedi:

– Bilirsen, biz onların hamısını götürüb həmən saraya gedərik...

– Amma, Nataşa, həmən saraya öləndən sonra düşmək mümkündür...

Əvvəlcə Nataşa bir qədər fikirləşdi, sonra isə bir neçə dəfə məhribancasına onun başını şappıldadaraq dedi:

– Düz deyil... Al payını, al payını, al payını...

Sonra o qaçıb getdi. Dim isə arxadan çığırdı:

– Tez gəl!

IV

Nataşa Dimin anasına və əmisinə heç nə demədi, amma öz anasına dedi.

– Bir də sən Dimin yanına getmə, – anası ona tapşırırdı.

Lakin o, Dimin yanına getməyə davam etdi.

– Əgər sən mənə qulaq asmayıb Dimin yanına getməyə davam etsən, səni döyəcəyəm, – Nataşanın anası bir də ona xəbərdarlıq etdi.

Nataşa Dimin yanına gedib gəlinciyini də apardı və dedi:

– Sən ata olarsan, mən də ana, bu isə bizim qızımız: o, sözə qulaq asan deyil, ona görə də indi onu döymək lazımdır.

Nataşa stula oturdu, gəlinciyi dizlərinin üstünə qoyub, balaca donunu yuxarı qaldırdı və danışa-danışa onu döyməyə başladı:

– Al payını, al payını, al payını... İndi isə biz onu dizi üstə üzünü küncə qoyaq.

Nataşa tələsik stuldan düşdü və gəlinciyi eyvanın küncünə apardı.

– Yox, – o dedi, – buradan o, bağı görəcək: lazımdır ki, o heç nəyi görməsin.

Nataşa gəlinciyi eyvanın evə birləşdiyi küncə aparıb üzünü divara söykəyərək dedi:

– Ay yaramaz, zəhləm getmiş!

Sonra Nataşa Dimin yanına qayıdıb stula oturdu və dilləndi:

– Mənim zərre qədər də ona yazığım gəlmir və biz hətta ona tərəf baxmayacağıq da. Qoy bizim qızımız bütün günü dizləri üstə beləcə dayansın, çünki mənim zərre qədər də ona yazığım gəlmir: o yaramazdır... yaramazdır... elə sən də yaramazsan, yaramazsan, yaramazsan və mən heç kimi sevmirəm.

Sonra birdən Nataşa ağlamağa başladı.

O ağladı, Dim isə qorxa-qorxa ona dedi:

– Nataşa, əzizim, ağlama... Mən heç vaxt sənə xətrinə dəyməyəcəyəm. Elə gəlinciyi də səni bir də incitməz... Mən də, o da səni çox sevirik... Ağlama da, Nataşa, – sonra Dim Nataşaya tərəf əyilərək soruşdu: – Səni öpmək olar?

– Yox, – Nataşa ağlamağa davam edərək dedi, – məni öpmək olmaz, – heç kim məni öpə bilməz, yalnız atam və anam məni öpə bilərlər, çünki başqaları hamısı xəstədirlər və o zaman mən də xəstəyə bilərəm... Atımdan öp.

Dim onu öpdü, amma Nataşa yenə də ağlamağa davam etdi.

– Sən nəyə görə yenə də ağlayırsan?

– Ona görə ki, anam məni döyəcək, ona görə ki, mən yaramaz qızam... mən çox yaramazam...

Birdən Nataşa ağlaya-ağlaya stuldan düşüb getdi. Dim isə dəhşət içində fikirləşməyə başladı: doğrudanmı Nataşanı döyəcəklər?! Of, belə balaca bir qızı döymək necə də rüsvayçı, yaramaz və əzabverici bir işdir.

Nataşa evə gələn zaman anası ondan soruşdu:

– Sən yenə də Dimin yanında olmusan?

– Olmuşam, – Nataşa dedi.

– Mən sənə nə demişdim, əgər sən Dimin yanına gedərsənsə, mən səninlə nə edəcəyimi demişdim.

– Döyəcəyini demişdin, – Nataşa cavab verdi.

– Səni nə üçün döyəcəyəm? – anası soruşdu.

– Ona görə ki, mən pis qızam: sözbəxan deyiləm.

Anası qalxdı, Nataşanın əlindən tutub dedi:

– İndi ki bilirsən, gedək, mən səni döyəcəyəm, özü də bu gün səni xətkəşlə döyəcəyəm.

– Çox ağrıdacaq? – Nataşa soruşdu.

– Oh, əlbəttə, çox ağrıdacaq.

Onlar anasının Nataşanı həmişə döydüyü otağa yaxınlaşdıqları zaman, birdən o, anasının əlindən çıxıb tez kənara atıldı. Lakin anası ona çatıb geriye qayıtdı.

Nataşanın sifəti dəyişdi, qorxub qışqırmağa başladı:

– İstəmirəm.

– Artıq gecdir! – Nataşanın anası çığırdı və var gücü ilə Nataşanı arxasınca dartdı.

Anası Nataşanı döydü.

Nataşa uşaq otağına getdi və kağıza yazdı: “Anam məni döydü, ona görə ki, mən sənin yanına gəlirəm, ona görə ki, mən yaramaz qızam və bir də mən sənin yanına gəlməyəcəm. Yolka bayramında isə mən öləcəyəm və biz öz sarayımızda yaşayacağıq və mən sənə şcirlər yazacağam”.

Nataşa məktubunu götürüb Dimin yanına getdi.

Dim Nataşanı görəndə zaman nəfəsi tutuldu. Nataşa çox kədərli görünürdü. O, Dimə yaxınlaşan kimi məktubu uzatdı və dedi:

– Bu məktub sənə çatacaq, mən indi gedəcəyəm, sən hələ oxuma: mən gedəndən sonra oxuyarsan. Mən tezliklə öləcəyəm...

Nataşanın gözlərindən yaş axmağa başladı. O, yavaş-yavaş arxaya çəkildi və göz yaşlarını silərək Dimə nəzər saldı: o, məktubu oxuyurmu? Lakin Dim oxumurdu və elə hey təəccübdən böyümüş gözləri ilə ona baxırdı.

Nataşa axırıncı dəfə dayandı və uzun müddət Dimə kədərlə nəzər saldı. Sonra o getdi və ağacların arasından yalnız onun açıq

rəngli donu nəzərə çarpırdı. Sonra isə artıq don da görünməz oldu. Dim isə əlində Nataşanın məktubu oturub yerindən tərpənmirdi.

O bu məktubu oxudu və çox ağladı.

Sonra bütün gecəni yuxuda Nataşanı gördü – o, qızla haradasa qaranlıq bir keçiddədir və elə hey onu gizlətməyə çalışır ki, kimse qızı tapıb döyməsin.

Sonra isə o, qızı elə yerdə gizlətdi ki, artıq özü də onu tapa bilmədi. O, qızı uzun müddət axtardı. Hər yer qaranlıq və qorxulu idi.

Səhər o, rəngi saralmış, əsəbi halda oyandı və dərhal yuxusunu xatırladı. Qəlbi kədərlə döyünməyə başladı.

V

Yenidən hər şey qaydasına düşmüşdü, yalnız Nataşa artıq gəlmirdi və Dim tamamilə yalqız eyvanda oturub qardaşları, bacıları, Nataşa barəsində düşünürdü. Fikirləşirdi ki, görəsən, nə üçün heç kimə onunla oynamaq olmaz.

Əmisi lap az-az gəlməyə başlamışdı: Dim əmisinin harada öz vaxtını keçirdiyini bilirdi.

Hərdən çox istəyirdi ki, hər şeyi əmisinə danışsın. Lakin Dim susur və təkcə qaşlarını çatıb gözaltı elə hey əmisinə tamaşa eləyirdi...

Yenə də külək əsir, yenə də buludlar səmada oynayırdı və yenə də ağaclar yırgalanırdılar.

Qarğa ağacın kəlləsində oturub onunla birgə yellənir. Külək qarğa oturan budağı əydiyindən qarğa qanad çalaraq eyvana uçdu. Sonra o yırgalana-yırgalana cəsarətlə düz Dimə yaxınlaşıb dayandı, ona baxdı və Dimin çəkmələrini dimdiklədi. Beləcə, ehtiyatla dimdikləyib, sonra uçub getdi.

Dim, qarğanın dimdiklədiyi yeri hələ də hiss edirdi və bu onun çox xoşuna gəlirdi. Bəlkə o, qarğanın xoşuna gəlmişdi və qarğa onu əzizləmək istəyirdi. Bəlkə qarğa yenə də uçub gələcək? Dim oturub qarğanı gözləyirdi. Amma qarğa bir də uçub gəlmədi.

Yay da ötüb keçdi. Dim artıq eyvanda oturmurdu: o, bürünmüş halda bağın kimsəsiz çığırları boyu addımlayırdı və sarı yarpaqlar səpələnmiş eyvana baxırdı.

İstər eyvanda, istər çığırlarda, istər ağacların kəlləsində – yuxarıda, payız səmasının göy rəngli parlaqlığında çoxlu şəffaf, qızılı-sarı rəngli yarpaqlar gözə dəyirdi.

Eyvən da boşdur, bağ da və artıq Nataşa da yoxdur. Amma adama hələ də elə gəlir ki, bax indicə qızın donu görünəcək və o, əvvəllər olduğu kimi ağacların arxasından çıxıb deyəcək:

“Sən məni axtarırdın və budur mən gəldim... Bəlkə sən artıq bunu istəmirsən? İstəmirsən de və mən çıxıb gedim”.

Nataşa diqqətlə, ciddi şəkildə Dime baxıb oturur və əvvəllər olduğu kimi söhbət etməyə başlayır.

Nataşa da yoxdur, qarğa da, ola bilsin ki, qarğa uçub gələcək, bəlkə lap elə indi uçub gələcək və Dimin qarşısında gəzməyə başlayacaq...

Lakin birdən o, qarğanı gördü. Qarğa ağacın altında ölmüş vəziyyətdə torpağa uzanmışdı.

Dim iri gözləri ilə ölü qarğaya baxdı və qarğa üçün bərk heyifsləndi. Yəqin ki, qarğa onu sevirmiş, lakin ona da Dime oynamağa icazə verilmədiyindən darıxmış və ölmüşdü.

Yağışlar yağdı. Yarpaqlar torpağa töküldülər. Nə vaxtsa çox gözəl olan, zərif, qızılı-sarı rəngli yarpaqlar çirkəbə bulaşdı və islanıb artıq torpağın üstündə çürüməyə başladılar.

Dim öz otağında tərlemiş pəncərə şüşələrinin arxasından onları seyr edirdi. Hərdən axşamçağı günəş buludların arasından boylanaraq qızılı şüaları ilə bağı, uzaqdan görünən bağ evlərini işıqlandırardı. Bağ evlərinin çıraqları elə aydın şölə saçırdı ki, sanki hələ də orada yay aylarında olduğu kimi həyat davam edirdi.

Qış gəldi və qar yağdı.

Dim artıq gəzə bilmirdi: o, çarpayısında uzanıb düşünürdü.

Nə barədə?

Məyus halda o, barmaqlarını adyahn qıraqlarında gəzdirir, iri, qara gözlərini irəliyə dikmişdi.

O, qardaşları, bacıları və Nataşa barədə düşünürdü. Onların hamısı indi uzaqda – şəhərdə oynayır, şən və xoşbəxtidirlər. Nə vaxtsa o da onlara qoşulacaq və hamısı səmanın, günəşin və torpağın qovuşduğu həmə sarayda bir yerdə olacaqlar.

Onları yenidən gördüyü zaman o, çox sevinəcək. Onlar Dimin əlindən tutub, mələklərin gözəl çiçəkləri uşaqların göz yaşları ilə suladığı həmə saraya gedəcəklər.

Dim çarpayıda uzanıb dodaqlarını gəmirir və xəstə başını yırğalayır.

Oh, necə də o, bacı-qardaşlarını sevirdi. O zaman necə də şən-lənəcəklər və elə o zaman da o, əmisinə deyəcək:

“Yox, yox, sən məni aldatma, – mən artıq bilərəm ki, sən mənim atamsan. Əlbəttə, sən elə bilirdin ki, mən səni sevməyəcəyəm”. Sonra o, əmisinin boynuna atılacaq, əvvəllər olduğu kimi sevinclə onu öpməyə başlayacaq.

Təəssüf ki, otağının pəncərələri şərçə açılır və o, günəşin necə qürub etməsini və öz sarayını görə bilmirdi.

Bəlkə saray elə günəş doğan zaman da görünür?

Çünki hərdən o, səhər çağı pis yatırdı və pəncərə pərdələrini qaldirib, orada, lap uzaqda – al-qırmızı göy üzündə, çəhrayı rəngli dumanlı bürünmüş dan yeri ağararkən günəşin necə doğduğuna baxardı.

Günəş görünər, ilk şüalarını saçar, şərçə balaları xoşbəxtcəsinə, sevinclə onun pəncərəsinə qonar və onun üçün şən-şən cikkildəşərdilər.

Elə bil saray azca görünürdü, lakin o, uzun müddət pəncərədən baxa bilmədi və yorğun halda pərdələri endirdi və yenidən uzanıb fikirləşdi. Amma mütləq qardaşları və bacıları heç olmasa bir dəfə onu görməlidirlər ki, sonra Dimin həmə sarayında onu tanıya bilsinlər. Bir dəfə Yeqor gəlib ona söz verib ki, bacılarını və-qardaşlarını milad axşamı onun yanına gətirəcək. Kaş milad axşamı tez gələydi!

VI

Yer üzünə qaranlıq erkən çökdü.

Yeqor içkili idi və Dimin otağındakı soba üçün odun yığa-yığa deyiniydi:

– Məgər bunlar adamdırlar? Bu gün o gonbulgile getmişdim. Uşaqlar üstümə yüyürdülər. Onlara deyirəm: “Qardaşınız Dim ölüm ayağındadır: ananızdan xahiş edin, heç olmasa bayramı nəzərə alıb sizi qardaşınızın yanına buraxsın”. Amma o, yerindən necə də cəld sıçrayıb deyir: “Sən necə cəsarət edirsən?.. Tez rədd ol buradan. Yox, yox, uşaqlar, sizin başqa heç bir qardaşınız yoxdur”. – “Necə yoxdur? – deyirəm, – özgəsinin malını oğurlayıb gizlətmək günahdır, siz isə uşaq qəlbini oğurlayıb gizlədirsiniz, – Allah ruhu yaşamaq üçün göndərib, onu şərəfləndirməyi tövsiyə edib, siz isə yox...”

– Belə də dedin? – uzunsaqqallı dalandar tüpürüb istehza ilə soruşdu.

– Mənə nə var ki? Səndə, bəlkə yoxdur. Sənə lazım deyil, – Allah verdiyi canı geri alacaq, amma Allahda o itməyəcək... Başqalarının yanına da getmədim... Onlar neyləyirlər? Kilsəyə gəlib, bütün kilsə boyu xaç çəkirlər, səcdə edirlər, amma onlar qarasına səcdə edirlər...

– Yaxşı, yaxşı, düzələcək, – sən odun apar, – soyuqlayırlar.

– Aparıram, – Yeqor cavab verdi.

Yeqor Dimin otağına odun apardı.

– Yeqor, sən deyirdin, – Dim ondan soruşdu, – bacılarım və qardaşlarım milad axşamı yanıma gələcək? Bəs milad axşamı nə vaxt olacaq?

Yeqor qaşqabaqlı dillənir:

– Bu gün milad axşamıdır.

Yeqor əlini ölçür: heç kim gəlməyəcək və yolka da olmayacaq.

– Bu gün? Bəs nəyə görə yolka yoxdur və heç kim də gəlməyib?

– Ona görə ki, sən öləcəksən, mənim canım, öləcəksən... –

Yeqor deyir və ağlayır.

– Yeqor, ölüm qorxuludur? – Dim sakit səsle soruşur.

– Yox, – Yeqor deyir, – mən elə bir dua bilirəm ki, onu oxuyandan sonra heç bir qaragüruh ruha toxuna bilmir və müqəddəs mələklər onu alıb cənnətə aparırlar...

“Bizim saraya aparırlar, – Dim fikirləşir. – Təki Yeqor sərxoş olmayaydı və mən ölərkən bu duanı oxumağı unutmayaydı”.

– Ölməmək qorxuludur, – Yeqor yenidən dillənir, – ölümlər daha yaxşıdır, yoxsa yaşamaq nədir? İnsanlar itdən də betər acıqlı olublar.

– Nə üçün acıqlı, Yeqor?

– Necə yeni nə üçün? İt balaca küçüyə heç vaxt toxunmaz, – amma onu, Dimi isə öz qan qohumları qovurlar və heç tanımaq belə istəmirlər.

– Hansı qan qohumları, Yeqor?

– Hansılar? Bibilər, əmilər...

Addım səsləri eşidilir və Yeqor qorxa-qorxa deyir:

– Sakit, gəlirlər!

Sakit!

Dim dodaqlarını bir-birinə sıxdı və iri gözləri ilə gərginlik içində ciddi-ciddi baxmağa başladı. Nəse hərəkət edib, ya üstündən keçərək onu harasa sürüyüb aparır, ya da özü harasa gedir. Artıq uzaqdan qulağına səslər dəyməyə başlayır. Bu, əmisinin səsidir.

Əmisi Yeqoradan soruşur:

– Sərxoşsan?

– Sərxoşam, – o cavab verir.

– Rədd ol buradan, – əmi deyir və başını aşağıya əyərək Dimə baxır: sifəti böyükdür və sifətinin hər bir tükü necə də aydın görünür.

Yeqoru nə üçün qovurlar? Yox, yox, o, Yeqoru satmaz. O, yalnız deyəcək və Dim artıq danışmağa başlayır və bərk qorxur: məgər bu onun səsidir? Bu ölgün, yad bir sədir:

– Ata, mən öləndən sonra qoy bacılarım və qardaşlarım gəlib mənə baxsınlar, yoxsa onlar məni o sarayda tanımazlar.

Dimin qaysaqlanmış dodaqları yenidən bir az da kip bir-birinə sıxılmış, saralmış alını, sanki bir az da genişlənmiş, iri, qara gözləri isə tərpenməz vəziyyətdə baxırdı.

Dimə elə gəlirdi ki, o, qaranlıq küçə ilə gedir və Yeqorun əlinədən bərk-bərk yapışmışdır və onlarla çoxlu uşaqlar da gedir və Yeqor ona deyir: “Bu gedənlərin hamısı sənə qardaşların və bacılarındır. Bax orada isə, işıqlı yerdə sənə sarayın yerləşir”. Mirvaridən düzəldilmiş necə də gözəl, işıqlı saraydır! O, şəfəq içində tamamilə alışıb yanır, işıqlı salonları aydın şölələr saçır! Onları çoxlu sayda sütunlar öz üzərində saxlayır və bu sütunların o biri tərəfindən isə bağların və tarlaların parlaq, işıqlı sahələri görünür. Haradasa zərif musiqi sədaları eşidilir, açıq rəngli paltarlarda çoxlu uşaq artıq Dimi gözləyir və əllərini ona uzadırlar. Oh, necə də yaxşıdır, indi o necə də xoşbəxtidir...

Amma onun çarpayısının yanında dayanıb ağlayırlar: fikirləşirlər ki, Dim ölüb. Onların uşaq sarayı, mirvaridən olan möcüzəli uşaq sarayından xəbərləri belə yoxdur. O saraydan ki, bütün uşaqların yolu ora düşəcək və girişinin yuxarı hissəsində sevgi dolu hərətlə bu sözlər alışıb-yanır:

“Yalandan uzaq olun, bu zaman gücünüzün mənbəyi müqəddəs, saf həqiqət sizi buraya gətirər”.

Aşağıda isə:

“Lakin buraya yalançıların və qəddarların, riyakar və mənasız həyat sürənlərin, cəlladların, bir sözlə, bütün canlıların ruhunu korlayan və məhv edənlərin nəfəsi belə girməyəcək və uşaqların şəffaf qəlbinə toxunmayacaq”.

ADOÇKA

I

Yastı burnu və iri gözləri olan balacaboy üzgün İvanovu gündəlik məişət qayğıları üzürdü: o sanki bir müsibətdən xilas olurdu ki, digərinə düşər olsun. Bütün ruhen əzgin adamlar necə, o da elə yaşayırdı. Əsil həqiqətdə tale onun peysərindən necə möhkəm basıb həyata tullamışdısa, elə də qalmışdı.

İvanov əyalətdə yaşayırdı, elə orada da evlənmişdi. Bir oğlu, bir qızı vardı. Maddi çətinliklərdən əzab çəkir, təsadüfi qazanclarla yaşayırdı: statistika, köçürmə işləri, təsadüfi dərslər, ədəbiyyatdan o qədər də böyük olmayan zəhmət haqqı, bir sözlə, bizim az tanıdığımız Rusiyanın böyük ziyalı kütləsini təşkil edən bir çox adamlar kimi o da ehtiyac və səfələt içindəydi.

Tif xəstəliyi arvadını və oğlunu əlindən alana kimi İvanovun həyatı belə keçirdi.

Bu hadisədən sonra İvanov bir az da balacalaşdı, bir az da üzülüb, daha çox özünə qapanmağa başladı. Sanki təkçə gözləri qaranlıqdan Allahın yaratdığı bu dünyaya baxırdı. Bu gözləri onun nimdaş paltarda, heç kimdən heç nə ummayan əzgin varlığında aydın sezmək olardı.

Üçyaşlı balaca qızı Adoçka hansı möcüzədənse tiftən xilas ola bilmişdi. Çox qərribə uşaq idi: atası kimi qarabuğdayı və cılız, sifətdənsə eynən anasına oxşayırdı, onun kimi seven ürəyə malikdi. Sanki mərhum anasının ərinə olan bütün məhəbbəti ona keçmişdi; həssas, gərgin, öz sevgisinə sadıq. Belə idi Adoçka.

Hələ anasının sağlığında atası ilə yarımaylıq ayrılıq zamanı, daha balaca olmasına baxmayaraq, onu atasını unutmağa heç kim məcbur etməmişdi. Baxmayaraq ki, böyük qardaşı qışqırıb atasını yad adam kimi qəbul etsə də, o, "ata" – deyər həyəcanla çıxır və onun boynuna sarılmışdı. İvanov qızını hədsiz məhəbbətlə sevirdi.

II

Arvadının ölümündən sonra İvanov qızının arzusu ilə bacısı və bacısı ərinin yaşadığı şəhərə köçdü.

Bacısı da, bacısının əri də kök, ürəyiyumşaq adamlar idi. Onların övladı yox idi. Bacısının əri haradasa işləyir, nizam-intizamla işə gedib-gəlir, yeməyi və kart oynamağı xoşlayırdı.

Bacısı isə ətrafdakıların münasibətindən həmişə ehtiyatlanır, yüksək təbəqəyə malik adamların etinasız baxışlarından əzab çəkir, öz geyim-kecimi, görünüşü ilə üzükara olmamağa çalışırdı. Amma ümitsiz vəziyyətə düşdüyü anlarda, özünün də başqalarından heç nə ilə fərqlənmədiyinin fərqi varmadan deyirdi:

– Ah, onların hamısı necə də bayağıdırlar!

Marya Pavlovna və yaxud Adoçkanın çağırdığı kimi, Maşa bibi qardaşı ilə qızının gəlişinə elə sevindi ki, bu görüşün səadətindən az qala ağlını itirmişdi.

O əvvəlcə qardaşının boynuna sarıldı, sonra Adoçkanı qamarlayıb bağrına elə basdı ki, az qala uşağın nəfəsi kəsiləcəkdi. Uşağı ev boyu gəzdirib hər şeyi göstərdikdən sonra geriye qayıdıb onu yerə qoydu. Bütün bu həngamədən sonra isə oturub ağlamağa başladı.

Əri əlini yelləyib dedi:

– Gözünün yaşını sil. Nə olub, niyə ağlayırsan?

– Mən Adoçkanı çox sevirem, – Maşa bibi gülümsəyərək huçqıra-huçqıra dedi.

III

Həyat öz axarı ilə davam edirdi. Hətta keşməkeşli həyat burulğanlarından sonra İvanovun da yaşayışında bir sakitlik hökm sürürdü.

Əvvəlki iztirablarından sonra Mariya Pavlovna Adoçkanı özünün ən etibarlı qazancı hesab edirdi. Hətta aşpaz qadın gecikəndə də, hesabda aldatmağa çalışanda da o fikirləşirdi: "Eybi yox, mənim ki Adoçkam var". Bütün ürəyi ilə qarabuğdayı Adoçkaya bağlanmışdı. Hətta həmişə öz rahatlığının qayğısına qalan Vova əmi də əvvəlcə yaşayışının bir az çətinləşməsindən gileylənsə də, qıza möhkəm bağlanmışdı və hər dəfə onu yanına çağırarkən təəccüblə təkrar edirdi:

– Ay səni, qarabuğdayı, ondan əl çəkmirsən...

Bir gün İvanov öz işləri ilə bağlı harasa uzağa getməli oldu. Ora çatar-çatmaz artıq onu teleqram gözləyirdi: "Adoçka skarlatinə yoluxub, yüngül formasıdır, narahat olmayın". Növbəti gün yeni teleqram: "Xəstəliyi ağırlaşmışdır".

İşlər dünyəyə düşmüşdü. Hətta tez-tez teleqram göndərmək də mümkün deyildi, – pul yox idi.

Beşinci gün o belə bir məzmununda teleqram aldı: “Ata, əzizim, tez gəl, sənin Adoçkan bərk xəstədir”.

Məhəbbətə qayğısı olan, balaca, hərarətdən od tutub yanan, bir qədər belə bükülmüş Adoçkanın görkəmi onun ürəyində ağır yükə çevrilmişdi. Ayrılıq vaxtı baş verənlər bütün təfərrüatı ilə yaddaşında canlandı...

Səfərdən qabaq ona təzə paltar alarkən qız necə də heyrətlənmişdi:

– Mən bu paltarı sən qayıdanda geyinəcəyəm. Maşa bibi adəti üzrə səsini qaldırmışdı:

– Qərribə qızıdır, – o, paltara da sən xətrinə sevinir.

Adoçka qayğılı təsdiq etmişdi:

– Bilirsən, Maşa bibi, atam mütləq getməlidir... O mənə çoxlu-çoxlu oyuncaqlar gətirəcək.

Ayrılıq zamanı isə, – bu axşam oldu. O, çarpayıda uzanmışdı, gümrahlığı keçib getmişdi.

Atası onunla vidalaşmaq istərkən onu qucaqlamış və ağlamışdı.

– Tezliklə qayıdacağam, sənə oyuncaqlar gətirəcəyəm.

– Mən oyuncaq istəmirəm.

O özünü ələ almış, qayğılı, pərt halda atasının pencəyinin düyməsini oynadaraq nə istədiyini xatırlamışdı:

– Tez qayıt.

Bunu deyib yüngülləşmiş; balaca ürəyində istədiyinə nail olmuşdu.

Axırıncı teleqramı alan kimi İvanov geri döndü. Evdən çıxarkən darvazanın qarşısında qayğılı, çiyinləri üzə çıxmış, bir dər və bir sümük qız uşağı ilə rastlaşdı. Həyat, həqiqətən, onun çiyinlərinə ağır yük qoymuşdu.

Qayğılı uşaqlar! Kədərli uşaqlar! Özlüyündə mübarizə aparmaq və xaç çəkmək asandır, lakin onun altında balaca uşaqların həlak olduğunu görmək... Bəs əgər uşaqlıqda da xoşbəxtlik yoxdusa, onda o nə vaxt olacaq? Yol açın uşaq xoşbəxtliyinə, yol açın, geniş yol!..

IV

Adoçka atasına ünvanlanan teleqramın mətnini özü deyib yazdırdı və bundan sonra dərhal huşunu itirdi.

O sayıqlayırdı:

– Atam gəlib. O, yataq otağındadır. Tez olun, mənim təzə paltarımı verin.

Doqquzuncu gün, səhər həkim gəlib uşağı müayinədən keçirdi, ona müşk vurdu... Bu dəfə o heç çığırmaq da. Xəstənin çarpayısının qırağında oturan həkim yorğun tərzdə, – “ümid yoxdur” – dedi.

Belə bir gərginliklə gözlənilən cavab, elə də böyük təəssürat yaratmadı. Mariya İvanovna dodaqlarını bir-birinə möhkəm sıxaraq, bəlkə də bu an özünün hansısa uğursuz bir kofçası barədə düşüncəyə düşürdü. Vova əmi əlini yelləyərək dedi:

– Görəsən bu uşaqlar nə üçün dünyaya gəlirlər.

– Həddər yerə əzab verməyə dəyməz, – həkim dedi və qızın bütün sarğılarını, kompreslərini açdı.

İndi onun bütün cılızlığı bir az da aydın görünməyə başladı. Yataqda tünd rəngli, çirkli, balaca bir şey görünürdü. Göy ləkələr, şişmiş yaralı dodaqlar, gözlərinin altında qara dairələr. Həyat, sanki vəhşi heyvan kimi onu qamarlayıb, didib sürümüş və doyardan sonra tullamışdı.

Həkim bir daha uşağın ürəyinə qulaq asmaq üçün səsdinləyici borucuğu uşağın sinəsinə qoydu.

Adoçka huşsuz uzanmışdı. Lakin birdən əlini tərپətədi və səsdinləyici borucuq döşəməyə düşdü.

– Oho? – həkim ona tərəf döndü.

Qızın iri, qara, qorxunc gözləri açıq idi və həyəcanla qapıya sarı baxırdı.

Ancaq indi hamı dəhlizdə kiminsə addım səslərini eşitməyə başladı. Taybatay açılan qapı ağzında qızın atası dayanmışdı.

Qız və atası bir-birinə baxırdılar. Sanki hər ikisinin yalnız gözləri qalmışdı və onlar gözləri ilə danışırdılar...

Ata deyirdi:

“Mən səni tapdım və məhəbbətinin gücü sayəsində səni qaytaracağam, ona görə ki, mənim məhəbbətim elə qorxunc bir qüvvəyə malikdir ki, bu qüvvə ilə dağları, hətta bütün dünyanı yerindən oynat-

maq olar". Uşaq isə gözləri ilə atasını canına hopdururdu: "Görürsən, mən necə əzab çəkirəm..." O görürdü, o artıq dizi üstə çökərək qızın o meyitə dönmüş bədənini qucaqlayıb, gözlərinə baxırdı.

Qız da baxırdı. Sanki onun baxışları özünün ən son gərginliyinə çatmışdı. Həqiqətən, sanki nəşə qurıldı və o, gözlərini yumdu.

Mariya Pavlovna əllərini alına dayayıb hər şeyin sona çatdığını düşündüyü halda, birdən Adoçka yenidən gözlərini açıb, baxışlarını Vova əminin üzərində saxladı. O, qıza tərəf əyildi.

– Ata, – o, güclə eşidiləcək səsle sevincini Vova əmi ilə bölüşdü.

– Bəli, bəli, atandır, atandır... – Vova əmi boğuc səsle dilləndi və tez də pəncərəyə yaxınlaşdı.

Vova əminin əsəbləri çox zəif olduğundan pəncərənin önündə dayanıb ağlayırdı.

Adoçka gözlərini Maşa bibiyə tərəf çevirib onu çağırırdı:

– Mənə paltar geyindirmək lazımdır.

Gərginlikdən Adoçkanın qara, şişmiş dodaqlarına qan dolmağa başlayır.

– Oho, – Maşa bibi hönkürtü ilə ağlayır, – paltar, paltar.

O, Adoçkaya baxıb gülümseyir və karıxmış halda sürətlə şkafa doğru yüyürür.

"Bu ölümdür, yoxsa həyat?" – Maşa bibi fikirləşir və daha çox gülümseməyə başlayır. Amma göz yaşları ətli yanaqları boyu elə hey gələnlər. O, göz yaşlarını silir, paltarı götürüb heç nə başa düşmədən onu Adoçkaya bir təhər geyindirir.

Adoçka artıq paltardadır. O daha da qorxunc görünür. Əsəbi halda meymun əlinə oxşayan arıq, xırda əlləri ilə paltarının büzmələrinə toxunur və qorxunc, gərgin baxışları ilə atasını süzür. O öz paltarını atasının gəlişi münasibəti ilə geyinmiş və onun tərifini gözləyir.

Atası nəşə söyləmək iqtidarında deyil; o sakitcə qızının əlini öpür. Maşa bibi titrək səsle söyləyir:

– Ah, bizim Adoçka necə də gözəl, necə də yaxşıdır...

Adoçka təzədən gözünü yumur. Üzücü sakitlik bir an davam edir. Adoçkanın sifəti daha da qaralır, sonrasa qızarır, alından tər axmağa başlayır. Adoçka dərinə nəfəs alır; gözlərini açıb Maşa bibini axtarır.

– Nə istəyirsən? – Maşa bibi qorxa-qorxa ona sarı əyilir.

– S-ü-d... – xəstə ciyilti ilə qırıq-qırıq söyləyə bilir.

– Krizis ötüb keçdi, – yaşayacaq, – həkimin gərgin, şən səsi eşidilir.

– Süd! – Maşa bibi nə təhərsə bağırıb süd arxasınca yel kimi cumur.

DAHİ¹

I

Şir yalına bənzər uzun, pırtlaşıq saçlı, saqqalı, qocalıqdan saralıb fil sümüyü rəngində olan yekəpər qoca yəhudini şəhərdə hamı tanıyırdı.

O, uzun arxalıqda, əyilmiş ayaqqabılarda gəzər, digər yəhudilərdən fərqli olaraq, necə deyirlər, aşağıya yox, iri dombalan gözləri ilə harasa yuxarılara baxardı.

İllər ötür, nəsillər bir-birini əvəz edirdi; ekipajlar gurultu ilə ötüb keçir, adamlar bir-birinin ardınca qayğılı harasa tələsir, oğlan uşaqları gültür, oynayır, atlıb-düşürdülər. Qoca yəhudi isə tənənəli və etinasız şəkildə ciddi baxışları ilə küçə boyu, başqalarının oralarda nəşə görə bilmədiyi yuxarılara doğru addımlayırdı.

II

Qoca yəhudinin şəhərdə yeganə diqqət göstərdiyi adam var idisə, o da gimnaziyaların birində riyaziyyat müəllimi işləyən bir şəxs idi.

Qoca yəhudi hər dəfə onunla rastlaşanda dayanır və uzun müddət onun arxasınca baxardı. Ola bilsin, riyaziyyat müəllimi də qoca yəhudini görürdü. Amma ola bilərdi heç görməsin də. Çünki o əsil riyaziyyatçı idi – fikirli, balaca, meymun fizionomiyasına malik, belə ki öz riyaziyyatından başqa heç nəyi tanımırdı, bəlkə də heç tanıyıb görmək də istəmirdi. Yazı taxtasını sildiği silgini dəsmal əvəzi cibinə dürtməsi, sürtüksüz dərsə gəlməsi onun üçün adı hala çevrilmişdi. Nəhayət, şagirdlərin onu elə salması elə həddə çatdı ki, müəllim gimnaziyanı tərk etməyə məcbur oldu.

O vaxtdan etibarən taleyini tamamilə elmə bağlayıb, evdən yalnız kiçik bir aşxanada nahar etmək üçün çıxardı. O, atasından ona qalmış xüsusi, yuxarıdan aşağıya qədər kirayənişinlərlə dolu böyük evində yaşayırdı. Kirayənişinlərin hamısı kasıb və bədbəxt adamlar olduqlarından, demək olar ki, heç biri kirayə haqqı ödəmirdi.

¹ Hekayə M.Y.Qoldşteyn tərəfindən müəllifə təqdim edilmiş fakt əsasında yazılmışdır. Yəhudinin soyadı Pasternak olmuşdur. Müəllif özü yəhudini xatırlayır. Yəhudinin əlyazması Odessada kimdəsə saxlanılır. (Qeyd N.Qarlin-Mixaylovskiyə məxsusdur.)

Ev çoxmərtəbəli, lakin çirklidi. Hamısından çirklidi isə müəllimin zirzəmidə yerləşən ikiotaqlı mənzili idi. Mənzil boyu üstü qalın tozla örtülmüş kitablar və yazılı kağızlar səpələnmişdi. Əgər bu toz birdən havaya qalxmış olsaydı, adamı boğa bilərdi.

Amma nə müəllimin, nə də bu mənzilin digər sakinini olan qoca pişiyin ağına heç vaxt belə bir fikir gəlməzdi: müəllim masanın arxasında tərənəmzə oturub hesablamalar aparır, pişik isə dəmir barmaqlıqlı pəncərənin altında yummaq kimi yumalanıb bərk yatırdı.

O yalnız müəllim nahar vaxtı aşxanadan qayıdarkən oyanar və onu küçədə qarşılayardı. Pişik uzunmüddətli təcrübəsindən bilirdi ki, otuzqəpiklik naharın yarısı onun üçün kəsilib bükülərək, evə qayıdarkən müəllimə veriləcək. Yeməyin ləzzətini qabaqcadan duyan pişik quyruğunu qaldırıb, bir çəngə yun yapışmış kürəyini qabardaraq sahibindən öndə küçə boyu addımlayırdı.

III

Bir dəfə müəllimin mənzilinin qapısı açıldı və qoca yəhudi mənzilə daxil oldu.

Qoca yəhudi tələsmədən jiletindən yəhudi dilində yazılmış qalın, çirklidi bir dəftər çıxarıb riyaziyyatçıya verdi.

Riyaziyyatçı dəftəri alıb əlində yelləyərək yəhudiyə bir neçə sualla müraciət etdi. Qoca yəhudi rus dilini pis bildiyindən, demək olar ki, heç nə başa düşmədi. Amma riyaziyyatçı dəftərdə nəse riyaziyyatdan söhbət getdiyini anladı. Maraqlandığından tərcüməçi tapıb olyazma ilə məşğul olmağa başladı. Nəticə gözlənilməz idi.

Bir aydan sonra yəhudi yerli universitetinin riyaziyyat fakültəsinə dəvət olundu.

Zalda universitetin və şəhərin bütün riyaziyyatçıları ilə bərabər, həmişə olduğu kimi etinasız baxışları yuxarılara dikilmiş qoca yəhudi də əyləşmiş, suallara tərcüməçi vasitəsi ilə cavab verirdi:

– Şübhə yoxdur ki, – sədr yəhudiyə dedi, – siz dünyanın ən böyük kəşflərindən birini – diferensial hesabını açmışınız... Lakin, təəsüflər olsun ki, Nyuton bunu iki yüz il bundan əvvəl kəşf etmişdir. Buna baxmayaraq, sizin istifadə etdiyiniz metod tamamilə müstəqil olub, Nyuton və Leybnitsin metodundan fərqlənir.

Ona sədrin dediklərini tərcümə etdikdən sonra qoca yəhudi xırıltılı səsle soruşdu:

- Onun əsərləri yəhudi dilində yazılmışdır?
- Xeyr, yalnız latınca, – cavab verdilər.

IV

Bir neçə gündən sonra qoca yəhudi riyaziyyatçının yanına gələrək, ona riyaziyyatı və latın dilini öyrənmək istədiyini bir təhər başa saldı. Müəllimin kirayəşinlərinin arasında həm tələbə-filoloq, həm də tələbə-riyaziyyatçı tapıldı ki, mənzil pulunun əvəzinə yəhudiyə dərs deməyə razı oldular. Biri latın dilindən, o biri isə ali riyaziyyatdan.

Qoca yəhudi hər gün dərsliklərlə gəlib tapşırıqlar alır və onları öyrənmək üçün evə qayıdırdı. Şəhərin ən çirklidi məhəlləsində qaranlıq, iyli pilləkənlərlə qartmaqlı uşaqların arasından keçərək damda yerləşən, yəhudi cəmiyyəti tərəfindən ona ianə edilmiş rütubətli, göbələklər bitmiş daxmasına qalxar, yeganə pəncərənin ağzında oturub verilən tapşırıqlara hazırlaşardı.

İstirahət saatlarında isə qoca yəhudi şəhərin başqa bir kifir adamı – balaca, meymuna oxşayan müəllim ilə yanaşı gəzər, sakitcə addımlayaraq, sakitcə də ayrılırdılar. Ancaq ayrılan zaman bir-birinin əlini sıxardılar.

Üç il keçdi. Qoca yəhudi artıq Nyutonun orijinaldan oxuya bilirdi. O, əsəri üç dəfə oxuyandan sonra heç bir şübhəsi qalmadı. O, həqiqətən, diferensial hesabını kəşf etmişdi. Doğrudan da, o həmçinin iki yüz il bundan əvvəl dünyanın ən böyük dahilərindən biri tərəfindən kəşf edilmişdi. O, kitabı bağladı və hər şey bitdi. Hər şey isbat olunmuşdu. O bunu öyrəndi. Qoca yəhudi qəlbi sonsuz boşluqlar içində şəhərin küçələrində öz yabançı həyatını yaşayırdı.

O, duruxmuş baxışlarını göy üzünə zilləyərək, orada başqalarının görə bilmədiklərini görürdü. Dünyanı yeni böyük kəşflərlə zənginləşdirə bilən bir dahi uşaqların lağlağısının və əyləncəsinin hədəfine çevrilmişdi.

Bir gün qoca yəhudini daxmasında ölmüş vəziyyətdə tapdılar. O, tamam soyumuş, dirseyini yerə söykəyərək heykəl kimi uzanmışdı. Saralmış fil sümüyü rəngində qalın saçları üzünə və çiyinlərinə dağılmışdı. Gözləri açıq kitaba baxırdı. Sanki bu kitabı onun ölümündən sonra da oxuyurdular.

CANAVAR

I

Güclü istilər arxada qalmış, artıq qar donmağa başlamış, yarğanlarda bulanıq soyuq suyun şırıltısı eşidilirdi. "Dəlisov" hamıdan güclü səs salır, onun gurultusu çılpaq yaz havasında topdan atılan mermiləri xatırladırdı.

Qoyun çobanları olan iki yeniyetmə kəndin arxasındakı "Dəlisov"un yaxınlığında görüşüb sakitcə əyləşdilər.

– Görürsən, – sarışın yeniyetmə İvan yoldaşına dedi, – yaz adamın kərimə necə gəlir, yayın ortasından isə toyuqlara içirməyə su da tapılmayacağıq. Yənə də qoyunlarımızı "Moruqlu"dakı bulağa aparmalı olacağıq.

Qarayanız, pırpız Pyotr yola boylanaraq dinləndi:

– Əvvəlcə tək aparmalı olacaqsan...

– Bəs sən? – İvan səksəndi.

– Mənim üçün başqa iş də tapılar.

– Nə iş?

– Mən sözümlü dedim!..

– Bəs mən işin öhdəsindən tək necə gələcəyəm?

– Baş əyib deyərsən: "Belə-belə işlər, qocalar, Pyotr getməyi qərara alıb, mən isə tək bacarmaram, ona görə siz belə eləyin, yazda nə qədər ki "Dəlisov"da su var, şəkər zavodunda olduğu kimi bənd salın və Pyotrun aylığının yarısını da mənə ayırın, o zaman işin öhdəsindən tək gələ bilərəm".

– Onlar məni eşitməzlər.

– Onda sən də gedərsən.

– Hara gedərəm.

– Gözün tutduğu yerə.

– Ancaq qarğalar gözləri tutduğu yerə uçub gedərlər.

– Onda otur yerində.

Pyotr etinasız halda yarğana tūpürdü.

– Belə çıxır ki, sən gözlərin tutduğu yerə çıxıb gedəcəksən?

– Gedəcəyəm.

– Əfsuslar olsun ki, pasportsuz buraxmazlar.

– Sən narahat olma, buraxacaqlar.

– Tutub kətəkləyərlər.

– Eybi yox, qoy hələ bir tutsunlar.

Pyotr yerindən qalxıb, donmuş torpaqdan bir parça götürüb yarğandakı bulanıq suya tulladı.

Kəsək dalğaların arasında qərq olan kimi dedi:

– Mən də atdığım bu kəsək kimiyəm, axtar görüm necə tapırsan...

– Su quruyan kimi tapılar.

– Onda gözlə, qoy qurusun, mən getdim!

Hündür, qarayanız Pyotr yeniyetmələrə xas olmayan ədası ilə ayaqlarını sürüyə-sürüyə getməyə başladı. Onun sarışın yoldaşı da qalxıb bir müddət Pyotrın arxasınca baxdı. Pyotrın getdiyinə tam əmin olduqdan sonra geriyyə qayıtdı.

O, kənddə starostanın daxmasına yaxınlaşıb pəncərəni döydü. Starostanın pırpız başı pəncərədə görünən kimi tənbelcəsinə dedi:

– Bilirsən, Petka daha çobanlıq etməyəcək.

– Sonra?

– O getdi.

– Gedib, qayıdıb gələr.

– Gəlməyə necə, mən kiminlə çobanlıq edəcəyəm?

– Hara gedəcək? – Qayıdıb gələr!

Starosta bir az da gözləyib, küçəyə baxdı, sonra isə pəncərəni bağlayıb daxmasına çəkildi. Sarışın yeniyetmə bir az da dayanıb, sonra tənbel-tənbel məqsədsiz şəkildə yoluna davam etdi.

Üç gün keçdi, Pyotr qayıtmadı. Qoyunları otlağa aparmağın vaxtı çatsa da, Pyotr qayıdıb gəlməmişdi. Pyotrın atası Fyodor oğlunun əvəzinə qoyunları otarmağa aparsa da, hökumətə Pyotrın itməsi barədə ərizə ilə müraciət etdi. İki həftədən sonra Pyotru şəkər zavodunda axtarıb tapdılar və atasının razılığı ilə onu qoyun çobanları cəmiyyətinə təhvil verib şallaqladılar. Növbəti gün Pyotr sarışın yoldaşı Vanka ilə birlikdə sürünü apararkən, Vanka etinasız şəkildə dedi:

– Bu da sənin getməyinin axırı.

– Yənə gedəcəyəm, – Pyotr cavab verdi.

– Bundan da pis kətəkləyərlər.

– Hər dəfə eləməzlər.

– Bərk ağrıdırdı?

– Yoxla da öziün.

– Yəqin bərk hay-küy salmışdın?.. "Dəlisov"dan da bətər.

Pyotr qaşlarını qaldıraraq qoyun sürüsünün arxasınca sakitcə addımlayırdı. Qara rəngli səhrada, demək olar ki, yem tapılmadığından qoyunlar yanıqlı səsle mələyir, payızlıq əkinə girməyə çalışırdılar. Vanka əldən düşmüşdü. Pyotr isə Vankanın çağırışlarına və

çığırmasına baxmayaraq, uzun qamçını da kənara tullayıb torpağın üstünə ölü kimi uzanaraq sakitcə göy üzünə tamaşa eləyirdi.

– Nə olub sənə? – hövsələsi daralan Vanka qaçıb ona yaxınlaşdı. – Belə olmaz axı. Mən tək bacarmıram.

Pyotr heç nə demədi.

– Səninləyəm. Mən indi sürünü evə qaytaracağam.

Vanka bir az dayanıb, cavab gözləmədən sürünü evə doğru haylamağa başladı. Qoyun sürüsündən qopan toz və inilti kənddə çaxnaşma yaratdı. Şumlama işi başlamadığından camaat evdə idi. Tezliklə bir yerə yığılıb Pyotrun atasının üstünə düşdülər:

– Mənlik burada nə var! – ata özünü müdafiə etməyə başladı. – Siz onu işə götürmüşünüz, özündən də soruşun. İndi ki o sizin əlinizdədir, mərhəmət göstərməyin. Bir dəfə kötəkləmişiniz, bir də kötəkləyin. Mən sizə icazə verirəm.

– Yox, Fyodor, incimə!.. Əgər sürünü oğlunun əvəzinə aparasan biz səni cəzalandıracağıq, – starosta dedi. – Orada isə oğlunla necə rəftar edərsən, o sənin öz işindir.

Fyodor qocalarla daha mübahisə etməyib, Vanka ilə birlikdə qoyunları sahəyə aparmağa məcbur oldu.

Fyodor qoyunları haylayaraq oğlunun qarasına deyinməyə başladı:

– Dayan, sənə göstərəm, lənətə gəlmiş qara şeytan! Lənətə gəlmiş! Kimə oxşamısan? Nəslimizdə heç vaxt belə qara, tüklü adam olmayıb, gözləri qıyıq, lənətə gəlmiş qara şeytan!

“Lənətə gəlmiş şeytan” isə bayaqkı yerdə necə var, elə də uzanmışdı.

– Öldürəcəyəm səni! – Fyodor uzaqdan var gücü ilə bağıraraq oğluna tərəf qaçmağa başladı.

Pyotr yavaş-yavaş qalxıb oturdu və atasını gözləməyə başladı.

– Çobanlıq etməyəcəyəm! – atasına qaşqabaqla dedi.

– Öldürəcəyəm! – ata oğlunun qabağında vumuxmağa başladı.

– De görüm, sən İrodovlar ailəsinin üzvüsən, mən sənin atanam, ya yox?

Pyotr qaşqabaqla başını aşağı salıb susurdu.

Fyodor bir az gözləyib, birdən qolaylanaraq oğlunun sifətindən zərbə ilə vurdu.

– O-ox! – Pyotr inildəyib yerə sərildi.

Burnundan qan axmağa başladı. O ehtiyatla əlini üzünə sürterek qana bulaşmış barmağına baxdı.

Ata bir müddət gözləmə mövqeyində dayandıqdan sonra oğlunun saçlarından yapışib torpaq üstündə onu ora-bura sürüməyə başladı. Dərindən tövşüyə-tövşüyə oğlunun sinəsindən, qarnından, üzündən vura-vura deyirdi:

– Al payını, lənətə gəlmiş! Al payını...

Atası, Pyotr huşunu itirənə qədər onu təpikləyib döydü. Ondan sonra oğlundan əl çəkdi. Pyotr nəfəsi kəsilmiş, bütün həyat əlamətlərini itirmiş halda böyrü üstə torpağa uzandı.

Bu vaxta qədər kənarında qalan Vanyuşka öz-özünə danışmağa başladı:

– Belə asanlıqla adamı da öldürmək olar. Kim cavab verəcək?

Fyodor özünü itirmiş halda oğlunun başının üstündə dayanmışdı. Birdən Pyotr dərindən nəfəs alaraq hərəkət etməyə başladı. Özünə gələn Fyodor çığırdı:

– Nəfəsi gəldi lənətə gəlmiş pişiyin! Nəfəs alır yaramaz alçaq! Atasının əlində ölüb nəslin adını batırmaq istəyir...

Pyotr tamamilə özünə gəlib yerində oturdu və təzədən əlini üzünə sürtməyə başladı. Qan üzünə yayılıb, sinəsinə axır və çirkəbə bulaşır.

Ariq və uzun Pyotr qorxunc görkəmi ilə qəbirdən xortlayanı xatırladırdı. Fyodor hələ də oğlunun başının üstündə dayanmışdı və Pyotrun özünə tam gəldiyinə əmin olduqdan sonra dedi:

– Hə, lənətə gəlmiş, yenidən başlayım, yoxsa çobanlıq edəcəksən?

Bir az susduqdan sonra Pyotr qaşqabaqlı cavab verdi:

– Edəcəyəm...

Amma növbəti gün Pyotr yenidən qoyunları otarmağa aparmaqdan imtina etdi. Atasının xahişi ilə Pyotru yenə də kötəklədilər. O qədər güclü döydülər ki, Pyotrın sinəsindən insan səsinə bənzəməyən qəribə səslər qopmağa başladı. Döyməyi dayandırsalar da, Pyotrın sinəsindən qırıq-qırıq səslər çıxır, boynunu ac səhralarda olan canavarlar kimi uzadaraq ulayırdı. Elə ulayıb qacırdı ki, ona baxmaq, onu dinləmək adamı vahiməyə salırdı.

– Zayı çıxıb, – kənd uşaqları öz aralarında pıçıldamağa başladılar.

Döyüləndən sonra Pyotr bir gün özündə olmadı, ağırlardan bir gün yatdı.

– Hə, nə oldu, məlun, başı xarab, aldın payını? – atası onu danlamağa başladı.

– Çobanlıq etmək istəmirəm!

– Bəs nə yeyəcəksən?

– Zavoda gedib işləyəcəyəm. Bacardığım kimi yaşayaram.

– Deməli, atandan da, bu icmadan da yaxanı qurtarmaq fikrin-dəsən? – ata əl çəkmədi.

Pyotr dinlənmədi.

– Yalan deyirsən, lənətə gəlmiş, yaxanı kənara çəkə bilməz-sən! Belələrini sındırmaq da olmur!..

Sonra Fyodor kədərle dedi:

– Ax səni, canavarsan ki canavar! Əsil vəhşi canavar!

Bəlkə də Pyotru ölünce döyüb iradəsini sındıracaqdılar, lakin bir təsadüf onun dadına çatdı.

Kəndə bir missioner gəlib çıxdı və ona xidmətçi lazım oldu. Pyotr missionerə yaxınlaşıb xahiş etdi:

– Al məni bu icmanın əlindən, sənə xidmət eləyim.

Missioner Pyotrla danışdı razılaşdı. İcma da razı oldu.

– Nə olar, – qocalar qərara gəldilər, – götürün onu, amma o qədər döyün ki, bəlkə ondan bir adam oldu.

Missioner icmayla Pyotrun atasına verilmiş zəhmət haqqı ilə əlaqədar hesablaşdı, Fyodorun özüne də dəbbə pulu ödədi. İcma yeni çoban tutdu, missioner isə Pyotru özü ilə aparmalı oldu.

II

Missionerə xidmət etməsi Pyotrun xeyrinə oldu. O yazmağı, oxu-mağı öyrəndi. Slavyanca müqəddəs kitabları oxuyur, hətta missionerə vacib məsələlərdə köməklik də göstərirdi. Bəzən publika arasında elmi müzakirələr zamanı o, ustalıqla elə məsələlər barədə mübahisələr yaradırdı ki, bu məsələlərdə missioner çox qüvvətli idi və Pyotrla əvvəlcədən şərtləşmişdilər.

Kiçik müzakirələrdə isə Pyotr özü mühafizəkarlarla mübahisə edər, özünü bir az da diribaş və bilikli kimi göstərməyə çalışırdı.

Artıq onu Pyotr Fyodoroviç çağırır, eyni zamanda onun qızgın, özündən deyən və dilini saxlamayan olduğu barədə danışdırdılar. Köməkçisini qəlben sevən missioner onu müdafiə edərək deyirdi:

– Nikolay Svyatitel də özündən tez çıxan idi, amma ürəyi təmizdi.

Pyotr Fyodoroviç böyümüş, enlikürək, ucaboy gənc olmuş, ürək-ləri dəlib keçən iri, alovlu gözləri və uzun, qatran kimi qara, cod saç-ları ətrafına sanki qara şölələr yayırdı.

Artıq o, mahud paltarlar, butulkaya oxşar ayaqqabılar geyinir və yalnız elmi müzakirələr, müqəddəs kitabda olan mətnlər barədə

düşündürdü. O, yığıncaqlarda az qala bütün səhifələri bir göz qırpı-mında yaddaşına köçürür və bununla qane olmayıb, bir sıra yeni mətnləri də tərcümə etməli olurdu.

– Matveydən də müəyyən fəsillər var, hələ Paveldən də...

Qeybət qırır, sonra hamı susub fikirləşirdi ki, bu qədər şeyi o necə öyrənə bilir.

III

Pyotr Fyodoroviçin işləri belə gedirdi. Birdən kənd icması onu gəriyə – kəndə ictimai xidmətə seçkilərdə iştirak etmək üçün tələb etdi.

Onu yüzbaşı seçdilər.

Pyotr Fyodoroviç missionerə şikayətləndi:

– Yüzbaşı seçdilər. Yaxşı, ancaq savadım var idi, starosta da seçə bilərdilər. Amma fərqi yoxdur, fürsətdən istifadə edib xidmət etmə-liyəm. Onların məndə acığı var. Necə olsa donuz, qoyun otarmaqdan yan keçmişəm, indi isə yeri gələndə keşişləri də damğalamalıyam. Eybi yox, yüzbaşı kimi də xidmət eləyəyəm.

Pyotr Fyodoroviç öz kəndinə qayıdıb xidmətə başladı. Eyni zamanda o, atasından bütün təsərrüfat işlərini də qəbul etdi. Özü ilə bir qədər pul da gətirmişdi. Bütün məsələlərdə tələbkar olan Pyotr Fyodoroviç təsərrüfat işlərinə də zarafat kimi baxmırdı. Bütün işləri o təzədən, daha yaxşı həyata keçirməyə çalışırdı. O təkcə özü üçün deyil, bütün kəndlilər üçün çalışırdı. Lakin bütün işləri həmişə asan-lıqla həyata keçirmək mümkün deyildi. Buna baxmayaraq, qətiyyətlə, sərt hərəkət edirdi.

– Müəllim tapılıb bizim üçün? – icmadan deyinenlər tapılırdı.

– Sizə müəllimlik etməyərəm, qocalar, əsil işdən danışsın. Məsə-lən, torpaq sahəsi götürüb, demək olar ki, onu hər il bölürsünüz. Bu yolla düzgün təsərrüfat qurmaq olmaz. Siz onu heç olmasa on iki illik müddətə bölün, onda görərsiniz ki, işlər daha yaxşı gedir, torpağa əvvəlkindən daha çox qayğı göstərib ekib-becərərsiniz, nəticəsi də yaxşı olar. Axırda özünüz görərsiniz...

– Uşaqlar böyüyürlər, bəziləri də əsgəri xidmətdən qayıdıb gəlir-lər. Bəs onlarla nə edək?

– Torpağın bir hissəsini onlar üçün ayıraraq saxlayırıq.

– Bəs o hissəni sən necə müəyyənləşdirib ayrılacaqсан?

– Birtəhər çalışıb müəyyənləşdiririk.

– Necə yeni birtəhər!.. Birtəhər mühafizəkarlarla bacararsan. Bizim işlərdə də birtəhər eləsen, əvvəllər necə axmaq idinsə, deməli, elə axmaq olaraq da qalmısan.

Məktəb məsələsində də Pyotr Fyodoroviç uğursuzluğa düşər oldu. Uşağı olmayanlar etiraz etdilər. Pyotr Fyodoroviç nə qədər çalışsa da, heç nəyə nail ola bilmədi. Pyotr Fyodoroviç atasının evində arzu edənlər üçün xüsusi məktəb yaratmaq qərarına gəldi. Bu iş də alınmadı. Mirzə ilə mübahisə edib, onu oğru adlandırdı. O da əvəzində Pyotr Fyodoroviçdən məhkəmə işlərinə baxan rəisə şikayət etdi. Beləliklə, o narahat, təhlükəli müstəqil fikirlərə malik adamlar siyahısına düşdü və ona uşaqlara dərs deməyi qadağan etdilər.

– Deməli belə, qocalar, – bir dəfə o yeni təkliflə icmanın qarşısında çıxış etdi, – necə istəyirsiniz, elə də edin. Ancaq mənə mane olmayın. Mənə və atama düşən torpaq sahəsini ayırın və əvəzində məndən istədiyinizi alın.

Bu işdən ara qiy gəlirdi və yaxşı da nəticə verdi. Ondən adambaşına düşən ödənişdən əlavə qırx beş manat pul və beş vedrə ara qiy tələb etdilər. Elə oradaca razılığa gəldilər. Müqavilə bağlayıb yeri müəyyənləşdirdilər. Pyotr Fyodoroviç ümumi istifadə üçün bənd salınması şərtilə Dəlisovdakı yarğanın yaxınlığında torpaq sahəsinin ayrılmasını xahiş etdi. Pyotr Fyodoroviç bənddən suvarma üçün istifadə məqsədi ilə bu qərara gəlmişdi. Pyotr Fyodoroviç ürəklə işə girişmişdi. O bütün ictimai işləri unutmuş və yeni işdən möhkəm yapışmışdı.

Atasının kənddəki daxmalarını söküb, onu yeni xutorə köçürmək üçün dilə tuta bildi. Herik qoyulmuş torpağa peyin gətirdi, bənd üçün material hazırladı, beş arı pətəyi aldı, hətta qonşu ruhanidən bir neçə sarı akasiya və qızılgül kolu da əldə edə bildi.

Həm ağa, həm xidmətçi kimi üç nəfərin əvəzinə işləyib, bir neçə ildə çox şeyə nail oldu. Artıq tarlada addımbaşı bərəket hiss olunur, bostan özbaşına suvarılır, bağ salınmış pətəklikdə dörd Dadana olan iyirmi pətək yerləşirdi. Qonşu mülkədərə məxsus buğa cinsindən dana və buğaları, eyni zamanda iki dayçası var idi. Bütün işlərin yaxşı getdiyini vaxtda birdən hər şey məhv olmağa başladı.

Hadisə vəba ilində, payızda baş verdi. Həştərxandan gələn fəhlələr yalan-palan danışmağa başladılar. Danışrdılar ki, guya həkimlər qəsdən xalqı qırır, hətta dirilərin üstünə əhəng səpib tabuta qoyurlar. Sonuncu şeyə ilə əlaqədar hamı and içib, salamat adamların tabutlardan sıçrayıb qaçdıqlarını gözləri ilə gördüklərini söyləyirdilər.

Xalqı nə məqsədlə məhv edirlər sualına belə cavab verirdilər ki, aqlığı bəhanə gətirib nə qədər çox adam məhv edilərsə, bundan bəziləri daha çox mənfəət əldə etmiş olurlar. Camaat deyilənləri eşidib narahat olmağa başladı. O bu şeylərin əsassız olduğunu sübut etməyə çalışır, şeyə yayanları polis ilə hədələyirdi.

– Düz-əməlli xidmət etməyib, ancaq canfəşanlıq edir, – kəndlilər söyləyirdilər.

Avdey oğlu Semyonla kənddə yaşayırdılar. Onlar yazdan etibarən qazanc arxasınca getmişdilər. Fağır və sakit yaşayan adamlar idilər.

Şayiələrin qızgın vaxtında birdən Avdey kəndə qayıtdı. Oğlu barədə ondan soruşduqda, adamların üzünə sakitcə meyvə-meyus baxıb, hönkürtü ilə oğlu Semyonun qıcolmadan öldüyünü söylədi.

Semyonun bütün əşyalarını özü ilə götürmüşdü. Axşama yaxın əvvəlcə özü, sonra isə ev sahibəsi xəstələndi. Vəba xəstəliyi kənddə tüğyan etməyə başladı.

Kəndlilər xəstəliyi rəhbərlikdən gizlətməyə çalışdılar.

Pyotr Fyodoroviç onları həkim çağırmaq üçün dilə tutur, həkim özü çağıracağı ilə hədələyirdi. Heç nəyin köməyi olmadığından heqiqətən də özü gedib həkim gətirməli oldu. Cavan, balacaboy, sakit adam olan həkim Pyotr Fyodoroviç ilə birlikdə starostanın yanına getdilər. Qalmtüklü, yuxulu starosta qaşına-qaşına qapıya çıxan kimi həkim mülayim tərdə ondan soruşdu:

– Deyirlər, sizdə xəstələnenlər var.

Starosta çəp-çəp Pyotr Fyodoroviçə baxıb həvəssiz cavab verdi:

– Gərəksiz adamlar boş-boşuna çox söz danışa bilərlər.

Pyotr Fyodoroviç pörtüdü:

– Onun nəyinə qulaq asırsınız, – o, həkimə müraciət etdi, – mən sizə xəstələrin yerini göstərəm, bilirəm onları harada gizlədiblər.

Pyotr Fyodoroviç bunu deyib cilovu dartdı. Elə birinci daxmada həkim ilə Pyotr Fyodoroviçi bir dəstə kəndli qarşıladı:

– Günah eləməyin, – onlar qəmgin-qəmgin deyinməyə başladılar.

– Ax, siz nə qədər avam adamlarsınız, – Pyotr Fyodoroviç onları danlamağa başladı, – bu ki sizin xeyrinizədir.

– Yaxşı ki, sən ağıllı çıxmısan, – kəndlilər onun sözünü kəsdilər, – nə qədər ki olan-qalan aqlını da itirməmişən və yaşamaqdan bezməmişən, rədd ol buradan...

– Sizin xeyrinizə ölməyə də razıyam, – Pyotr Fyodoroviç cavab verdi və atdan düşmək istədi.

Həkim onu saxlayıb dedi:

- İstəmirlərsə, məcbur edə bilmərik ki?
- Onlara qulaq asmalıyıq? Yox, axıra qədər cəhd edəcəyik...
- Cəhd elə, onda görərsən...
- Yox, – həkim qətiyyətlə dedi, – bu vəziyyətdə biz gücsüzük. Siz qəti olaraq məni içəriyə buraxmaq istəmirsiniz?
- Qəti olaraq, çünki bizdə xəstə yoxdur, heç olmayıb da.
- Başqa xəstələrin yanına da buraxmayacaqsınız!
- Bizim kənddə xəstə yoxdur.

Həkim getdi və növbəti gün polis ilə qayıdıb gəldi. Qarşıdurma yarandı, nəticədə qoşun çağırılıb “qiyam”ı yatırdılar və on beş adamı çubuqla cəzalandırdılar.

Kəndlilərin Pyotr Fyodoroviçə acıqları tutdu və ona kin bəsləməyə başladılar. Onu qanunlara hörmət etməyən bir adam kimi, bir növ vətənin, xalqın və icmanın düşməni elan etdilər.

Bu hadisədən bir neçə gün sonra Pyotr Fyodoroviçin xutorunu yandırılıb, pətəkliyini dağıtdılar. Torpağın əlindən alınması haqqında qərar qəbul edib, özünü də gecələrin birində yarımcan olana qədər döydülər. İki qabırğasını sindirdilər, huşunu itirən zaman onu ölmüş bilib əl çəkdilər.

Səhər Pyotr Fyodoroviçi qaldırılıb daxmaya apardılar.

Əzəmətli sağlamlığına rəğmən o yaşaya bildi. Lakin həmişəlik rəngi ağarmış, qorxunc, daim öskürən bir adam olaraq qaldı. Pyotr Fyodoroviç qəzəblənmiş və icma ilə hesablaşmağı qərara almışdı.

– İcmaya gücün çatmaz, icma çox böyükdür, ona qarşı dura biləcək qüvvə yoxdur!

– O icma yamanlığa qər q olmuş, kənd ölmüşdür, – Pyotr Fyodoroviç cavab verdi. – Hətta min il keçsə də, belə qaba zıramalar “Dəli-sov”dakı yarğanın dibində bir-birinin saçından dartacaqlar.

Pyotr Fyodoroviç ilk mübarizəsinə evinin yandırılması, döyülməsi və torpağın qanunsuz zəbt olunması barədə rəhbərliyə verdiyi məlumatla başladı.

Torpaqla əlaqədar ona qəti surətdə rədd cavabı verdilər. Həm sənədlər saxta idi, həm də kəndlilərin ona torpaq satmaq hüququ yox idi.

– Torpaq heç kimə məxsus deyil! – kənd kişiləri çığırdılar.

– Heç kimə məxsus deyil! Bəs onun alınmasına ödənişi biz etmişik, – Pyotr Fyodoroviç etiraz etdi.

– İndi sənənlə mübahisə etməliyəm? Mən sənə qanundan danışırım, sənə müzakirə etməyə başlamısan! – starosta bildirdi.

Yanğın və döyülmə ilə əlaqədar istintaq başlansa da, o da heç bir nəticə vermədi.

Pyotr Fyodoroviç həvəsdən düşdü və missionerin yanına məsləhətə getdi.

– Bütün bu işlərdən əl çək, – missioner ona məsləhət verdi, – adamları başa sala bilməzsən, əvəzində özünü də məhv edərsən.

– Belə də buraxaq onları, qırılıb ölsünlər?

– Bəs sən özün onların əvəzində ölmək istəyirsən? Əl çək bu işdən, günaha batma.

– Mən əl çəksəm də, başqaları əl çəkməyəcək. Axı onlar həmişə qoyun kimi bir-birinə dolaşa-dolaşa yaşayacaq, aləmi elə qatacaqlar ki, özləri də ondan xilas ola bilməyəcəklər.

– Onda sən özün haqqında fikirləş, özünü xilas elə. Missioner olmaq üçün imtahan ver, sonra da keçiş olmağa çalış. Sən ağıllı, oxumuş adamsan, qarşında yollar açıqdır. Sən isə, Allah bağışlasın, qoyun pəyəsinə neçə batmısan, ondan yaxşısını təsəvvür etmirsən. Demək olar ki, müqəddəs hissləri ən axırıncı insan əməllərinə qurban verirsən. Bütün bunlar hamısı isə məğrurluğundan, qəzəbindən, təkəbbürlü olmağından irəli gəlir.

Pyotr Fyodoroviç çox fikirləşib, nəhayət, imtahan vermək qərarına gəldi. Öz kəndində atasının sığortalanmış pullarla aldığı balaca komasında oturub kitab oxuyur, demək olar ki, küçəyə çıxmırdı. Hərden onun hüdürlü, hüznü və donqar gövdəsi görünən kimi uşaqlar qorxudan gizləndilər. Çünki Pyotr Fyodoroviç barəsində onlar arasında artıq incidilmiş, sıradan çıxmış bir adam haqqında əfsanələr dolaşırdı. Pyotr Fyodoroviçin imtahan vermək arzusu barədə eşidərkən kəndlilər daha çox əsəbiləşməyə başladılar.

– Bir buna baxın, indi də hamıdan yüksək olmaq istəyir. İşə bir bax, savadsızın biri keçiş olmaq arzusundadır...

Bu söz-söhbətlər Pyotr Fyodoroviçə də gəlib çatdı. Ona bu söhbətləri kasıb bir adam söyləyəndə Pyotr Fyodoroviç həyəcanlanıb bütün baş verənlərin mahiyyətini ona açmağa çalışdı.

– Bunları kimlər deyir? – o, kasıbla söhbətə girişdi, – yəqin ki, kobud meyxana sahibi, bəlkə də sizin o varlı qardaşlarımız, icmanı talayanlar. Onlar istəyirlər ki, hər şey necə var, elə də qalsın. Kəndli kişilər kasıblayıb az əkin əkə bilsinlər, ucuz qiymətə işləsinlər, əvəzində isə varlılar daha çox əkin-becərsinlər. İlməni əllərində daha möhkəm saxlayıb sizi hara istəsələr ora da apara bilsinlər. Məcbur olub on puda biçinə razı olacaqsınız, quru səhralarda bağrınız çatla-

yacaq, amma onlar üçün işəməkdən başqa çarəniz olmayacaq. Tamamilə istismar olunmuş vəziyyətdə qalıb, torpağınızı da yarı qiymətə satacaqsınız.

– Elədir, elədir, – kasıb qulaq asaraq başı ilə təsdiq etdi və tez də Pyotr Fyodoroviçin söylədiklərini xəbər verməyə yollandı. Öz növbəsində o qədər söz-söhbət yaratdılar ki, məsələdən məhkəmə rəisi də xəbər tutdu.

– Bilirəm, bilirəm! Hər bir cvdə nə danışrlar hamısını eşidirəm, – məhkəmə rəisi cavab verdi, – eşidirəm və bilirəm, vaxtı çatanda encam çəkəcəyəm.

Kəndin aristokratları da axşamüstü bir yerə yığışib, söhbət Pyotr Fyodoroviç barədə sevimli mövzuya çatan kimi dedilər:

– Şeytandır da, kənddə peyda olub!

IV

Pyotr Fyodoroviç imtahan verdi və missionerin himayəsi sayəsində onun üçün haradasa keşiş, yaxud da dyakon yeri açdılar.

– Allaha çox şükür, – missioner ona dedi, – indi də qayıt, axırıncı dəfə icma ilə haqq-hesabını elə... Xidmət haqqı necə, çox tələb edərlər?

– Yəqin ki, yüzlük tələb edəcəklər!

– Nə etmək olar? Ver və Allahın köməyi ilə geniş yola qədəm qoy. Vaxtilə adi qoyun çobanı idin, indi isə insanlar sənə həsəd apara bilərlər.

– Elədir, – Pyotr Fyodoroviç dərinədən nəfəs aldı, – geniş yol, demək olar ki, açılmışdı, amma hər şeyi təzədən başlamaq mənə necə ağır başa gəldisə, heç düşmənimə də arzu eləmirəm. Əgər sizin köməyiniz olmasaydı, məhv olardım.

Pyotr Fyodoroviç missionerin qarşısında əyildi. Missioner onu qaldıraraq dediklərini təsdiq etdi:

– Mənim yox, hər şey Allahın köməyliyi ilə oldu.

Pyotr Fyodoroviç kəndə qayıdıb yubanmadan starostadan xahiş etdi ki, qarşıdan gələn bazar günü yığıncaq çağıraraq onun icmadan həmişəlik getməsini müzakirə etsinlər.

– Yaxşı, yığışarıq, – starosta başını silkələdi.

Birinci bazar günü yığıncaq oldu və starostanın daxmasında Pyotr Fyodoroviç gözlədiyi kimi əldən düşdü. Yerli-yersiz atmacalar atmağa başladılar.

– Nəsə heç çıxıb getmir, – biri dilləndi.

– Yənə də qayıdıb gəldi. Bəlkə xoruzunu qoltuğuna verib yola salıblar, sən də qaçıb gəlmisən bura. Bəs keşişliyi kim edəcək, bəlkə heç axşama kimi uçub gedə bilməyəcək.

– Baxır? – üçüncü təşəbbüsü ələ aldı. Mən də baxıram, görüm dolaşalar hara uçur, sən də bax, zəhmət olmasa...

– Necə deyərlər, – sakit kəndli olan Vasili üzündə təbəssüm rəhmədilliklə qeyd elədi, – “Belədirsə, qoy belə də olsun, bir təhər çıxıb getsin...”

– Nəsə mən başa düşə bilmirəm, – at dəyişdirmək həvəskarı olan əyriboyun kəndli Dmitri güldü.

Dmitri ona görə güldürdü ki, Vasili əminin sözü elə-belə demədiyini bilirdi.

Dmitridən sonra hamı narahat olmağa başladı. Vasili əmi öskürərək dediyi sözlərin gizli mənasını tələsmədən izah etməyə başladı.

– Bu kişi daxmanın içində xizək düzəltmək fikrindədir, çünki küçədə soyuq, daxmanın içində isə istidir...

– Bir az da yaxşı, – kimsə dilləndi.

– Bütün işi görəndən sonra arvadından soruşur: “Arvad, belə lazımdır?”. Arvad isə cavab verir: “Belədirsə, qoy belə də olsun, amma çıx görüm, necə çıxırsan”. Bir az da işləyib yənə də soruşur: “Arvad, belə lazımdır?” Arvad isə cavab verir: “Belədirsə, qoy belə də olsun, amma çıx görüm, necə çıxırsan”. Bir az da işləyib yənə də soruşur: “Arvad, belə lazımdır?” Yənə eyni cavabı alır. Tamamilə işi yekunlaşdırıb soruşur: “Arvad, belə lazımdır?” Arvad: “Belədirsə, qoy belə də olsun, amma çıx görüm, necə çıxırsan,” – deyib barmağı ilə qapını göstərir.

Vasili susub, əvvəlcə heç nə başa düşməyən Dmitriyə, sonra isə digərlərinə baxıb əlavə etdi:

– Xizək düzəlməyinə düzəldi, lakin təəssüflər olsun ki, onu həyatə çıxarmaq mümkün deyildi.

– A-a... – Dmitri məsələni başa düşüb sevindi və qəhqəhə ilə güldü. Vasilidən başqa hamı şaqqanaq çəkib güldürdü.

– Ya xizəyi, ya da daxmanı sökmək lazımdır, – o, həlim və sakit tərzdə dedi.

Bir az da ucadan gülüb, başlarını silkələyərək dedilər:

– Ay səni, Vasili əmi! Məzəsiz söz danışmaz.

– Hə, gedir!

Camaat sakitləşib onlara yaxınlaşan Pyotr Fyodoroviçə baxdı. Açıqrəngli saçı, enli, qırmızı sifəti olan kəndli qıyıq gözlərini Pyotr Fyodoroviçin üzərində oynadaraq sakitcə dilləndi:

– Hündürdən uçub harada qonacaq?

Pyotr Fyodoroviç hörmətlə yanaşib baş əyərək, həyəcandan titrəyən səslə dedi:

– Sizə salam olsun, qocalar!

– Sənə də salam olsun, – seyrək səslər eşidildi.

– Qocalar, mən imtahan vermişəm!..

– Eşidirsiniz!

– Məni həmişəlik buraxmanızı sizdən xahiş edirəm.

Qocalar dinmədilər.

– Nə qədər ödəməliyəm?

– Bu iş belədir, – varlı kəndli olan əsəbi, hündür, arıq Fadey onun sözünü kəsdi, – əvvəlcədən nə qədər ödəmək lazımdırsa, o qədər. Hələ bax qocaları da hörmətləri müqabilində razı salmaq lazımdır...

– Bəs əvvəlcədən nəyə görə?

– Sənin əvəzinə torpaq pulunu kim ödəyəcək?

– Kim torpaqdan istifadə edəcək, o da ödəyəcək.

– Bəlkə hamı çıxıb gedəcək, heç ödəyən olmayacaq... Sən öz bildiyini danış, amma qoy başqaları da bildiyini desin!..

– Yaxşı, bir sözlə, siz nə qədər hesablaşmısınız? – Pyotr Fyodoroviç hövsələdən çıxmağa başladı.

– İndi katib hesablayar!..

Katib bir qədər qurdalanıb, tez-tez danışaraq sakit səslə cavab verdi:

– Min yüz yetmiş iki manat otuz dörd qəpik.

Pyotr Fyodoroviç geri çəkilərək, özünü itirmiş halda camaata baxdı. Kəndlilər ona baxmayıb başlarını aşağı saldılar. Elə sakitlik yarandı ki, hər kəs ürəyinin səsinə eşitməyə başladı.

– Siz nə danışsınız, qocalar, nə danışsınız, Allahdan qorxun!

– Pyotr Fyodoroviç danışmağa başladı.

– Bəs sən nə düşünürdün? – camaatın arasından əsəbiləşmiş, nazik boynu olan kəndli Yeçor dilləndi. – Bəs nə istəyirdin? Sən orada keşişlikdə çay içib, şirin-şirin yeyib, şirin-şirin yatasan, burada bizim boynumuza isə xalta asasan? Yaxşısı budur, sən öz boynunu sil...

– Hansı xalat, qocalar? Otuz beş ildir atam və mən torpağa görə pul ödəyirik, bu vaxta qədər iki min manat əlavəsi ilə ödəmişik. Onda ya görə bu pulları, ya da bu pulların əvəzində torpağı sizdən alam və satıb pullarımı götürüb gedəm.

– Pul üstünə pul gələsən, – ona istehza etdilər.

– Qoy Allah bilən olsun, sizinlə də, pullarla da, elə torpaqla da. Niyə pul ödəməliyəm? Onsuzda torpaq daha mənim olmayacaq.

– orada bilinər, kimin olacaq!..

– Yəne burada nə mübahisəyə başladınız! – starosta əsəbi halda söhbətə qarışdı. – Sənə aydın şəkildə deyildi ki, getmək istəyirsənsə pulları ödə və get. Bəsdir, qocaları əldən salma!.. Onsuz da vaxtilə onları çox incitmisən!..

– Kifayət qədər incidib!..

– Nə ilə yadda qalacaq!..

– İuda İskariotski!..

– Sizsə hürməyin orada? – starosta onların sözünü kəsdi. – Boş söhbətlər eləməyin, hərə sözünü desin.

– Biz öz sözüümüzü demişik!..

– İndi isə səndən cavab gözləyirik. Sən nə deyirsən?..

– Sözü qısa, – kimse zingildədi, – razı olur olsun, olmurda, bizi əldən salmasın!.. Necə deyərlər, yəddi adam bir nəfəri gözləyən deyil!..

Starosta yenidən işə qarışdı:

– Siz oturun yerinizdə!.. Qoy o danışsın!..

Hamı Pyotr Fyodoroviçin üstünə düşdü. Pyotr Fyodoroviç gərgin, özünü itirmiş halda dayanmışdı. O dərinədən nəfəs alıb, sakit, acizənə dantşmağa başladı:

– Görürəm ki, qocalar, mən sizin üçün xoşagəlməz bir adamam!..

– Xoşagəlməz dedin qoydun, – əsgərlikdən yenice qayıtmış çilçil üzvlü təlxək Yeçor onun sözünü kəsdi, – bax bu gördüyün cənab, – ayağı ilə onun yanında quyruğunu qısıb oturmuş köpəyə toxundu, – nə qədər xoşagəlməzdirsə, sən ondan da bətərsən.

Camaat heyrətdən nərildəməyə başladı.

– Bəsdirin!.. – starosta onların üstünə çımxırdı.

Pyotr Fyodoroviç gərgin halda ağız suyunu udub, yenidən danışmağa başladı:

– Qocalar, bəlkə mən sizin qarşınızda günahkaram?..

– Bir baxın, o hələ özü bilmir?..

– Qoy olsun, qocalar, mən günahkaram! Mən sizdən bütün cəzaları qəbul edirəm. Varlı idim, kasıbladım. İşim var idi, əlimdən aldılar.

Güclü, sağlam idim, baxın, indi məni tabuta qoysalar, daha yaxşı olar... Qocalar, bütün bunları nəzərə alıb günahımdan keçin, məni bağışlayın, Allah xətrinə. Bağışlayın, dağılıb gedəyin və bir-birimizi unudağın... Allah xətrinə, xahiş edirəm, bağışlayın məni.

– Sən, heç olmasa xahiş edərkən papağı başından götür.

– Papağı da götürərəm!

Pyotr Fyodoroviç başından papağı götürdü.

– Bəlkə diz çöksün, – kimse yerdən dilləndi.

– Diz də çökərəm, hələ bir yerə də uzanaram.

Pyotr Fyodoroviç başını arxaya verib, əllərini yuxarı qaldıraraq diz çökdü, sonra isə yerə uzandı.

Uzandığı yerdə birdən onun boğuş hönkürtüləri eşidilməyə başladı. Onun nəhəng bədənini heyəcanla titrəməyə başladı.

Camaat bunu gözləmiş kimi nəfəslərini çəkib bir anlıq susdular, Pyotr Fyodoroviç isə bu vəziyyətdə xeyli uzandı. Halsız uzandığı halda onu yenidən hirs tutdu.

– Sənin mərhəmətinin ucbatından vəbaya görə kötəklənərkən, biz də belə ağlayırıq...

Barıta qılgıncım düşdü.

– Ağlayırıq, ağlayırıq! – camaat səbi halda dəstəklədi.

– İndi də sən ağla!

Birdən Pyotr Fyodoroviç səksəndi və özünü itirmiş halda camaatın qarşısında dizi üstə dayandı. Onu qorxu hissi bürüdü, elə bir qorxu hissi ki, artıq onu buraxmayacaqlar. Adamların qarşısında keçirdiyi bu qorxu hissi – bataqlığa düşüb, ondan qurtulmağın gec olduğunu anlayan bir adamın qorxu hissi idi. O qalxmaq istədi, lakin qıcolmadan müvazinətini elə itirdi ki, feryadla əllərini camaata uzadıb dizi üstə sürünməyə başladı. Camaat dəhşətlə ondan aralandı, o isə qıc olub yerə yığılana qədər süründü.

V

Küçədə baş verən qıcolmadan sonra Pyotr Fyodoroviçi evində yataqda da yığıncıqda olduğu kimi dəhşətli qıcolmalar yaxaladı. O, yenidən cavanlıqda onu kötəkləyərkən olduğu kimi vəhşicəsinə ulamağa başladı. Ulayır və elə çırpınırdı ki, onu saxlamağa bir-neçə adam lazım idi.

Qıcolmalar nisbətən azalmış, amma gec-gec olsa da təkrarlanırdı.

Pyotr Fyodoroviç nəhayət özünə gəldi və qərar qəbul etmək barədə düşünməyə başladı.

İcma tərəfindən tələb olunan pul yox idi və onu haradansa tapmaq barədə düşünməyə də dəyməzdi.

İkinci dəfə icmaya müraciət etməyin xeyri yox idi. Onun yanına gələn kasıb kəndlilər də deyirdi, o özü də bilirdi ki, icma canavardır. Ora düşməyinə düşmüşdü, amma nə xeyri, hər şey məhv oldu. Nə qədər xahiş eləyirsən, elə!

Məhkəmə rəisinin yanına getmək istədi, amma getmədi. Ya zəifləmişdi, ya hər şeyə həvəsi sönmüşdü nə idisə, getmədi.

– Boşuna gedib, alçalmağın nə mənası, mən orada başımdan da yuxarı hesabımı almışam.

Pyotr Fyodoroviçin ağılna başqa fikir gəldi. O, çap və aşkarlıq yolu ilə icmaya qarşı mübarizə aparmaq, kənddə baş verənlər barədə adamların gözlərini açmaq qərarına gəldi. O bu fikrindən sevinclə yapışıb, onu eşidən hər bir adama özünə güclü və qəti bir inamla danışmağa, söylədiklərini döndə-döndə təkrar etməyə başladı.

– Biləcəm, hamı biləcəm... burada baş verənlər çara qədər gedib çıxacaq... Yoxsa təhkimçilikdir, köləlikdir? Orada yenə bir nəfər var idi, dərdini də ona deyirdin, indi isə min nəfər ağalıq edir. Məşə heyvanlarından bəter, ürəkləri daşdandır. İcma hamıya xidmət etməkdənsə, ancaq bir-birini müdafiə edirlər. Ərinin ölümündən sonra bədbəxt dul qadın gəlib icmaya təzim edir. Ərinin ölümündən sonra bütün ömrü boyu icma üçün torpaq əkməsinə baxmayaraq, ondan vergi qalığına görə on beş-iyirmi manat alıb uşaqları ilə birlikdə icmaya buraxırlar. Hələ bir lağ da eləyirlər: “Bilirsiniz ki, icma canavardır, kim onun əlinə düşdü, batdı”. Bu mərhum, görəsən, icma üçün işləyib, yoxsa öz uşaqları üçün?! Hər şeyi açıb tökəcəyəm, hamı biləcəm ki, burada nə oyunlar çıxarırlar!..

Pyotr Fyodoroviç icma haqqında məqalə yazdı.

Çox yazdı, böyük bir dəftəri doldurub şəhərə yollandı.

– Özüm redaksiyaya təqdim edib, hələ bir sözlə də izah edəcəyəm.

Pyotr Fyodoroviç şəhərə gələrək yerli qəzetin redaksiyasını axtarıb tapdı. Redaksiyaya daxil olarkən onunla rastlaşan yığıncıdan redaktoru harada görə bilməsini soruşdu.

– Redaktor indi yoxdur, saat on ikidə olacaq.

Saat on ikidə Pyotr Fyodoroviç yenidən qayıdıb çirkli dar pillekənlə ikinci mərtəbəyə qalxdı.

Böyük bir otaqda uzun masanın arxasında bir neçə gənc oturmuşdu.

İçəri girərkən bir neçəsi Pyotr Fyodoroviçə baxmağa başladı. Bəziləri isə ona fikir verməyib öz işləri ilə məşğul idilər: Kimi yazır, kimi qəzet oxuyur və vaxtaşırı qayçı ilə ondan müəyyən parçaları kəsirdi.

Pyotr Fyodoroviç kiminsə ona müraciət etməsini gözlədi:

– Sizə nə lazımdır? – gənclərdən biri eynəyin altından ona baxıb soruşdu.

– Mənə redaktoru görmək lazımdır.

– İvan Petroviç! – cavan oğlan örtülü qapıya sarı çevrilərək qışqırdı. – Yanınıza gələn var!

Qapı açıldı və içəriyə dolubədənli, üzü qırxılmış yaşlı bir adam daxil oldu. O birbaşa Pyotr Fyodoroviçə yaxınlaşıb eynəkdən ona baxdı, sonra eynəyi qaldırıb soruşdu:

– Sizə nə lazımdır?

– Mən istəyirəm... kənd haqqında bu məqaləni... – Pyotr Fyodoroviç məqaləsini çıxardı.

– Nə haqqındadır?

– İcma ilə bağlıdır, – necə ki sizdə deyirlər, – cəmiyyət barəsində. Hamı yerində silkindi.

– Oh! Maraqlıdır!.. Məxsusi olaraq nə barədədir?

– Mən də elə bu barədə danışmaq istərdim!

– Buyurun!

– Xüsusi bir yer olsaydı.

– Burada niyə olmasın? Siz utanmayın, bunlar hamısı öz əməkdaşlarımızdır. İcazə verin, sizi tanış edim, – bu... Siz oturun... Məsələ nədən ibarətdir?

– Məsələ ondadır ki, kənddə yaşamağa artıq gücüm qalmayıb. İcma boğaza yığıb məni.

– Eləmi? – redaktor soruşdu və bic-bic yoldaşlarına nəzər saldı.

– Siz özünüz kənd sakinisiniz?

Pyotr Fyodoroviç öz vəziyyətini başa saldı.

– Görürsünüz, – ona qulaq asan redaktor dedi, – siz özünüz də vəziyyətinizin qeyri-adi olduğunu təsdiq edirsiniz. Sizə də bu müstəsna vəziyyətdən çıxış edərək məsələyə yanaşmaq lazımdır. Məsələ isə böyük məsələdir, bir tərəfdən ona yanaşmaq da qeyri. mümkündür... “Cəmiyyət, sizlərdə necə deyirlər – icma müdrik adamlardan ibarətdir”, və müdrik adamları da xalq istəyir. Belə olan halda biz nə edə bilərik. Bizdə yaxşı olan bir şey varsa, bu da cəmiyyətdir, o da sizin xoşunuza gəlmir...

– İcmada yaxşı nə var?

– Necə yəni yaxşı nə var? Yaxşı nə varsa elə oradadır...

– Bilmirəm. Rüşvət orada, özbaşınalıq orada. İlməyə sarınmış sürü. Sürüyə boylandınsa yıxıl yat – tənbel istəsə də işi axıra çatdırıb bilməz... Cəhalətdir. Ondan qurtulmaq da mümkün deyil.

– Siz qurtulmusunuz?

– Mən qurtulmuşam, amma bağışlayın, qan qusuram...

– Elə bizdə də qan qusurlar: dünən birini dəfn etdik... Qara zolaqdakı məqaləni görürsünüz – nekroloqdur...

– Belə ki, mən kənddə doğulmuşam, amma icmada sizin dediyiniz kimi, yaxşı heç nə görməmişəm. Fikrimcə, onun hakimyyəti mülkədar ağılığından bətdir... Hələ yaşayışdan danışmırıq: çörək yox, mal-qara yox, pul yox...

– Bunun səbəbləri başqadır.

– Torpaq icma qaydaları ilə elə murdarlanıb ki, az qala hər il aclıq olsun...

– Bunun da öz səbəbləri var...

– Kəndli kişi də olan-qalan nəyi var yığıb, tacirlərdən torpaq icarəyə götürür ki, birtəhər çörək pulu qazansın, quru tarlaya bağlanıb məhv olmasın... O birilər də öz işinin öhdəsindən ustalıqla gəlir: kəndli kişi hara gedəcək, pulu birillik ödəsin, çünki bu torpaq əbədi qalan deyil. Tacirlər qabaqcadan pulu tələb edirlər, kimin var verir, kim verə bilmir, deməli, pulu yoxdur. Elə bu zaman da tilov atılır: cəmi bir manat beh ver, qalanın məhsul yığılmasına qədər ödəyərsən. Nə qədər ki ödəyə bilmirsən, çörək tacirin anbarında qalacaq. Siz bəlkə də nə vaxtsa gedib görmüsünüz: özləri əkinlə məşğul olmazlar, amma di gəl ki, malikanelərində o qədər anbar var... Vaxtında ödəyə bilmədin, vaxtı boş yerə o qədər uzadırlar ki, nəhayət, çörək bazar qiymətinə tacirə qalır, çatmayan hissə isə veksəl şəklində növbəti ilə saxlanılır. Təhkimçilik zamanı kəndli kişi işin yarısını ağa üçün, qalanını özü üçün görürdü. Amma indi isə bütün işlər eyni adamlar üçün görülür – ikiqat təhkimçilikdir... Bax, mənim əzizlərim, biri o birindən belə alınır.

Pyotr Fyodoroviç alovlu danışdı:

– Zəhmət olmasa, mənə qulaq asın, mən şəhərli deyiləm, mənə qulaq asın, mən şəhərli deyiləm, kənddən sizin yanınıza gəlmişəm. Deyirsiniz, sizdə şəhər həyatında qan qusurlar, mən isə kəndçisayağı qusuram. Gördüyünüz kimi, Allah mənə pəhləvan bədənini verib, amma son damla qanıma qədər sovurublar... Siz ağıllı, təhsilli adamlarsınız, fikirləşsəniz, başa düşə bilərsiniz... İcmada vəziyyət belədir: kasıb

aşağıdan aşağı, varlı yuxarıdan yuxarıdır; kasıblar çoxdan çox, varlılar azdan da azdırlar... Varlandı, hər şeyin sahibisən: kəndli kişini sıxır, kimə istəyir borc verir, – rüşvəti də belə götürərlər də, – hökmranlıq edirlər... Töycü, vergi, sonra torpağın yaxşısını götürüb işi qışda təhvil vermisən, buna görə də pul ödəməlisən... Yaxşı, deyək ki, kasıbın sonu çatıb – boş səhrada qalıb – günəş üfüqdə qərq olub! Heç olmasa, ondan bir şey tələb etməyib buraxsınlar ki, buyur get!.. Sual olunur – bəs bu kasıb ömrü boyu kimin üçün işləyib? Kimin üçün işləyib? Bütün ailə qəpiksiz, kasıb çıxıb getməli olur. Əgər o, şəhərli meşşan – zavodda, fabrikdə dənizçi, xarrat və yaxud digər rütbəyə, sosial zümərəyə mənsub olsaydı, vəssalam, bütün ömrü boyu işləyibse, qanun onun tərəfində olacaq. Ancaq belə çıxır ki, təkcə kəndli başqa qanunla yaşamalıdır...

– Bir az elə deyil!.. – redaktor onun sözünü kəsdi. – Deyirsiniz ki, kəndli başqaları üçün işləyirsə, qanun ədalətli dir, digər zümrələr özləri üçün işləyirsə, ədalətli deyil. Elə lazımdır ki, başqa zümrələr ədalətlə yaşasınlar, məhz onlar üçün qanunları dəyişmək lazımdır, kəndlilər üçün yox. Kəndlilərdə qanun yaxşıdır...

Pyotr Fyodoroviç dərinədən nəfəs alıb, halsız pəncərəyə tərəf boyladı.

– Təhsilli adamlarsınız. Görürəm ki, sizin yüksək təhsiliniz mənə başa düşməyinizə imkan vermir... Baxın, siz pullarınızı sərbəst sərf edə bilərsiniz, kimə istəyirsiniz verirsiniz, onda sizə eşq olsun, vermirsinizsə, sizi heç kim məcbur edə bilməz. Kəndlini isə məcbur edirlər! Nəyə görə birinə sərbəstlik, digərinə yox! Mən kəndli nə üçün acıdan ölən oğluma bir tikə çörək verə bilmirəm, amma siz başqalarının orada canı çıxsada belə, verə bilərsiniz?..

– Hə, tutaq ki, mənim oğlum var, ya yoxdur, – siz bunu bilmirsiniz və heç məsələ bunda da deyil. Hər yerdə yaxşı da var, pis də. Məsələ ondadır ki, harada yaxşı daha çoxdur... Cəmiyyətdə, göründüyü kimi yaxşı çoxdur... Bu isə sizin xoşunuza gəlmir, amma yüz milyon insan belə yaşayır. Düşünmədən həyatlarını ədalət naminə qurban verməyə hazır olan ən yaxşı, ən təhsilli adamlar icmanın tərəfdarıdır... Bəs nədən bunlar baş verir!

– Bəlkə ona görə baş verir ki, onlar bilmirlər, kəndi həyatının ağırlıqlarını sınaqdan keçirməyiblər. Məsəl var, deyərlər ki, başqa-sının bədbəxtliyini əl ilə yerbəyər edərim. İcma, icma... Deyirsiniz ki, icma – ulu adamlardır...

– Biz yox, xalq deyir!

– Hə, xalq deyir, amma düz demir. Onun böyüklüyü nədədir. Başqa bir məsələ isə xalq deyir: “icma canavardır, kim onun cəhənginə düşdü, məhv oldu!” Cəhəngin qurbanları da insanlardır: dul qadınlar, yetim uşaqlar, mənim kimi torpağını itirənlər, nə qədər tıxırlar, anqut kimi qarınları yenə boşdur. İcma böyükdürsə, pislikləri də böyükdür; özbaşınalıqda, ədalətsizlikdə böyükdür, heç təhkimçilik dövründə belə amansız ağalıq olmayıb. İcma!.. İcma – canavardır! Canavarla yaşayan, canavar kimi ulayar. Elə ulaya-ulaya da yaşayıb məhv olur. Sizdə yaxşı adam olmaq istəyən olur. Siz ona sevinirsiniz. Kənddə isə yaxşı adamı yamanlayırlar... Siz yazmaq istəyirsiniz, yazırsınız. Kim sizi torpaq əkməyə və yaxud donuz otarmağa məcbur edə bilər? Əgər məcbur etməyə başlasalar, bəlkə siz də yaman hala düşüb, ya içkiyə qurşanar, ya da heç nəyə yaramayan axırıncı adama çevrilərsiniz!..

– Siz ki belə olmamısınız! Budur, yazırsınız.

– Mən belə də... – Pyotr Fyodoroviç sözünü yarıda kəsdi.

O anladı ki, heç kimi başa sala bilməyib, bütün sözləri boşa gedib.

– Belə-belə işlər, – o, çaşqın halda təkrar etdi.

Birdən gücdən düşməyə başladı. İçində sanki nəse qırıldı və onu uçuruma dartmağa başladı. Onu vicvicə tutdu və yenidən qorxu hissi baş qaldırdı. Bütün bədəni titrəyir, gözü qanlı örtülmüşdü. O artıq insan vahimə içində olarkən uladığı kimi dehşətlə, kədərlə vəhşicəsinə ulayırdı. Sonra isə onun həmişəki qıcolmaları başladı. Redaktor əsəbi halda başını tutub qışqırdı:

– Tez olun, həkim çağırın... Gör bizi hara gətirib çıxardı...

– Birbaşa xəstəxanaya onu...

Amma Pyotr Fyodoroviçi xəstəxanaya aparmadılar. Özünə tez gələ bildi və heç nə anlamırmış kimi ağzı qanlı köpüklə dolmuş halda donuq gözləri ilə onu xəstəxanaya aparmaq istəyənlərə baxdı.

– Siz xəstəsiniz, – redaktor ona dedi, – sizə müalicə olunmaq lazımdır... – Xəstəxanaya gedib müalicə olunun və sonra gələrsiniz, sizinlə cəmiyyət haqqında söhbət edirik...

Pyotr Fyodoroviç onu dinləyib, gözlərini qırparaq xeyli düşündü və xırıltılı, qırıq-qırıq səslə dedi:

– Elə gedəcəyəm... Məqaləni oxuyun...

O, əlyazmanı döşəmədən qaldırıb redaktora uzatdı.

– Sağalın, sonra məqaləni oxuyarıq, – redaktor onun çiyinə toxundu, – bu da sizin papağınız...

Pyotr Fyodoroviç qalxdı.

– Görürəm ki, mən sizin qarşınızda biabırçılıq etdim, burada da hängamə çıxardım... Belə bir kitab oxumuşam. Anton Qoremika... Fikirləşirlər ki, o artıq həyatda yoxdur. – Səsi titrədi. – Amma bilmirlər ki, həyatda ondan da pisi var. Ox, görəsən bilmirlər? Bilmirlərsə, öyrənmək olar... Öyrənmək istəmirlər!.. Qoremikanın əvvəlkindən nəyi pisdir? İndi o neyləsin? Ölsün? Sizin yanınıza gəlsin?! – Pyotr Fyodoroviç boynunu əzabla dartışdırdı. – Deməli, xəstə-xanaya göndərirsiniz.

Onun səsi qırıldı, qıcolmadan sifəti dəyişdi. Uşaqlar göz yaş axıdarkən dodaqlarını büzdüyü kimi, o da dodaqlarını bir-birinə bərk-bərk sıxıb başını fırladaraq və əlini yelləyərək büzülmüş halda ağır-ağır çıxışa tərəf üz aldı. Pyotr Fyodoroviç evə çatan kimi yerinə uzandı və bir daha qalxmadı.

Ölüm ayağında onun xahişi ilə missioner onu yoluxmağa gəldi.

– Daha yaşayası deyiləm – Pyotr Fyodoroviç ona dedi, – tamamilə təqətdən düşmüşəm. Daha bu barədə danışmağa dəyməz. İnsanlar həbsxanalarda, sürgünlərdə, böyük yollarda həyatları ilə vidalaşırlar, mən isə budur çarpayıda... Ürəyim soyumuş, daha heç bir kinim qalmamışdır. Amma uzanıb ölümü gözləmək çox darıxdırıcıdır... Müqəddəs kitabları oxuyuram, bəzən də dünyəvi kitablara ehtiyacım olur. Əvvəllər verərdiniz: tarixə aid daha bir şey yoxdur ki?

Missioner ona bir neçə kitab göndərdi. Daha çox Don Kixot xoşuna gəldi.

– Doğrudan da hər kəsin öz fikri var, – müzakirə etməyə başladı, – gör insanlar fantaziya ilə haralara baş vururlar: dəyirman görəsən, amma özünü inandırarsan ki, dəyirman deyil. Ya da ən axırıncı oğruların, soyğunçuların toruna düşəsən... Günahdır deyəsən, yaxşı insan idi və adamlara yaxşılıq arzulayırdı...

Pyotr Fyodoroviç bir kitabda oxudu: “Şəxsiyyət hüququ – müqəddəs bayraqdır, insan onu həyatı bahasına qorumalıdır”.

O, çox fikirləşdi və dərinə nəfəs alaraq dedi:

– Yaxşı yazıblar...

Yağışın torpağı islatdığı və xəfif su axınının tərlə şüşələri dəlib keçdiyi buludlu, darıxdırıcı bir səhər Pyotr Fyodoroviçi ölmüş vəziyyətdə tapdılar.

Yarımqaranlıq kasıb daxmada onun nəhəng bədəni kobud düzəldilmiş çarpayıda uzanmışdı. Pırtlaşq qara başı yana əyilmiş, əlinin sümüyü çıxmış eybəcər barmaqları kitabın üzərində donmuş, sinəsi elə oradaca taburcə sıxılmış vəziyyətdə qalmışdı.

TYOMANIN UŞAQLIĞI

(*Ailə xronikasından*)

I

UĞURSUZ GÜN

Səkkizyaşlı balaca Tyoma sınımış gülün qarşısında dayanıb çıxılmaz vəziyyəti barədə dəhşətli düşüncələrə dalmışdı.

Cəmi bir neçə dəqiqə əvvəl yuxudan oyanıb tanrıya dua etmiş, çay içmiş, iki tike yağ-çörək yemiş, bir sözlə, üzərinə düşən bütün vəzifələri vicdanla yerinə yetirərək eyvana çıxmış, oradan da şən, qayğısız halda bağa enmişdi. Bağ olduqca gözəl idi.

O, təzəcə başlanmış yay səhərinin təmiz havasını sinəsinə çəkərək səliqə ilə təmizlənmiş bağ cığırını gedir və ləzzətlə ətrafa tamaşa edirdi. Birdən... Onun ürəyi sevincdən və nəşədən sürətlə döyünməyə başladı... Atasının üstündə xeyli zəhmət çəkdiyi gül kolu axır ki, çiçəklənmişdi. Atası hələ dünən atası gül koluna diqqətlə baxıb, bir həftədən tez çiçəkləməz demişdi. Nə qəşəng və zərif çiçəkdir! Əlbəttə ki, heç kim heç vaxt bunabənzər bir şey görməyib. Atası deyir ki, ger Qoltib (botanika bağının baş bağbanı) görsə, ağzının suyu axacaq. Ancaq ən böyük xoşbəxtlik, əlbəttə, Tyomaya qismət olmuş, gülün çiçəklənməsini başqası yox, məhz birinci o görmüşdü. O, yemək-xanaya qaçıb var səsi ilə cığıracaq:

– Çoxləçəkli çiçək açmışdır!

Atası o dəqiqə çayı bir kənara qoyub, əlində çubuq hərbi mündirdə bağa tələsəcək. Tyoma isə qabaqda qaça-qaça dönüb tez-tez atasına baxacaq ki, görsün, o sevinirmi?

Yəqin atası tez ger Qotlibin yanına gedib, bəlkə də ona kənddən təzəcə gətirilmiş Qnedkonu qoşmağı əmr edəcək. Hündür, taygöz, ürəyi yuxa və tənbel xoxol Yeremeyin (o həm arabaçı, həm də dalandırdır) dediyinə görə, Qnedko elə iti qaçır ki, onu şəhərdə heç bir at öte bilməz.

Əlbəttə, Yeremey bilər, çünki o hər gün atın belində naxır bulağına gedir. Bu gün isə Qnedkonu ilk dəfə qoşacaqlar. Qnedko tez-tez qaça-qaç! Hamı da onun arxasınca, amma hara?! Qnedkonun heç tozuna da çata bilməyəcəklər.

Birdən atası Tyomanı da özü ilə aparar?! Nə böyük xoşbəxtlik! Tyomanın kiçik qəlbini fərəhlə dolur. Bütün xoşbəxtliklərin səbəb-

karının bu qəribə, qəfildən çiçəklənmiş gül kolunun olması fikri Tyomada gülə qarşı zərif hisslər oyadır.

– Ə–zi–zim! – O çömbələrk oturur və dodaqlarını gülə yaxınlaşdırır.

Aldığı poza narahət və yöndəmsiz olduğu üçün tarazlığını itirir, əllərini uzadır və... Hər şey məhv oldu! Ay Allah, bu necə baş verdi?! Bəlkə düzəltmək mümkündür? Özünü saxlaya bilməyib yıxıldığından bu hadisə baş verdi. Əlini bax bura dayasaydı gül qırılmazdı. Axı bir anda, bir saniyədə baş verdi... Dayanın!.. Amma vaxt gözləmir. Tyoma hiss edir ki, elə bil nəşə onun başına dolanaraq saxlamaq istədiyi şeyi ondan qopararaq qanadlarına alıb aparır. Özü də Tyomanı düzəlməsi mümkün olmayan faktın həqiqiliyinin dəhşətli dərki ilə buraxıb gedir.

Onu birdən–birə necə də qorxunc, amansız bir qüvvə ilə hər şeydən amansızcasına, rəhmsizcəsinə məhrum etdilər!

Nə olsun ki, quşlar şən nəğmələr oxuyur, günəş sıx yarpaqların arasından yumşaq torpağa işıq saçır, qayğısız miğməgələr ləçəklərin üstü ilə sürünüb dayanır, qanadlarını açaraq gözəl, aydın günlərə doğru uçmağa hazırlaşır? Nə olsun ki, nə vaxtsa yenə belə bir fərəhli səhər açılacaq və bu gün olduğu kimi korlanmayacaq? O zaman başqa bir xoşbəxt, ağıllı, özündənrazi oğlan olacaq. Bu oğlana çatmaq üçün isə onu başqalarından ayıran səddi aşmaq, qorxunc, dəhşətli nəyilə yaşamaq lazımdır. O, nəyi qurban verməzdi, tək hər şey olduğu kimi donub qalaydı, tək həmişə belə saf, aydın səhər olaydı, tək atası və anası həmişə yataydılar... İlahi, o nədən belə bəd-bəxtidir? Nədən o, əbədi amansız alın yazısına məhkumdur? Nədən o həmişə yaxşını arzu edir, amma axırda hər şey pis və iyrenc alınır?.. O necə də öz iç dünyasına dərinə dalıb bunun səbəbini aydınlaşdırmaq istəyir. O bunu dərk etmək istəyir, o özüne qarşı ciddi və amansız olacaqdır... O doğrudan da axmaq oğlandır. O, günahkardır və günahını yumağa borcludur. O, cəzaya layiqdir, qoy onu cəzalandırsınlar. Nə etmək olar? O, səbəbini bilir! Hər şeyə bais onun yaramaz və iyrenc əlləridir! O istəmirdi, hər şeyi əlləri törətdi. O, atasının yanına gedib elə belə də deyəcək:

– Ata, sən niyə boş yerə hirsənirsen. Mən indi yaxşı bilərəm günahkar kimdir. Günahkar mənim əllərimdir. Onları kəs və mən həmişəlik məhrəban, yaxşı bir oğlan olum. Mən səni də, ananı da, hamını sevərəm, amma əllərim elə eləyir ki, guya mən heç kimi sevmərəm. Onlara zərər qədər də heyifim gəlir.

Oğlana elə gəlirdi ki, onun dəlilləri o qədər inandırıcı, səmimi və aydındır ki, onlar öz təsirini göstərməyə bilməz. Gül isə əvvəlki kimi torpağın üstünə düşüb qalıbdır... Vaxt gedir... Atası anasından tez oyanıb, onu görən kimi hər şeyi başa düşəcək, oğluna sirli–sirli baxıb heç nə demədən əlindən tutub aparacaq... Anasını oyatmasın deyə onu eyvandan yox, ön qapıdan keçirib öz kabinetinə aparacaq. Böyük qapı bağlanacaq və onlar göz–gözə qalacaqlar. Ah, o necə qorxuncdur, sifəti necə də zəhmlidir... Bəs o niyə susur, heç nə söyləmir?! Nə üçün mundirinin düyməsini açır?! Onun göy şalvarının sarı nazik kəməri necə də nifrətə layiqdir. Tyoma pərt halda bu kəməre bənd olaraq dayanıb. O niyə dayanıb? O ki azaddır, onu heç kim saxlamır, o qaça bilər... Heç hara qaçmayacaq. O, əzab çəkə–çəkə gözləyəcək. Atası tələsmədən öz yaramaz kəmərinə çıxarıb ikiqat edir və oğluna baxır; atasının sifətindən qan damır. Oğlan bütün gücü ilə hiss edir ki, ona ən doğma adam belə qorxunc və yad ola bilər. O hiss edir ki, sonsuz dərəcədə sevməli borclu olduğu və sevmək istədiyi atasının yumşaq, isti əlləri onun sifətinə toxunub, başını sıxarsa, qəlbində ona qarşı qorxu, nifrət hissi oyana bilər.

Balaca Tyoma rəngi ağarmış, gözləri bərəlməmiş halda sınımış gül kolunun qarşısında dayanmış və baş verənlərin doğurduğu bütün əzabları, bütün fəlakətləri aydın şəkildə dərk edirdi. İndi o bütün qabiliyyətini səfərbər edib, nəyin bahasına olursa olsun, çıxış yolu axtarırdı. Eyvan tərəfdən nəşə xışıltı eşitdi. Oğlan tez, daha heç nə düşünmədən ləkləri tapdayaraq gül kolundan yapışdı və onu kök–qarıxtıq torpaqdan çıxarıb. Nəyə görə? Aldatmağa ümidsiz cəhd? Yoxsa anası oyanana qədər vaxtı uzatmaq istəyirdi? Sonra baş verənləri ona izah edər və bununla da qarşıdakı təhlükəni dəf etmiş olar. Tyoma artıq heç nəyi aydın dərk etmirdi; onu doğrudan da axşamlar dayəsinin haqqında danışdığı əcinnələr, sehrbazlar izləyir, o isə qarğınmış yerdən, onun üçün indi qorxulu olan eyvandan qaçaraq keçir. Sanki orada birdən atasının vahiməli görkəmi peyda olacaq, “nə olub?”– deyə onu tutub saxlayacaq.

O qaçır və ayaqları qeyri–iradi onu təhlükədən uzaqlaşdırırdı. O, ağacların arasında, ortasında gimnastika qurğuları və yelləncəklər, eyni zamanda nəhəng addımlar üçün hündür, yaşıl boya ilə rənglənmiş sütunlar quraşdırılmış böyük meydançada bacılarını və alman müəbbiyəsini görür. O, kənara çəkilib, heç kim görməsin deyə tullanaraq tələsik üzümlüyə soxulur, bütöv divarları bağa aparən böyük daş sarayı dolama keçib, bağı heyətdən ayıran hasarı aşaraq, nəhayət,

özünü sağ-salamat mətbəxə yetirir. Ancaq burada rahat nəfəs almağa başlayır.

Zirzəmidə yerləşən, yuxarıdan balaca pəncərələrlə işıqlandırılan his basmış, böyük, lakin dar mətbəxdə hər şey sakit və öz qaydasındadır.

Keçmiş təhkimçilərdən olan sarışın, tənbel, cavan aşpaz Akim cirkli önlükdə tənbelcəsinə piletəni yerbəyer etməyə hazırlaşır. Sanki gündəlik darıxdırıcı işə başlamaq ona ağır gəlir. O, sobanın qapısını açıb-bağlayır, isti hava ilə qızdırılan yeşiyə diqqətlə baxıb birinci dəfə görmüş kimi deyir, dəmkeşləri iyirmi dəfə götürüb sonra da yerinə qoyurdu. İri, boyanmamış masanın üstünə səliqəsiz şəkildə cirkli boşqablar yığılıb. Uzun hörükləri daranmamış gənc qulluqçu Tanya dünəndən qalan soyuq sümüyü tələsik nəzərdən keçirir. Yeremey küncdə qoşqu kəmərləri ilə əlləşir, uclarını yığaraq onları hazır biz və çəkmə ipi ilə bir-birinə tikməyə hazırlaşır. Onun gonbul və pinti qabyuyan arvadı Nastasya bərkədən, incimmiş halda boşqabları yuyur və səhərdən tüstüləyən isti ləyəne yığır. Silinmiş boşqablar səs-küylə yaxınlıqdakı skamyanın üstünə atılır. Nastasiyanın çırmalanmış qollarının hər bir hərəkəti onun ətli ağ bədəninə tərpədir. Dodaqları bir-birinə bərk sıxılıb, bir nöqtəyə zillənmiş gözlərindən qığılcım yağır.

Tyomanın yaşadı – Nastasiya və Yeremeyin birgə övladı olan yekəqarın, xallı İoska çarpayıda oturub ayaqlarını yelləyir, anasından əl çəkməyərək ona qəpik verməsini istəyir.

– Verməyəcəyəm, verməyəcəyəm, anan ölsün senin! – Nastasiya var qüvvəsi ilə çığırır və dodaqlarını bir-birinə bir az da bərk sıxır, gözləri daha böyük hərətlə parıldayırdı.

– E-ey?! – ağlağan İoska yeknəşə səsle zırlıdayır. – Qəpik ver.

– Əl çək, lənətə gəlmiş! Səni görüm ölənən! – Nastasiya elə çığırır ki, sanki ətini kəsirlər.

Tyoma bu sadə, o qədər də qəliz olmayan münasibətlərə həsədlə baxır. Anası çığırır, onu hədələyir, amma İoska ondan qorxmur. İoska yaxşı bilirdi ki, anası onu döymək istəsə belə, onun əlindən qurtulub küçəyə qaça bilər. Anası onun dalınca yüyürüb çata bilməsə və qarnı atılıb düşə-düşə bərk səsle: “Bura gəl, cin balası” – çığırsa da, “cin balası” başa düşür ki, getmək lazım deyil, çünki onu döyəcəklər. O da məhz bunu istəmir, ona görə də getmir, heç gizlənmir də, instinktiv başa düşür ki, o qədər də həyəcanlanmağa dey-məz. İoska kənarında dayanıb tənbelcəsinə və inadkarlıqla zırlıdayır,

eyni zamanda anasının bütün hərəkətlərinə göz qoyur; ayaqlarını aralayıb irəli əyilərək yenidən götürülməyə hazırlaşır.

Anası dayanır, dayanır, yenə də özünü lənətləyərək mətbəxə gedir. İoska veyillənir, əylənir, dəcəllik edir, amma achiq, nəhayət, onu mətbəxə qayıtmağa məcbur edir. Qapıya yaxınlaşıb xəbərdarlıq topunu buraxır:

– E-ey?!

Bu nəşə həyasız tələblə yalvarış, sızıldama ilə çığırtı arasında olan bir şeyə bənzəyir.

– Bir içəri gir, səni şeytan aparsın! – mətbəxdən səs gəlir.

– E-ey?! – İoska inadkarlıqla və cəsarətlə təkrar edir.

Bütün bunlar onunla qurtarır ki, qapı möhkəm açılır, İoska külək sürəti ilə kənara çəkilir, qapının ağzında əlində odun parçası tutmuş qəzəbli ana görünür və üzünə ağ olmuş oğlunun arxasınca yüyürür.

Artıq İoskanın işi odun parçasından qorunmaqdır. Sonra isə masa arxasına keçib ağaların qabağından qalma yeməklə rahat nahar edə bilər. İoska ciddi görkəm alıb, formallığa heç vaxt boş yerə vaxt itirməyən iş adamlarına məxsus əda ilə cəsarətlə düz masaya doğru gedir.

Əgər yolda yüngül xəsarət alıbsa da, buna çox bənd olmadan kobud səsle “u-u!” deyər zarıyaraq, – can-dildən yeməyə girişir.

– Yeremey, Bulankanı drojkaya¹ qoş! – dayə yuxarıdan qışqırır.

– Kim gedir? – səksənmiş Tyoma aşağıdan çığıraraq soruşur.

– Atan və anan şəhərə gedirlər.

Bu böyük hadisədir.

– Tezliklə gedirlər! – Tyoma soruşur.

– Geyinirlər.

Tyoma başa düşür ki, atası tələsir, deməli, səfərdən qabaq başa getməyəcək. Bu isə o deməkdir ki, valideynləri qayıdana qədər hər cür danlaqdan azaddır. O, ani olaraq ruhlandığını hiss edir və həvəslə çığırır:

– İoska, gedək oynamağa!

O, yenidən başa qaçır, cəsarətlə və inamla bacılarına tərəf yan alır.

– Hindu oyunu oynayacağıq! – O qaça-qaça qışqırır.

Tyoma fərəhinin çoxluğundan bacılarının qarşısında tez-tez tullanıb-düşür. Böyük bacısı Zinanın başçılığı ilə mürebbiyə və bacılar onun təklifini müzakirə etdikləri zaman o eşlənərək yaylar üçün material axtarırdı. Hasardan tez uzaqlaşdı, daha uzağa qaçmaq istə-

¹ Drojka – biratlı dördtəkərli araba

yirdi... Tyoma nədənsə çəlləkdən qopmuş bir neçə çubuq toplayıb onların möhkəmliyini yoxlayır, amma çubuqlar sınır, işə yaramırlar.

– Tyoma! – birdən mehriban feryad qopur.

Tyoma bir anlıq duruxur.

– Bunlar atanın çubuqlarıdır! Sən neyləmişən?!

Amma Tyoma onsuz da hər şeyi başa düşmüşdü: ildırım sürətiylə vaxtı valideynlərinin qayıtmasına qədər uzatmaq qərarına gəlir və saymazyanaya çıxır:

– Bilirəm, bilirəm, ata onları tullamağı tapşırıb, heç nəyə yaramırlar!

Böyük əminliklə çubuqları yığıb İoskanın köməyi ilə arxa həyəət daşıyır. Zina onu şübhəylə müşayiət edir, amma Tyoma öz rolunu ustalıqla oynayır, doqqaza qədər sakit, tələsmədən addımlayır. Doq-qazın arxasına keçən kimi çubuqları tez tullayır; onu ümitsizlik bürüyür. O sürətlə qaçır, ağır nəticənin doğurduğu kədərli fikirlərdən qaçır, məlum olmayan yerdən başının üstünü almış buludlardan qaçır. Amma ağına əzablı bir fikir hakim kəsilib: bircə atasıyla anası tez getsəydilər.

Yeremey qayğılı halda arabanın yanında dayanıb qətiyyətsiz şəkildə küreyini qaşır, pərt-pərt yuyulmamış çirkli ekipaja baxırdı. Sonda özünü itirmiş halda nə etmək lazım olduğu barədə düşünür: yuyub təmizləsin, yoxsa belə qoşsun. Tyoma həyəcanlanır, əlləşib xamut gətirir, Yeremeyi atı çıxarmağa tələsdirir. Yeremey belə bir ciddi təzyiqin nəticəsində nəhayət, arabanı qoşmağa başlayır.

– Elə yox, elə yox, – Yeremey bu yersiz, tələsik köməkdən inciyərək uca səslə irad tutur.

Tyomaya elə gəlir ki, vaxt dözülməz dərəcədə yavaş gedir.

Nəhayət, ekipaj hazır olur. Yeremey ortasında iri yağ ləkəsi olan parusın kaftanını geyinir, başına qıraqları əyilmiş müşəmbə şlyapasını qoyur, qozların üstündə oturub zibilli həyəti təmizdən ayıran qapıya doğru tərənir və arabanı eyvanın yanına sürür.

Vaxt keçmək bilmir. Onlar nə üçün çıxmırlar? Birdən getməzlər?! Tyoma üzücü dəqiqələr yaşayır. Budur, ön qapılar açılır, atasıyla anası birlikdə çıxırlar.

Çallaşmış atası ağ kitel geyinmişdir, adəti üzrə qaşqabaqlı və qayğılı görünür. Anası əyninə krinolin geyinmişdir, əllərində barmaq-sız, sapdan toxunmuş qara əlcək var, başına isə enli qara lentlərlə bəzədilmiş şlyapa qoymuşdur. Bacıları bağdan qaçıb gəlirlər. Anası tez xaç çəkib, onları öpür və Tyomanı soruşur; bacıları baxışlarıyla onu axtarırlar, amma Tyoma isə İoska ilə birlikdə küncdə gizlənmişlər. Bacıları anasına Tyomanın bağda olduğunu söyləyirlər.

– Onunla mehriban olun! Gözə görünməməyə qəti qərar vermiş Tyoma pusqudan sürətlə çıxıb anasının üstünə atılır. Əgər atası olmasaydı, o hər şeyi anasına elə indi söyləyəcəkdi. Amma o, anasını xüsusi mehribanlıqla öpməklə kifayətlənir.

– Yaxşı, bəsdir! – anam nəvazişlə söyləyir və tutqun şəkildə hiss edir ki, Tyomanın vicdanı o qədər də təmiz deyil.

Amma açarı unutması onu fikrindən ayırır.

– Açarları, açarları! – deyir və hamı cəld açarların dalınca otağa yüyürür.

Atası oğlunun nəvazişlərinə məhəl qoymadan çəp-çəp baxır və fikirləşir ki, belə tərbiyə əvvəl-axır onun oğlunu xoşagəlməz, ağzı-sulu bir uşağa döndərəcək. O, hirsini Yeremeyin üstünə tökür.

– Bulankanın yenə sağ qabaq ayağını zədələmişən? – o deyir.

Yeremey qozlardan aşağı tullanır və Bulankanın əyilmiş ayağına baxır.

Tyoma gözləri ilə qayğılı halda onları izləyir. Yeremey öskürür və boğuc səslə deyir:

– Görünür, bədrəyib.

Yalan atasını hirsləndirir.

– Qanmaz! – o deyir, elə bil tufəngdən atəş açılır.

Yeremey var gücü ilə öskürür və qozların üstündə oturub susur. Tyoma başa düşür ki, atası nəyə görə Yeremeyi danlayır və onu kədərli hissələr bürüyür.

– Key, tənbel! Elə çirklidir ki, oturmaq belə mümkün deyil.

Tyoma tez ekipaja nəzər salır. Yeremey pərt halda susur. Tyoma görür ki, Yeremeyin deməyə sözü yoxdur, çünki atası haqlıdır və sanki atasına görə arxayınlaşıb yüngülləşir.

Açarları gətirirlər. Atası və anası ekipajda əyləşir, Yeremey cilovu əlində hazır saxlayır, Nastasiya isə qapının ağzında dayanıb baxır.

– Tərən! – atası əmr edir.

Anası uşaqları üçün xaç çəkir və deyir: “Tyoma, veyillənmə”. Ekipaj tənənəli şəkildə küçəyə çıxır. O, gözden itən kimi Tyomanın qəlbi elə sevinclə dolur ki, nəşə ələyib, hamını – bacılarını da heyretləndirmək istəyir. O dayanır, bir anlıq nə barədə düşünür və ağına başqa heç nə gəlmədiyindən artıq səsi eşidilməyən ekipajın qabağını kəsmək istəyi ilə başılovlu küçəyə qaçır. Hamı həyəcanla bir ağızdan qışqırır:

– Tyoma, Tyoma, hara?!

– Tyoma-a! – tərbiyəçinin cingiltili çığırtısı eşidilir və onun səsi hətta ananın qulağına çatır.

Tozanaq arasından hər şeyi o an başa düşmüş anasının səsi eşidilir:

– Tyoma, eve!

Yolun yarısına kimi qaçan Tyoma dayanır, hər iki əli ilə ağzını tutub, sanki bir anlıq yerində donub qalır, sonra isə başılovlu geri qaydır.

– İstəyirsən, mən də Yeremey kimi atın belində gedim? – başında yeni ideya oyanmış Tyoma Zinaya müraciət edir.

– Hə də, onda görürsən ki, Qnedko səni çırpıb yerə! – Zina saymazyanaya söyləyir.

Təki öz planını həyata keçirmək üçün Tyomanın qəlbində qarşı-salınmaz bir arzu baş qaldırsın. Onun ürəyi bərkədən döyünməyə başlayır və bu fikirdən az qalır ki, dəli olsun. Onu Qnedkonun belində görəndə necə də heyrətlənəcəklər.

Bir anlıq gözləyib İoskanın qulağına həyəcanla nəsə pıçıldayır. Hər ikisi nəzərə çarpmadan gözəndən itirlər. Əngəl yoxdur.

Boşalmış at tövləsində Qnedkonun tənbelcəsinə ucadan kişnəməsi eşidilir. Tyoma titrəyən əlləri ilə tələsik yedəyi açmağa başlayır. Gözəl aygır olan Qnedko saymazyanaya balaca vücudu qoxulayır və onu var gücü ilə dartan Tyomanın ardınca getmək istəmir.

– Hə, hə, – Tyoma onu həyəcanla qısnayır, dodaqlarını Yeremey atı tövlədən çıxararkən etdiyi kimi, etməyə çalışır, lakin at bu səsdən qorxub finxırır, başını qaldırır və tövlənin dar qapısından çıxmaq istəmir.

– İoska, onu arxadan hayla! – Tyoma çığırtır.

İoska atın ayaqlarının arasına soxulur, bu zaman Tyoma yenə onun üstünə qışqırır:

– Qamçıni götür!

Zərbə alan Qnedko ox kimi tövlədən bayıra uçur və az qalır ki, Tyomkanın əlindən çıxsın.

Tyoma qamçı zərbəsi alan Qnedkonun dördnala çapdığını gördüyündən İoskaya əmr edir ki, o, atın belinə oturan kimi yenidən zərbə endirsin.

Növbəti dəfə atı qamçılamaq İoskaya xüsusi bir ləzzət bəxş edəcəkdə.

Qnedko tənənə ilə təmiz həyəətə çıxarılır və yaxınlıqdakı su daşınan çəlləyin yanına dartılıb gətirilir. Son anda İoskanın ağı başına gəlir.

– Yıxılırsınız, ağa, – o, qətiyyətsiz söyləyir.

– Heç nə olmaz, – həyəcədən boğazı qurumuş Tyoma cavab verir. – Ancaq sən, mən oturan kimi onu möhkəm vur ki, yerdən dördnala götürülsün. Onda sürmək asan olur!

Tyoma çəlləyin üstündə dayanıb cilovu yığır, əlləri ilə Qnedkonun yalına söykənir və asanlıqla atın belinə sıçrayır.

– Uşaqlar, baxın! – o, məmnun halda boğula-boğula çığırtır.

– Ay, ay, bir baxın! – bacıları hasara tərəf qaçaraq qışqırırlar.

– Vur! – fərəhdən aqlını itirmiş Tyoma komanda verir.

İoska aygıra var gücü ilə qamçı çəkir. At ilan çalmış kimi ani olaraq özünü toplayır, burnu istiqamətində küçəyə tərəf qeyri-ixtiyari sıçrayış edir, sonra şaha qalxdığını hiss edərək arxa ayaqları üstündə dönüb, tam sürəti ilə tövləyə doğru götürülür.

Tyoma bu manevr zamanı hansısa möcüzə sayəsində zorla özünü saxlayır ki, bu barədə danışmağa belə dəyməz.

O, qarşısındakı arxa həyətin qapısının; tirinə dəyməsin deyər vaxtında başını əyir və yel kimi uçub arxa həyəətə düşür.

Burada onun vəziyyəti amansız, sərt bir şəkildə təsvir olunur.

O, on sajn aralıda qarşısında tövlənin hündür divarlarını, balaca, qaranlıq açıq qapını görür və dərk edir ki, əgər at tövləyə giresi olsa, o, divara çarpılacaq. Özünü müdafiə instinkti güc gəlir, cilovu sola dartır, at düz yolundan dönüb dik dayanmış çillənin üstündən tullana-raq duruxur və burnu üstə yerə yıxılır. Tyoma isə bir qədər uzağa uçub divarın dibindəki yumşaq, isti peyinin üstünə sərilir. At qalxır və sürətlə tövləyə cumur. Tyoma da qalxıb atın arxasınca qapını bağlayır və ətrafa boylanmağa başlayır. Hər şeyin zərərsiz ötüşdüyünü gördükdə ağlamaq istəyir. Lakin qapının ağzında dayanan mürəbbiyenin və bacılarının dəyişmiş sir-sifətindən onların hər şeyi gördüyünü anlayır. Özünü gümrah göstərmək istəyir, lakin əlləri əsir; sifəti dəyişmiş, üzündə yazıq, xəstə təbəssüm hiss olunur.

Üstünə yerbəyerdən tənələr yağır, lakin bu tənələrə rəğmon, özünə qarşı hörmət, qoçaqlığına qarşı təəccüb hiss edir və qınaqlarla barışır. Adətinə uyğun olmayan yumşaqqlıqla danlaqları qəbul edir və hamını sakitləşdirir.

– Qorxdun? – Zina ondan əl çəkmir, – rəngin divar kimi ağarıb, su iç, başını islat.

Tyomanı tənənəli şəkildə çəlləyin yanına aparıb başını isladırırlar. Onunla bacıları və mürəbbiyə arasında mehriban, sülhsevər münasibət bərpa olunur.

– Tyoma, ağıllı oğlan ol, intizamsızlıq etmə, – Zina nəvazişlə deyir. – Sən öz xasiyyətini bilirsən, görürsən çəkilmək lazımdır, amma elə bir hərəkət edirsən ki, sonra özün də məyus olursan.

Zina nəvazişlə, yumşaq danışır – xahiş edir.

Bu Tyomanın xoşuna gəlir, başa düşür ki, bacılarının söylədikləri çıpaq həqiqətdir, odur ki, deyir:

– Yaxşı, daha dəcəllik etməyəcəyəm.

Lakin qardaşından cəməsi bir yaş böyük balaca Zina başa düşür ki, sözünün üstündə durmaq qardaşı üçün çətin olacaq.

– Bilirsən, Tyoma, – o, bacardıqca qısa danışmaq istəyir, – yaxşısı budur, sən söz ver ki, dəcəllik etməyəcəksən. Söylə ki, atamın, anamın canına and olsun ki, dəcəllik etməyəcəyəm.

Tyoma üz-gözünü turşudur.

– Tyoma, sənin üçün yaxşıdır! – Zina ona yaxınlaşır. – Bir dəfə də olmayıb ki, ata və ana qayıdıb səni cəzalandırmasınlar. Birdən bu gün qayıdıb öyrənənlər ki, nadinclik etməmişən.

Tyoma günahkar görkəm alır.

– Atamın, anamın canına and içirəm; daha nadinclik etməyəcəyəm.

– Hə, indi oldum ağıllı oğlan, – Zina deyir.

– Bax ha, Tyoma, – bacısı artıq ciddi səsle davam edir, – əgər yalan danışsan, günaha batmış olacaqsan. Hətta azca da olsa nadinclik etmək olmaz, çünki Allah hər şeyi görür. Əgər atamız və anamız səni cəzalandırmasa, Allah cəzalandıracaq.

– Amma oynamaq olar da?

– Əgər freyleyn icazə versə, hər şey olar, icazə verməsə, olmaz – günahdır.

Tyoma inamsız halda tərbiyyəçiyə baxır və qımışaraq soruşur:

– Deməli, freyleyn müqəddəsdir?

– Bax görürsən, sən artıq səfəhləyirsən! – bacısı ona irad tutur.

– Hə, yaxşı, onda hindu oyunu oynayacağıq! – Tyoma deyir.

– Yox, anamız olmadan hindu oyunu təhlükəlidir, özünə xətər yetirərsən.

– Mən oynamaq istəyirəm! – Tyoma inadkarlıq və erköynlük edir.

– Hə, yaxşı! – freyleyndən soruş, axı sən and içdin ki, ona qulaq asacaqsan.

Zina elə dayanır ki, onun üzünü Tyoma yox, yalnız freyleyn görə bilsin.

– Freyleyn, hindu oyunu oynamaq lazım deyil, doğrudur? Tyoma hər halda, Zinanın mimikalarını görür və gülüb qışqırır:

– Yox, belə olmaz!

O, freyleynin üstünə atılır, paltarından dartır və onun üzünü bacısından çöndərməyə çalışır. Freyleyn gülür. Zina tez qardaşına yaxınlaşıb qışqırır: “Freyləndən əl çək!”, özü isə elə dayanmağa çalışır ki, üzünü Tyoma yox, freyleyn görə bilsin. Tyoma manevri başa düşüb qəhqəhə çəkir və bacısının paltarından yapışib onun üzünü özünə tərəf döndərməyə çalışır.

– Burax! – bacısı acıqla qışqırır və paltarını dartır.

Tyoma daha bərkden gülür, bir əli ilə mürəbbiyenin paltarından yapışır, o biri əlini isə bacısının paltarından buraxmır. Zina var gücü ilə dartınır. Birdən freyleynin yubkası carılıt ilə yarıdan cırılır və cınlənmiş mürəbbiyə çıxırır:

– *Dummer knabe!*..¹

Tyoma hesab edir ki, atasından və anasından savayı heç kim ona acıqlana bilməz. İşlərin gözlənilməz halda çətin və pərt yönüm almasından həyəcanlanaraq düşünmədən cavab verir:

– Özünsən!

– Ax! – freyleyn zingildəyir.

– Tyoma, nə dedin?! – bacısı həyəcanlanır. – Sən bilirsən, bu sənə necə ağır başa gələcək?! Tez üzr istə!

Lakin tələbkərlilik Tyomaya qarşı pis silahdır; o qətiyyətlə tərslik edərək üzr istəməkdən imtina edir.

Dəlillərin hamısı təsirsiz qalır.

– Deməli, istəmirsən?! – Zina hədələyici tərzdə soruşur.

Tyoma qorxur, lakin tələbkərliliyi ona mane olur.

– Deməli belə, hamımız ondan uzaqlaşırıq. Qoy o tək qalsın.

İoskadan başqa hamı Tyomadan uzaqlaşır.

Bacısı gedir və durmadan geriye baxır, görsün Tyoma peşman olub, ya yox. Lakin Tyoma elə bir peşmançılıq hissi keçirmir. Bacısı görür ki, pişiklər Tyomanın üstünə dişlərini qıcayırlar, lakin onun fikrincə, bu da azdır. Onu Tyomanın kobudluğu əsəbiləşdirir. Hiss edir ki, bir az da təkid etsələr, Tyoma təslim olacaq. O tez geriye qayıdaraq İoskanın əlindən tutur və hökmlə deyir:

– Sən də get, qoy o tamamilə tək qalsın.

Bu manevr uğursuz olur. Tyoma onun üstünə cumub elə bərk itələyir ki, bacısı yerə sərilir.

– Rədd ol cəhənnəmə! – Tyoma çıxırır.

¹ Axmaq oğlan (alm.)

Zina dəhşətlə inildəyir, əlləri üstə qalxır, bir müddət boğazı quruduğundan qışqıra bilmir və ancaq əsəbi halda oyan-buyana baxır.

Tyoma dəhşətlə geri çəkilir. Nəhayət, Zina var qüvvəsilə çıxır. Lakin Tyomaya bu dəfə elə gəlir ki, onun çıxırtısı təbii deyil, odur ki, deyir:

– İkiüzlülük elə, ikiüzlülük elə!

Zinani qaldırıb aparırlar; o axsayır.

Tyoma diqqətlə baxır və qeyri-müəyyən vəziyyətdə qalara əzab çəkir: Görəsən doğrudan da Zina axsayır, yoxsa hiyləgərlik edir.

– Gedək, İoska! – O, nəfəsini dərərək deyir.

Lakin İoska qorxduğunu deyir və mətbəxə yollanır.

– İoska, – Tyoma deyir, – qorxma; mən özüm hər şeyi anama danışacağam.

Lakin Tyomaya inanmadığı İoskanın gözələrindən oxunur. O susur və Tyoma hiss edir ki, İoska ona inanmır. Belə ağır dəqiqələrdə dostunun dayağı olmadan Tyoma duruş getirə bilməz.

– İoska, – o həyəcanla söyləyir, – əgər mənə atıb getməsən, nahardan sonra sənə qənd gətirərəm.

Bu, hadisələrin axarını dəyişir.

– Neçə? – İoska tərəddüdlə soruşur.

– İki, üç, – Tyoma söz verir.

– Onda hara gedirik?

– Təpəyə! – Tyoma bağın ən uzaq küncünü göstərərək deyir.

O başa düşür ki, belə vəziyyətdə İoska xanımların gözünə görünmək istəməz.

Onlar qapıdan keçib hasarı aşırırlar və ən uzaq cığırla yol alıb gedirlər.

Tyoma həyəcanlıdır və hər cürə hisslər onun varlığına hakim kəsilib.

– İoska, – o deyir, – sən necə də xoşbəxt adamsan, çünki sənə bacıların yoxdur! İstərdin ki, mənim də bacım olmasın. Əgər onların hamısı birdən ölsə də, mən heç bir damcı da göz yaşını axıtmaq istəməzəm. Bilirsən, mən xahiş edərdəm ki, sənə mənə qardaşlığa götürsünlər. Yaxşı?!

İoska dinmir.

– İoska, – Tyoma davam edir, – mən səni dəhşətli dərəcədə çox sevərəm... Elə sevərəm ki, sən mənimlə istədiyini kimi rəftar edə bilərsən...

Tyoma gərginlik içində fikirləşir; İoskaya öz istəyini necə sübut etsin.

– İstəyirsən, sər məni yerə... ya da tüpür üstümə.

İoska kərkəmiş halda Tyomaya nəzər salır.

– Tüpür... əzizim, tüpür...

Tyoma İoskanın boynuna atılır, onu öpür, qucaqlayır və tüpürməsinə xahiş edir. Çox tərəddüddən sonra İoska ehtiyatla Tyomanın köynəyinin ələyinə tüpürür. Tyoma köynəyinin ələyini qaldıraraq yanaqlarına sürtür.

İoska heyrətlənmiş və pərt halda baxır...

Tyoma inamla deyir:

– Budur... görürsən mən səni necə çox istəyirəm!

Dostlar evi köhnə, unudulmuş qəbiristanlıqdan ayrılan divara yaxınlaşırlar.

– Yoxsa, sən ölümlərdən qorxursan? – Tyoma soruşur.

– Qorxuram, – İoska cavab verir.

Əslində Tyoma atası kimi heç nədən qorxmıdığı və yaxud qorxmaq istəmədiyi ilə lovğalanmağa üstünlük verərdi, lakin belə təntənəli dəqiqələrdə səmimi boynuna alır ki, o da qorxur.

– Kim onlardan qorxmur ki? – İoska qıcıqlanmış halda təsirli nitq söyləyir. – Bura lap birinci generalın özü gəlsin, onlar gecələr çıxıb divarların üstünə dırmaşan kimi qaçacaq. Hər kəs qaçar. Burada qaçmaq lazımdır, ayaqlarından, ya da çiyindən yapışar və yaxud üstünə atılıb ayaqları ilə adamı döyər; hələ belinə minib səni çapar, dişlərini də qıcırdaqlar; hələ birinin sifətinin bir tərəfi çürümüş, gözləri isə yoxdur. Əlbəttə, necə olsa qorxarsan!..

– Artyomi Nikolaiç, nahara! – qulluqçu Tanyanın bağ boyu gənc, cingiltili səsi eşidilir.

Ağacların arxasından Tanyanın paltarı görünür.

– Buyurun nahara, – qulluqçu nəvazişlə və sirtıqcasına Tyomanın qucaqlayıb deyir. O, Tyomanı çox istəyir. Tanya təmiz, açıq rəngli çit paltar geyinib; tərəvətlidir, qalın hörüklerini səliqə ilə daramış, mehriban qonur gözləri ilə nəvazişlə baxır.

Tyomanın boynunu qucaqlayıb mehribanlıqla aparır. Əyilərək Tyomanın qulağına şən səslə pıçıldayır:

– Müəbbiyə ağlayırdı!

Fağır və zərərsiz olmasına baxmayaraq, qulluqçular alman qadını sevmirdilər.

Tyomanın yadına düşür ki, tərbiyəçi ilə dalaşmasında bütün qulluqçular Tyoma ilə müttəfiqlər. Bu onun xoşuna gəlir və kefi durulmağa başlayır.

– O məni axmaq adlandırdı, məgər onun buna ixtiyarı var?
– Əlbəttə, yoxdur. Sizin atanız generaldır, bəs o kimdir? Yaramazın biridir. Qudurub.

– Doğrudan hər şeyi anama danışsam, məni cəzalandırmazlar?
Tanya Tyomanı pərişan etmək istəmir; o bir də əyilib onu öpür, qalın, qızılı saçlarını tumarlayır.

Nahar vaxtı həmişəki hadisələr baş verir. Tyoma, demək olar ki, heç nə yemir. Qarşısındakı boşqaba qoyulmuş kotleti qurdalayaraq çörəyi tənbelcəsinə didişdirir. Beləliklə, heç kim onunla danışmadığından, onu yeməyə dilə tutmaq vəzifəsini Tanya könüllü olaraq öz üzərinə götürür.

– Artyomi Nikolaiç, yeyin!

Tyoma qaşlarını dartmaqla kifayətlənir.

Tyomanın yeməsini istəyən Zinanın əsəbləri tarıma çəkilir. O, pəncərəyə tərəf boylanıb ortalığa deyir:

– Deyəsən, anam gəlir!

– Artyomi Nikolaiç, tez olun, yeyin, – Tanya qorxmuş halda pıçıldaıyır.

Tyoma ilk anda tilova düşür və tez çəngəli götürür. Ancaq həyəcan signalının yalan olduğuna əmin olduqdan sonra çəngəli yenidən masanın üstünə atır. Zina təzədən pəncərəyə baxaraq dillənir.

– Kim yaxşı yesə, nahardan sonra ona şirniyyat verilecək.

Tyoma şirniyyat istəsə də, kotleti yemək istəmir. O, şıltaqlıq etməyə başlayır. Kotletin üstünə zeytun yağı tökmək istəyir.

Tanya onu dilə tutur. Başa salır ki, zeytun yağını kotletlə yemək olmaz. Lakin o məhz belə istəyir. Yağqabını ona vermirlər. O isə qabı zorla götürməyə çalışır. Zina dözə bilmir: onun ərköynlüyünü heç cürə həzm edə bilmədiyindən, tez yerindən sıçrayıb yağqabını götürür və onu əli ilə masanın altında saxlayır.

Tyoma yerində oturur və özünü elə göstərir ki, guya yağ barədə hər şeyi unudub. Zina diqqətlə izləyir və nəhayət, yağqabını masanın üstünə özünə yaxın yerə qoyur. Lakin Tyoma münasib məqam tapan kimi yağqabına sarı cumur. Zina yağqabının o biri tərəfindən yapışır və qab döşəməyə düşüb xıncım-xıncım olur.

– Sən elədin! – bacısı qışqırır.

– Yox, sən elədin!

– Allah səni cəzalandırdı, çünki sən atamızı və anamızı sevmirsən.

– Düz deyil, mən onları sevirəm! – Tyoma çıxırır.

– *Lozen zi in*,¹ – mürəbbiyə deyir və masanın arxasından qalxır. Onun arxasınca hamı qalxır.

Nəhayət, pastilanı² bölməyə başlayırlar. Tyomaya növbə çatdıqda mürəbbiyə tərəddüd etməyə başlayır. Nəhayət, o digərlərinə nisbətən kiçik bir hissə ayırır sakitcə Tyomanın qarşısına qoyur.

Tyoma əsəbi halda öz payını itələyib döşəmənin üstünə salır.

– Çox gözəl, – Zina deyir. – Anamız hər şeyi biləcəcək.

Tyoma susur və otaqda gəzişməyə başlayır. Zina maraqlanır; görəsən, Tyoma nahardan sonra adəti üzrə niyə oynamağa qaçıb getmir. Əvvəlcə o düşünür ki, yaqın Tyoma mürəbbiyədən üzr istəməyə hazırlaşır. Ona görə də öz hüquqlarının müdafiəsinə hazırlaşır. Lakin artıq gecdir, çünki o bayaqkı hərəkətidən sonra da çox işlər görüb...

– Rədd ol buradan! – Tyoma kobud şəkildə onun sözünü kəsir.

– Bunu da anam biləcəcək! – Zina söyləyir və sonda çıxılmaz vəziyyətdə qalır: nəyə görə o getmir?

Tyoma otaqda inadla gəzişməkdə davam edir və nəhayət, istədiyinə çatır: hamı gedəcəcək, o isə tək qalacaq. Bu zaman o ani olaraq qəndqabını götürüb əlini onun içinə salacaq...

Qapı açılır. Kandarda mürəbbiyə və Zina peyda olurlar. O, qəndqabını tullayır və başılovlu eyvana cumur.

Artıq hər şey məhv oldu! Onun bu hərəkəti oğurluq kimi bir şeydir. Heç anası da onu bağışlamaz.

Bədbəxtliyin astanasında göy guruldamağa başlayır. Göy üzünü hər tərəfdən qara buludlar alır: günəş batmış, hava birdən qaralmış və ondan yağış iyi gəlir.

Şimşək havada əyri-üyrü xətt cızaraq gözləri qamaşdırır, adamın düz başının üstündə qulaqbatırıcı səslə göy gurlayır. Ani sükut yaranır. Sanki hər şey xəlvətə çəkilib gözləyirdi. Yavaş-yavaş lap yaxınlıqdan bir səs eşidilməyə başlayır və ağır, iri yağış damlaları yerə tökülməyə başlayır. Bir-neçə dəqiqədən sonra hər şey tamamilə boz kütləyə çevrildi. Yuxarıdan sanki çay axırdı. Əsil cənub tufanı idi.

İstəsə də, istəməsə də otağa qaçmağa məcburdur. Ora isə İoskanın girməsi qadağan olunduğundan, Tyoma öz kədərli düşüncələri ilə tək qalmalı olacaqdı. Darıxdırıcıdır. Vaxt ötmək bilmir. Tyoma uşaq otağında pəncərənin qarşısında oturub pəncərə şüşələrindəki su

¹ Əl çəkin ondan (*alm.*)

² Şirniyyat (*ital.*)

axınına tamaşa eləyir. Həyətdə tədrisən gölməçələr əmələ gəlir, su qabarcıqları qur-qur edərək bulamıq və çirkli torpağın səthi boyu atılıb-düşür.

– Artyomi Nikolaiç, yemək istəyirsiniz? – Tanya qapının ağzında görünərək soruşur.

Tyoma çoxdan yemək istəyirdi, lakin tənbelliyi ona mane olurdu.

– Yaxşı, ancaq çörəyi və yağ bura getir.

– Bəs kotlet?

Tyoma başı ilə rədd edir. O, gözləyə-gözləyə pəncərədən çölə baxır. Buna görəmi o öz fikirləri ilə tək qalmaq istəmirdi, buna görəmi o darıxırdı, yoxsa fikirləşirdi ki, daha nə ilə əylənə bilər. Nəhayət, bütün insanlar məxsus olduğu kimi o da ağır dəqiqələrdə dostlar barədə düşünməyə başladı. Birdən yadına öz Juçkası düşdü. Bütün günü onu görmədiyini xatırladı. Juçka heç vaxt heç yerə getməzdi.

Birdən Tyomanın yadına ərzağını dağıtdığına görə Juçkanı sevməyən Akimin onunla bağlı etdiyi sirli, kinli eyhamları düşdü. Qəlbi şübhə ilə dolmağa başladı. Tez pəncərədən qonşu uşaq otağına düşüb, mətbəxə apararı iri pilləkən ilə qaçaraq enməyə başladı. Yıxılmaq təhlükəsi olduğundan bu çıxışdan istifadə etmək Tyomaya qəti qadağan olunmuşdu. Amma indi bu məsələ Tyomanın vecinə deyildi:

– Akim, Juçka haradadır? – Tyoma mətbəxə girərək soruşdu.

– Mən haradan bilim? – Akim qıvrım saçlarını silkələyərək cavab verdi.

– Onu öldürməmişən?

– Elə bir o çatmırdı ki, əlimi o yaramaza bulayım.

– Sən deyirdin ki, onu öldürəcəksən.

– Hə! Siz də inandınız? Zarafat edirdim.

Akim bir qədər susaraq ciddi şəkildə danışmağa başladı:

– Yəqin yağışdan qaçıb haradasa gizlənib. Məgər siz onu bu gün görməmişiniz?

– Xeyr, görməmişəm.

– Bilmirəm. Görəsən, kimsə ona tamah salıb oğurlaya bilər?

Tyoma az qala Akimə tam inanmışdı, lakin söylədiyi axırıncı fərziyyə onu yenidən qızıışdırdı.

– Kim oğurlayacaq onu? Kimə lazımdır axı? – o soruşdu.

– Yəqin ki heç kimə, – Akim razılaşdı. – Yaramaz köpək.

– Allaha and iç ki, onu öldürməmişən? – Tyoma gözlərini Akimə dikdi.

– Siz nə danışsınız, ağa? Allaha and olsun, mən onu öldürməmişəm! Mənə inanmırsınız?

Tyoma bir qədər pis vəziyyətdə qalıb, asta səsle danışmağa başladı.

– Bəs necə olub, görəsən?

Beləliklə, heç bir cavab almayan Tyoma bir daha Akimə və orada olan digər adamlara nəzər saldı. O, eyni zamanda sobadan asılıb qalmış İoskanın hiyləgər baxışlarını tutdu və bütün səhnəni maraqla müşahidə edərək yuxarıya qayıtdı. O yenə də uşaq otağında pəncərənin qarşısında oturub fikirləşirdi: Juçka harada ola bilər?

Gözləri qarşısında Juçkanın sakit, yazıq görkəmi canlandı. Onu öldürə bilərlər fikri qəlbinə elə kədərlə doldurdu ki, dözməyib pəncərəni açdı və var gücü ilə çağırmağa başladı:

– Juçka, Juçka! Na, na, na! Çu-çu! Çu-çu! Fu, fu, fu!

Otağa yağışın səsi ilə rütubətli təmiz hava doldu. Juçkadan isə heç bir səs-səmir çıxmırdı. Bu günün bütün uğursuzluqları, yaşanmış bütün müsibətlər, etdiyi hərəkətlərin nəticəsində qarşıda onu gözləyən bütün dəhşətlər və əzablar bu yeni faciə – Juskanın yoxluğu ilə müqayisədə arxa plana keçdi.

Fikirləşəndə ki, bir daha qıvrımtüklü Juçkasını görməyəcək, onu gören Juçka bir daha yazıq-yazıq zingildəyib yaltaqlıq etməyəcək, ümumiyyətlə, bir daha onu bir də görməyəcək, Tyomanın qəlbi qüسسə ilə doldu və o kədərlə qışqırmağa davam elədi:

– Juçka! Juçka!

Onun səsi titrəyir, əsir, elə nəvazişli və təsirli alınır ki, bu çağırışa Juçka mütləq hay verməli idi.

Amma heç bir səs-səmir eşidilmirdi.

– Nə edim görəsən?! Juçkanı təcili tapmaq lazımdır!

Otağa daxil olan Tanya çörək gətirmişdi.

– Gözlə, mən indi qayıdıram.

Tyoma yenidən mətbəxə apararı pilləkənləri enib qapının yanından ehtiyatla keçərək dar dəhlizin çıxışında dayandı və bir az düşündükdən sonra həyətdə qaçdı.

Juçkanın arxa həyətdəki bütün sevimli guşələrini nəzərdən keçirdi, amma onu heç yerdə tapa bilmədi. Axırıncı ümid! Zəncirlənmiş itin damına baxmaq məqsədi ilə qapıya sarı yüyürdü. Ancaq qapının kandarında yaxınlaşan ekipajın təkərlərinin səsini eşitdi və doqqazın qapısını açarı atası ilə üz-üzə gəldi. Tyoma cəld evə sarı yüyürdü.

Atasının fikrincə, kiçik bir müşahidə kifayətdir ki, oğlunun tərbiyə sistemindəki çatışmazlıq hiss olunsun. Bəlkə də bu tərbiyə sistemi qızlar üçün də kafidir, lakin oğlanla qızın vücut və xarakteri tamamilə müxtəlifdir. O öz təcrübəsindən oğlan uşağının necə olduğunu və ona nə lazım olduğunu yaxşı bilir. Sistem?! Bu sistemdən yaramaz, cındır, fərsizin biri alınacaq. Fakt göz qabağındadır, kədərli faktdır – oğurluğa başlayıb. Daha nə gözləmək olar?! Aşkar biabırçılıqdır! Belə olsa, öz əlləri ilə onu boğar. Bu dəlillərin ağırlığı qarşısında ana geri çəkilir və bütün hakimiyyət müvəqqəti olaraq ataya keçir.

Kabinetin qapılarını möhkəm bağlayırlar.

Oğlan pərt, ümitsiz halda gözləyir. Ayaqları sözüə baxmır, yıxılmasın deyər ayaqlarını yerə möhkəm basır. Fikirlər dəhşətli bir sürətlə beynindən keçir. Bütün qüvvəsini səfərbər edib yadına salmağa çalışır ki, gülün qarşısında dayanarkən atasına nələri söyləmək istəyirdi. Tələsmək lazımdır. O, qurumuş boğazını islatmaq məqsədi ilə ağız suyunu udur və həssaslıqla inandırıcı bir tonda danışmaq istəyir:

– Əziz ata, mən fikirləşmişəm... mən bilərəm günahkaram... Mən qərara gəlmişəm: əllərimi kəs!

Təəssüf! Sınmış gülün qarşısında necə də yaxşı və inandırıcı idi, lakin burada tərsinə alınır. Tyoma bunu hiss edir və təəssüratı gücləndirmək məqsədi ilə ağılına yenidən gəlmiş kombinasiyadan istifadə edir:

– Ya da məni quldurların əlinə ver!

– Bəsdir, – zəruri olan hazırlıq işlərini tamamlamış atası sərt şəkildə deyir. – Şalvarını soyun...

Bu nə işə təzə bir şeydir?! Oğlanı dəhşət bürüyür; əlləri əsə-əsə tələsik şalvarının düymələrini axtarır. O ağırdan kəsilir, əzabla bağırır. Daha nə demək olar?! Nəhayət, bərk qorxmış halda yalvarışlarla, rabitəsiz şəkildə tez və qızğınlıqla söyləyir:

– Nə olar, ata, vurma! Ata! Əzizim... Qurban olum! Dayan! Ata?! Ay, ay, ay! A-yayayay!

Zərbələr davam edir. Tyoma əzab çəkir, inildəyir, quru, güclü əli tutub hərəkətlə öpür, yalvarır. Lakin yalvarışlarla yanaşı, onun qəlbində nəsə başqa hisslər də baş qaldırır. Öpmək yox, bu yaramaz, əclaf

əlləri cırmaqlamaq, dişləmək istəyir. Onun varlığına nifrət, nəsə vəhşi, qızgın bir qəzəb hakim kəsilir.

O vəhşicəsinə bağırır, amma dəmir məngənələr onu bir az da möhkəm sıxırırlar.

– Zəhləngətmiş, yaramaz, mən səni sevmirəm! – o, gücstüz halda qəzəblə çığır.

– Seversən!

Tyoma qeyzlə dişlərini atasının əlinə batırır.

– Ax səni, ilan balası?!

Cəld bir hərəkətlə Tyomanı divana tullayır, onun başı yastığın üstündədir. Bir əli ilə onu möhkəm tutub, o biri əli ilə əzab çəkən, inildəyən Tyomanı şapalaqlamaqda davam edir. Bir-birinin ardınca gələn möhkəm zərbələr göyərmiş balaca bədəndə yeni izlər qoyurdu.

Anası qonaq otağında tək oturub nəticəni gözləyir. Sifəti meyivə kimi ağarır. Çəkilən hər nalə qəlbinə parçalayır, vurulan hər zərbə qəlbinin dərinliklərinə qədər onu sarsıdırdı.

Ah! Nə üçün qarışmayacağına və axıra qədər gözləyəcəyinə əminliklə söz verib yenə də bu işin altına girdi. Söz verib deyər əl-qolunu sallayıb otura bilməz ki! Bəlkə başı elə qarışıb ki, uşağı necə döydüyünü özü də hiss etmir! Ay Allah! Bu nə xırıldır?!

Ananın qəlbinə dəhşət bürüyür.

– Bəsdir, bəsdir! – O, kabinetə girərək çığır. – Bəsdir!

– Fərəhlən, gör necə vəhşi yetişdirmisən! – dişlənmiş barmağını ona göstərir.

Lakin o, barmağı görmür. O, dəhşətlə divana baxır. Bu zaman oradan, bir anlıq da olsa unudulmuş pərişan, zavallı vəhşi heyvan yırtıcı instinkti ilə balası düşərək və çıxışa doğru cumur. Ananın dəhşətli əzab bürüyür. Acı-acı ərinə deyir:

– Səncə, bu tərbiyədir?! Oğlan uşağına belə tərbiyə verərlər?! Uşağı axmağa çevirmək, insanlıq ləyaqətini qırmaq, onu tərbiyə etməkdir?!

Onu od götürür. Qan beyninə vurur. Səsi iti, nazik polad kim, ərinə sancılır.

– Miskin tərbiyəçi! Sizə insanları tərbiyə etmək yox, küçüklərə təlim keçmək lazımdır.

– Rədd ol! – ata bağırır.

– Yaxşı, mən gedərəm, – ana qapının ağzında dayanaraq deyir, – lakin sizə bildirirəm ki, oğlumu bir də mənə meyitim üstündə, keçib döyə bilərsiniz.

Ata bu gözlənilməzlikdən və qəzəbdən bir müddət özünə gələ bilmir. O, tezliklə sakitləşə bilmir və otaqda xeyli qaşqabaqlı gəzir. Nəhayət, pəncərənin önündə dayanıb boz enginlikləri bürüyən erkən ala qararığa dalğın–dalğın tamaşa etdikdən sonra hiddətlə pıçıldaıır:

– Hə, bu arvadlar icazə versə, oğlumuzu tərbiyə edərik!

III

BAĞIŞLANMA

Bu zaman ana uşaq otağına keçib tez oraya göz gəzdırir və Tyomanın burada olmadığına əmin olduqdan sonra gedir. Balaca otağın açıq qapısından maraqla içəri baxır və divanda üzünü gizlədərək uzanmış Tyomanın balaca vücudunu görür. Sonra yemək otağından keçərək yataq otağının qapısını açıb içəri daxil olur və arxasınca onu möhkəm bağlayır.

Tək olduğundan pəncərəyə yaxınlaşıb baxır, lakin qaralıq küçədə heç nə görünmür. Ağına cürbəcür fikirlər gəlir.

Qoy Tyoma beləcə uzansın, özünə gəlsin, indi onu tək buraxmaq lazımdır... Bəlkə alt paltarını dəyişmək lazımdır... Ay Allah, ay Allah, necə də dəhşətli səhvə yol verdim, necə oldu ki, belə səhv etdim! Nə murdar hərəkət! Doğrudan da uşaq şüurlu yaramazdır! Başa düşmək lazımdır ki, əgər uşaq hər hansı bir qəbahətə yol verirsə, nadinclik edirsə, deməli o, bu dəcəlliyin yarıtması tərəfini anlamır. Bu yarıtması tərəfi isə ona, böyük adamın nəzər nöqtəsi ilə deyil, məhz onun – uşağın düşüncəsinə uyğun anlatmaq lazımdır. Özünü yox, məhz onu inandırmaq, hər şeyə rəğmənlə onun uşaq kimi özünə vurğunluğunu, zəifliyini anlamaq və dəf etmək lazımdır. Bax əsil düzgün tərbiyə belə olmalıdır.

Nə qədər vaxt lazımdır ki, bütün bunlar öz yoluna düşsün və onu oğlu ilə bağlayan bu nazik, gözəgörünməz telləri bərpa etsin. Bu telləri, necə deyərlər, canlı alova çevirib, gündəlik həyatlarına getirə bilsin. Bu alova imkan verib elə çərçivəyə sala bilsin ki, istisi oğlu ilə təmasda olan hər kəsin həyatını isidə bilsin. Bax, o zaman insanlar ona öz dərin minnətdarlığını bildirərlər. Əri, əlbəttə, bu işlərə əsgər intizamı ilə yanaşır, çünki onun özünü belə tərbiyə edəblər. Ona görə də o, cavan ağacın budaqcıqlarını asanlıqla mişarlayıb kəsməyə

hazırdır. O bu budaqcıqları kəsərkən, heç fikirləşmir ki, gələcəyin budaqlarını kəsir...

Balaca Anyanın dayəsi russayağı bağladığı başını içəri soxur.

– Anya üçün xaç çəkmək lazımdır...

– Gətir! – ana qızına xaç çəkir.

– Artyomi Nikolayeviç otaqdadır? – O, dayədən soruşur.

– Pəncərənin qarşısında oturublar.

– Şam yanır?

– Söndürüblər. Eləcə qaralıqda oturublar.

– Ona baş çəkmisən?

– Baş çəkmişəm... Eh!.. – dayə, xanımın sızıldamağı sevmədiyini bildiyindən özünü saxlayır.

– Başqa heç kim onun yanına getməyib ki?

– Bir də Tanya... yemək aparmışdı.

– Yedi?

– İ-i! Allah saxlasın, gözünün ucu ilə də baxmadı... Bütün günü acdır. Naharadan sonra ağına yemək dəyməyib.

Dayə nəfəsini çəkib, yavaş səsle deyir:

– Alt paltarını dəyişib yumaq lazımdır... İndi ona hər şeydən əvvəl bu gərəkdir.

– Sən ona alt paltarını dəyişmək barədə bir söz demisən?

– Yox... harada!.. Ona tərəf əyilən kimi çiyinləri ilə məni elə itələdi... Heç Tanyaya da qulaq asmır...

– Heç bir söz demək lazım deyil... Hamı özünü görməzliyə vursun... Əmr et ki, hər iki vannanı üçün hazırlasınlar. Annanınkindən savayı... Müəbbiyəni çağır... Baxın a, heç fikir verməyin ona...

– Arxayın olun, – dayə həssaslıqla dillənir.

Freyleyn içəri daxil olur.

O, çox təəssüflənir ki, bu cürə hadisələr baş verdi. Amma oğlana heç nə etmək lazım deyildi...

– Bu gün uşaqlar vanna qəbul edəcəklər, – ana onun sözünü quru tərzdə kəsir. – İyirmi iki dərəcə.

– Zer qut¹, madam, – freyleyn deyir və təzim edir.

O, madamın narazı olduğunu hiss edir, lakin onun vicdanı təmizdir. O, günahkar deyil; Zina şahiddir ki, oğlanla yola getmək mümkün deyil. Madam susur. Tərbiyəçi bunun nə demək oldu-

¹ Çox yaxşı (alm.)

ğunu bilir. Bu o deməkdir ki, onun özünə haqq qazandırması qəbul edilmir.

O öz iş yeri üçün narahat olsa da, hesab edir ki, vicdanı təmizdir. Özünü günahsız hiss etdiyindən ciddi görünür, heysiyyatı təhqir olunsada, özünü ələ almağa çalışır.

– Tanyanı çağırın.

– Zer qut, madam, – müəbbiyə cavab verir və artıq qapı arxasından təzim edir.

Son anda tərbiyəçi nəşə eşidir. Bu ona iş yerini saxlaması ümidi verdiyindən can-başla deyir:

– Tanya, xanım çağırır!

Tanya özünü səhmana salır və yataq otağına gəlir.

Tyomanı həmişə Tanya yuyundurur. Yayda bəzi günlər uşaqları yuyundurmasalar da, ona təkbaşına, Tanyanın köməyi olmadan çimməyə icazə verirdilər. Bu işə Tyomaya əməlli-başlı ləzzət verirdi. O, atası kimi tək çimirdi.

– Əgər Artyomi Nikolayeviç tək çimməyi arzu eləsə qoy çimsin. Onu vannaya aparmazdan əvvəl masanın üstünə bir tikə çörək qoy – kəsilmiş yox, qoparılmış halda, guya kiminsə yadından çıxıb. Başa düşürsən?

Tanya çoxdan hər şeyi başa düşdüyündən şən və nəvazişlə cavab verir:

– Başa düşürəm, xanım!

– Hamı çiməcək; əvvəlcə xanımlar, sonra Artyomi Nikolayeviç. Vannadakı su iyirmi iki dərəcə olsun. Gedə bilərsən!

Lakin ana Tanyanı bir də çağırıb əlavə etdi:

– Tanya, Artyomi Nikolayeviçi aparmazdan əvvəl vanna otağındakı lampmanın işığını ələ azalt ki, qoy yarıqaranlıq olsun. Bir də onu uşaq otağı ilə deyil, qulluqçu otağı ilə apararsan... Elə et ki, o getdiyi zaman otaqda heç kim olmasın. Qulluqçu otağındakı işığı da azalt.

– Oldu.

Çimmə həmişə hadisə olub hamının xoşuna gəlir. Amma bu dəfə uşaq otağında canlanma zəif hiss olunurdu. Çünki uşaqlar hələ də qardaşlarının cəzalanmasının təsiri altındadırlar. Başlıcası isə ənənəvi canlanmanın təhrikçisi olan Tyoma ortada yoxdur. Uşaqlar tənbelcəsinə gedib çimirlər. Çimmə nəşə uğursuz olur və tələsik başa çatır. Artıq iyirmi deqiqədən sonra onlar ağ ləçəkdə bir-birinin ardınca uşaq otağına qayıdirlar.

Tyomanın anası ilıq cənub gecəsinin təsiri altında əsəbi halda otaqda var-gəl edir. Özünün optimist xasiyyətinə uyğun olaraq o artıq baş vermiş hadisə barəsində düşünmək istəmir: bu səhvlər düzələcək, təkrar olunmayacaq, daha kifayətdir.

Eyni açılış deyə eyvana çıxıb təmiz hava almaq istəyir.

Pəncərədən vanna otağından qayıdan dəstəni görüb dayanır.

Budur, irəlində Zina gedir: özünə və başqalarına qarşı tələbkar, sərt, iradəli. Qız möcüzədir – cənub gecələri kimi qara gözləri ilə mətənətlə baxır və sanki uzaqlarda yalnız və aydın bir aləm görür.

Budur, sakit, intizamlı, xəstəhal, zərif, hiss olunmayan səsləri asanlıqla tələsmədən incə bir şəkildə toplayan və tədricən sevginin, işgencələrin şirin nəğməsinə çevirən, hər şeyə həssas Nataşa ağıllı gözləri ilə baxır.

Manya – aydın may səhəri kimi, hamını parlaq gözləri ilə isitməyə, işıqlandıрмаğa hazırdır.

Seryojik – “müdrük filosof”, təzəcə özünün mürekkəb, balaca mexanizmini kökləməyə hazırlaşan, təzəcə onun simlərinə toxunmağı sınaqdan keçirən və incə, sürəkli səslərə həssashqla qulaq asıb, iradəsindən asılı olmayaraq əlinin işarəsi ilə göstərən balaca Seryojik.

– B-u nə-dir? – balaca barmağını yavaşca qaldırıb sakit-sakit avazla soruşur.

– O, göyüzüdür, mənim əzizim.

– B-u nə-dir?

– Göy üzüdür, mənim gülüm, mənim körpəm, göy üz, insanlar həmişə ora baxır, lakin yerdə gəzirlər.

Budur, Anya da çarpayısından qalxıb gələnləri qarşılayır, – bapbalaca Anya, kiçik sual işarəsinə oxşar, qaynar, şən gözləri var. Budur, onun qız görkəmi od-alov kimi erköyün, civə kimi qaynar, özünü saxlaya bilməyən, daima həyəcanlı, əsəbi, həssas, ehtiyatsız oğlunu sanki bir qədər canlandırır. Lakin hissələrin bu qələbəliyində qaynar bir ürək çırpınır.

Ana gəzişə-gəzişə eyvandan keçib vanna otağına üz tutur.

Uşaq otağına daxil olan dəstəni əllərini məzəli surətdə qısa ayaqlarına sıxıb ağır-ağır yeriyən balaca Seryojik tamamlayır.

– Ata Tyomanı vuy-du, – nədənsə qardaşının cəzalandırılmasını xatırlayaraq deyir.

– Ss! – anasının qoyduğu qaydalara ciddi şəkildə əməl edən Zina onun üstünə yeriyir.

Bu qaydalara görə, heç kim günahkarın cəzalandırılması barədə nəyisə xatırlatmaq hüququna malik deyildi.

Seryojka isə bir az da ucadan danışır. O heç bir qayda tanımaq istəmədiyindən yenidən başlayır:

– Ata...

– Sus! – Zina onun ağzını tutur. Seryojikin sifəti özünəməxsus mimikası almağa hazırlaşır. Lakin Zina Tyomanın olduğu qonşu otağın qapısını göstərərək qardaşının qulağına hərətlə nəsə pıçıldayır. Seryojik aldığı mimika ilə vidalaşmağa tərəddüd edərək bunu hazır faciə hesab etsə də, uzun müddət inamsız halda baxır, nəhayət, bacısına güzəştə gedir. O, kompromisə gedir və zoologiya atlasında olan şəkillərə baxmağa razılıq verir.

– Artyomi Nikolaiç, buyurun! – Tanya qulluqçuların otağı tərəfdən balaca otağın qapısını aralayaraq sən səsle deyir.

Tyoma sakitcə qalxır və utana-utana Tanyanın yanından ötür.

– Tək, yoxsa mənimlə? – laqeydcəsinə tələsik soruşur.

– Tək, – Tyoma kənara çəkilərək tez cavab verir və qulluqçuların otağından keçməyə tələsir.

Bura yarımqaranlıq olduğundan o sevinir. Vanna otağının qapısını arxasınca bağlayan kimi rahatca nəfəs alır. Tez soyunub vannaya girir. Yuyunub qurtarandan sonra vannadan çıxıb çirkli paltarlarını götürür və vannada yumağa başlayır. Ona elə gəlir ki, işin nə yerdə olduğundan kimsə xəber tutsa, xəcalətindən ölür; yaxşısı budur, qoy yaş olsun. Yuma işini tamamlayan Tyoma alt paltarını büküb gözləri ilə onu gizlətməyə yer axtarır; nəhayət, bükülünü köhnə, toz basmış kamodun içinə dürtür. Sakitləşib geyinməyə gedir və bu zaman gözü kiminsə unuduğu çörək tikəsinə sataşır. O bütün günü heç nə yemədiyindən acgözlüklə çörəyə tərəf cumur. Zaman öz işini görür: o, skamyada oturub ayaqlarını yelləyir və ləzzətlə çörəyi yeyir. Ana bu səhnənin şahidi olur və həyəcanla pəncərədən uzaqlaşır. O bu səhnənin yaratdığı təəssüratdan qaçmaq istəyir və hiss edir ki, ağlamağa hazırdır. O, üzünü silir, yüngül cənub küləyinə tərəf çönüb heç nə barədə düşünməməyə çalışır.

Yeyib qurtarandan sonra Tyoma qalxıb dəhlizə çıxır. Otağa aparın pilləkənə yaxınlaşıb bir anlıq dayanır və fikirləşir ki, artıq dəhlizi keçib. Artırmaya qalxıb qətiyyətsiz halda astadan çağırır:

– Juçka, Juçka!

Bir qədər gözləyib qulaq asır, zeytun ağacının ətrini ciyərlərinə çəkib ağacın arxasına keçir və oradan həyəte çıxıb bağa girmək istəyir.

Qorxufudur! O, sifətini hasarın iki dirəyinin arasına söykəyib baxır və taqətdən düşmüş halda yerində donub qalır.

Tufandan sonrakı gecə.

Ayın gümüşü işıqları bağda sirli bir mənərə yaradıb. Mavi göy üzünün əngəlliklərində sonuncu dolmuş buludlar oynayır. Külək bağ ilə göy üzü arasındakı boşluqlarda sanki rəqs edir. Çardağ təpənin üstündən qüssəli görünür. Birdən divarın üstündə oturmaqdan bezmiş ölümlər çardağa yığışib oradan Tyomanı izləyərlər? Cığırılar nəsə sirli bir dəhşət içində susurlar. Ağaclar səslənib sanki bir-birinə pıçıldayırlar: “Bağ necə də qorxuludur”. Budur, nəsə qara bir şey kolların arasında səssiz qımıldanır: Juçkaya oxşayır! Bəlkə də Juçka artıq çoxdan yoxdur?! Birdən necə də vahiməli oldu. orada nəsə ağarır?! Kimse eyvandan buraya gəlir.

– Artyomi Nikolaiç, – həyəət qapısını açıb ona yaxınlaşan Tanya deyir, – yatmaq vaxtıdır.

Tyoma sanki yuxudan ayılır.

O bunun əleyhinə deyil, o yorulmuşdur. Amma yatmadan əvvəl gedib görüşməli, ata və anasına xoş gecələr arzulamadı. Ox, o bunu necə də istəmir! O, əlləri ilə bərk-bərk hasarın sürəhisindən yapışib, üzünü bərk-bərk ona söykəyir.

– Artyomi Nikolaiç, Tyomoçka, əziz ağam, – Tanya söyləyir və onun əlini öpür, – gedin ananızın yanına! Gedin, mənim balam, – onu yüngülcə sürəhidən çəkərək deyir və arxasınca apara-apara öpüşlərə qərğ edir...

O, anasının yataq otağındadır.

Təkə kiətdəki qəndil titrək, çarpaz işıqları ilə otağı zəif işıqlandırır.

O, xalçanın üstündə dayanıb. Qarşısında anası kreslodə oturub nəsə danışır. Tyoma onun səsini sanki yuxuda eşidir, elə bil bu səslər qulağının yanından harasa uçub gedirlər. Qapının arxasından qulaq asan balaca Zinaya anasının nitqi öz inandırıcılığı ilə son dərəcə güclü təsir göstərir. Birdən anasının söylədiyi “əgər sən peşman deyilsənsə, deməli ananı və atanı sevmirsən” sözlərini eşidən, ona çatan kimi dözməyib özünü yataq otağına təpir və odlu-alovlu danışmağa başlayır:

– Mən ona dedim...

– Sən nə cəsərlə qulaq asırdın, yaramaz qız?!

Ələ keçmiş “yaramaz qız” isə ani sürətdə qapının arxasında yox olur. Balaca düşməninə qovulması Tyomanı ayıldır. Yenidən onun

bütün əsəbləri yerindən oynayır. Keçirdiyi gün bütün acısı ilə gözləri önündə canlanır. Bacısına olan kini beyninin dərinliklərinə işləyir. Heç kim ona qulaq asmaq istəmir, hamı ona qarşı ədalətsizlik edir kimi xoşagəlməz hisslər varlığını çulğayır.

– Hamı yalnız Zinanın sözlərinə qulaq asır... Bütün günü hamı mənə sataşır, heç kim məni sevmir və heç kim də mənə qulaq asmaq istəmir...

Tyoma əlləri ilə üzünü örtüb acı-acı ağlayır.

Tyoma xeyli ağlayıb ürəyini boşaldır.

O, günün bütün məşum hekayətini anasına danışdı... Ağlamaqdan gözləri şişmişdi; o, əsəbi halda hıçqırır və içini çəkir. Anası divanda onunla yanaşı oturub oğlunun qıvrım saçlarını nəvazişlə tumarlayaraq deyir:

– Hə, yaxşı olacaq... anan bir daha sənə hirsələnməyəcək... o öz oğlunu sevir... anan bilir ki, əgər sən xırda, çox sadə bir şeyi anlasan, anasının yaxşı, sevimli oğlu olacaqsan. Tyoma da artıq onu anlamağa hazırdır. Görürsən, başına nə qədər müsibətlər gəlir. Heç fikirləşirsən ki, bütün bunlar nəyə görə baş verir! İstəyirsən deyim, ona görə ki, sən hələ də balaca qorxaqsan...

Tyoma hər cürə qınaq gözləyirdi, təkəcə bundan savayı. O, dəhşətli dərəcədə sarsıldı və bu gözlənilməz nəticədən möhkəm tutuldu.

– Bəli, qorxaqsan! Sən bütün günü həqiqətdən qorxmusan. Bütün bədbəxtliklərin də qorxduğuna görə baş vermişdir. Sən güllü sındırmısan. Nədən qorxurdun? O dəqiqə gəlib həqiqəti deyərdin, hətta səni cəzalandırsalar belə. Görürsən, düzünü deməsən də cəzadan qaça bilmədin. Həqiqəti vaxtında desəydin, bəlkə də səni cəzalandırmayacaqdılar. Atan ciddi adamdır, ancaq ola bilsin ki, o da bədrəyə bilər. Nəhayət, əgər atandan qorxurdunsa, onda mənə niyə yaxınlaşmadın?

– Siz yola düşərkən demək istəyirdim...

Ananın yadına düşdü və o zaman şübhələrini bürüzə vermədiyinə görə heyifsiləndi.

– Nəyə görə demədin?

– Atamdan qorxdum...

– Özün deyirsən ki, qorxdun. Deməli, qorxaqsan. Amma həqiqətdən qorxmaq eyibdir. Həqiqətdən isə yaramaz, axmaq adamlar qorxarlar. Yaxşı adamlar isə həqiqəti deyərkən, nəinki cəzadan qorxmazlar, hətta buna sevinər və həqiqət naminə həyatlarını qurban verərlər.

Ana qalxıb kiota yaxınlaşdı, oradan xaçı çıxarıb təzədən oğlunun yanında oturdu.

– Bu kimdir?

– Allah.

– Bəli, Allahdır, insan şəklinə düşüb və göyden yerə enib. Sən bilirsən, o niyə gəlib? O gəlib ki, insanlara həqiqəti söyləməyi və düz əməllər sahibi olmağı öyrətsin. Sən onun əllərində, ayaqlarında və bax burasında qan ləkələrini görürsən?

– Görürəm.

– Bu qan ləkələri ona görədir ki, onu xaç şəklində çarmıxa çəkiblər: onun əllərini, ayaqlarını mismarlayıblar. O, eyni zamanda böyütdən də mismarlanıb və beləliklə, həlak olub. Sən bilirsən ki, Allah hər şeyə qadirdir, o, barmağı ilə işarə eləsə, biz hamımız məhv olarıq və həyatda heç nə olmaz: nə evimiz, nə bağımız, nə yer, nə göy. İndi necə düşünürsən, o nəyə görə çarmıxa çəkilməsinə imkan verdi. Halbuki o, bir baxışı ilə onu ölümə məhkum edən bu yaramaz adamları məhv edə bilərdi? Nəyə görə?

Ana ani olaraq susdu və sevimli oğlunun geniş açılmış gözlərinə ifadəli və yüngül bir nəzər salaraq söylədi:

– Ona görə ki, o, həqiqətdən qorxmurdu. Ona görə ki, həqiqət ona həyatından qiymətli idi. Ona görə ki, o hamıya həqiqət uğrunda ölməyin qorxulu olmadığını göstərmək istəyirdi. Ölən zaman isə deyib: kim məni sevirse, kim mənim tərəfimdədirsə, həqiqətdən qorxmamalıdır. Bax sən də böyüyüb əvvəllər insanların necə yaşadığını və yer üzündə həqiqətsiz yaşamağın mümkün olmadığını öyrəndiyin zaman nəinki həqiqətdən qorxmıyacaqsan, əksinə onu sevəcəksən. Bax o zaman sən cəsur, mərhəmətli, xeyirxah bir oğlan olacaqsan. Onda dəlisov atın belinə oturarkən özün də əmin olacaqsan və başqalarına da sübut edəcəksən ki, sən hələ də səfehən, nə etdiyini anlamayan birisən, ümumiyyətlə, cəsur oğlan deyilsən, çünki cəsur adamlar nə etdiyini bilirlər, sən isə bilmirsən. İndi isə biləndə ki, atan səni cəzalandıracaq, qaçdın, cəsurlar isə belə etmirlər. Atan müharibədə olub. O bildirdi ki, müharibə qorxuludur, ancaq getdi. Yaxşı, bəsdir, indi isə ananı öp və söz ver ki, yaxşı oğlan olacaqsan.

Tyoma sakitcə anasını qucaqladı və başını onun sinəsində gizlətdi.

KÖHNƏ QUYU

Gecədir. Tyoma əsəbi və həyəcanlı halda yatır. Yuxusu gah şirin, gah da acı və dəhşətli olur. O, tez-tez diksinir. Yuxuda görür ki, dənizin dayaz yerində, qumun üstündə uzanıb – o yerdə ki, həmişə onları çimməyə aparırlar. Görür ki, sahilə uzanıb və indicə böyük və soyuq bir dalğanın ona çırpılacağını gözləyir. O bu parlaq, yaşıl dalğanın sahilə necə yaxınlaşdığını, yuxarı hissəsinin köpüklərlə necə örtüldüyünü və birdən böyüyərək onun qarşısında hündür bir divara çevrildiyini görür, onun sıçrantılarını, bədənində toxunarkən soyuqluğunu həyəcanla və ləzzətlə gözləyir. Dalğanın onu bürüyüb kiçik qum dənəcikləri ilə birlikdə sahilə tullayarkən aldığı həmişəki həzzi gözləyir. Lakin dalğa Tyomanın hərərətdən qızmış bədənini soyuq əvəzinə, hansısa boğucu bir isti ilə bürüyür, yüngülcə yıxıb boğmağa başlayır... Dalğa yenidən geri çəkilir. O yenə də özünü yüngül və azad hiss edir. Gözlərini açır və çarpayıda oturur. Gecə lampası dörd uşaq çarpayısını və tək gecə köynəyində, hörükləri açılmış, balaca Anyanı yuxulu-yuxulu yırgalayan dayənin oturduğu beşinci böyük çarpayını zəif işıqlandırır.

– Dayə, Juçka haradadır? – Tyoma soruşur.

– İ-i, – dayə cavab verir, hansısa vəhşi Juçkanı köhnə quyuya atıb.

– Bir qədər susaraq əlavə edir: – Heç olmasa öldürüb ataydı, yoxsa diri-diri... Deyirlər, yazıq bütün günü zingildəyib...

Tyomanın təsəvvüründə bağıncüncü çoxdan unudulmuş, zibilxanaya çevrilmiş köhnə quyuyu, onun sürüşkən və su ilə dolu vaxtlarında İoska ilə birlikdə kağız yandıraraq ataraq işıqlandıran sevdikləri günlər canlandı.

– Kim atıb? – Tyoma soruşdu.

– Nə biləsən kim atıb? Deməz axı!

Tyoma dəhşət içində dayənin sözlərinə qulaq asır. Fikirlər başına zorla yerləşir, ağına Juçkanın xilas edilməsiylə bağlı müxtəlif planlar gəlir, bir yanlış layihədən digərinə keçir və özü də bilmədən yuxuya gedir. Yuxuda daima Juçkanı hansısa kəndirlə quyudan dartır və diksinərək yenidən oyanır. Kəndir elə hey qırıldığı üçün özü quyuya düşməyə qərar verir. Tyoma tamamilə aydın şəkildə xatırlayır o, kəndiri dirəyə necə bağlayır və kəndirdən yapışaraq aşağıya doğru hərəkət edir; yarıya qədər çatmışdı ki, sürüşür və sürətlə iyilmiş

quyunun dibinə yıxılır. Elə bu vaxt diksinib yuxudan oyanır və yuxusunu xatırlayaraq əti çimçişir.

Yuxuda gördükləri ağılaşmaz aydınlıqla gözləri önündə canlanır. Pəncərə önündə dan yeri asta-asta ağarmağa başlayır.

Tyoma bütün bədənində xəstə bir əzginlik hiss edir, lakin yorğunluğunu dəf edərək yuxusunun birinci yarısını həyata keçirməyi qərarlaşdırır. O tələsik geyinməyə başlayır. Ehtiyatlanır ki, bu təşəbbüsü onu yenidən dünənki bədbəxtliyə aparacaq yola sövq edə bilər. Lakin o hələlik heç bir pis iş görmədiyini hesab edərək sakitcə dayənin yatağına yaxınlaşır, döşəmədən kibrit çöpləri ilə dolu qutunu qaldıraraq bir ovuc götürür və onları cibinə qoyaraq barmaqlarının ucunda uşaq otağından keçib yeməxanaya daxil olur. Bura eyvandakı şüşə qapıların hesabına kifayət qədər işıqlıdır.

Yeməxanada həmişəki kimi səhərlərə xas intizamsızlıq hökm sürür – masanın üstündə soyuq samovar, çirkli stəkanlar, fincanlar, süfrədə isə çörək qırıntıları, yağ donmuş soyuq yemək tökülüb qalıb.

Tyoma bir topa qəzet yığılmış digər masaya yaxınlaşır, ortadan bir neçəsini ehtiyatla dartıb götürür, barmaqlarının ucunda şüşə qapıya yaxınlaşır və səs salmasın deyərək sakitcə açarı fırladıb dəstəyi sıxır və eyvana çıxır. Onu səhərin təmiz havası vurur. Gün hələ təzəcə başlamışdır. Sönük mavi göy üzündə sıra ilə topa-topa buludlar asılmış, bağıncüncü yüngül duman almışdı. Eyvan boşdur, təkə skamyanın üstündə anasının unuduğu dəsmal görünür, Tyomaya dünənki axşamın bütün məcaralarını və şirin, bəzəndə sonluğunu xatırladır.

O, eyvanın pilləkənləri ilə bağıncüncü enir. Bağıncüncü da eynən yeməxanada olduğu kimi səliqəsizlik hökm sürür. Dünən yağın yağış gülləri döyəcəkləri və onlar yarpaqları tərsinə çevirmiş şəkildə yaş torpağa doğru əyilmişdilər. İslanmış yaşıl cığırclar dünənki güclü sələdən xəbər verir. Ağacların – küləyin vurub əydiyi yarpaqları sanki şirin səhər yuxusuna yatıb qalmışdılar.

Tyoma əsas xiyabanla gedəsi oldu, çünki kəndirdən kəndir üçün cilov götürmək lazım idi. Şüvülü isə çardaqdan çıxarmaq qərarına gəldi.

Dünənki əzablarının başladığı başibəlalı yerdən keçərkən Tyoma gülün torpağa serildiyini gördü. Yəqin ki, onu dünən yağın leysan yuyub bu hala salıb. “Bütün baş verənləri dünənki yağışın üstünə atmaq olar” – Tyoma fikirləşdi və təəssüfləndi, çünki artıq bunun əhəmiyyəti yox idi. O laqəydcəsinə, biganə şəkildə heyifsiləndi. Xəstəlik özünü tez bürüzə vermişdi. O, bədənində və başında istilik hiss etdi. Zəiflikdən otların üstünə uzanıb gözlərini yummaq və

hərəkətsiz qalmaq kimi acı bir istək keçdi ürəyindən. Ayaqları əsir, hərdən diksinirdi, ona elə gəlirdi ki, elə bil harasa yıxılır. Hərdən gözlənilmədən yaddaşında keçmişdə baş vermiş və unuduğu bəzi kiçik hadisələr canlanır, onda acı təəssüratlar yaradırdı. İki il əvvəl Qrişa əmi ona at bağışlayacağına söz vermişdi. Özü də elə bir at ki, əsil canlı atlar kimi qaçaacaq.

O, uzun müddət həməən atı arzulayır və Qrişa əminin onu gətirəcəyini həmişə gözləyirdi. Qrişa əminin hər gəlişində baxışları ilə onu maraqla izləyir və unutmuş olduğu vədini xatırlatmaq qərarına gələ bilmirdi. Sonra özü də bunu unutdu. İndi isə o hadisə təzədən yadına düşdü.

Birdən Qrişa əmi xatırlayıb söz verdiyi atı gətirər, – ağılna gələn bu fikirdən əvvəlcə səksəndi. Sonra isə düşündü ki, indi onun üçün fərqi yoxdur, çünki at artıq onu maraqlandırmır. “Onda mən balaca idim” – Tyoma fikirləşdi.

Karətçinin qapısı bağlı idi. Lakin Tyoma gizli yolu bilirdi. O, yere uzanıb itlərin qazdığı oyuqla sürünərək qapının altından saraya keçdi. Saraya çatan kimi iki cilov və hər ehtimala qarşı paltarları qurutmaq üçün istifadə olunan uzun bir kəndir götürdü.

Fənərə gözü sataşan kimi fikirləşdi ki, quyunu fənərlə işıqlandırmaq daha münasib olardı, çünki yanan kağız parçası Juçkanın üstünə düşüb onu yandıra bilər. Saraydan çıxandan sonra çardağa aparən qısa yolu müəyyənləşdirdi. Qara həyəti bağdan ayıran divarın üstündən aşıb keçdi. O, fənəri dişlərində tutub cilovları boynuna keçirdi, kəndiri isə özünə dolayıb divara dırmaşmağa başladı. O harasa dırmaşıb çıxmağı ustalılıqla bacarırdı, lakin bu gün nədənsə çətinlik çəkirdi: sanki başına çökicə döyəcləyirdilər və özünü yığılmaqdan zorla saxlayırdı. Nəhayət, yuxarı çatdıqdan sonra bir anlıq oturub dərinləndən nəfəs aldı. Sonra isə ayaqlarını sallayıb əyildi və tullanmaq üçün münasib yer axtarmağa başladı. O, qarşısında uzanan üzüm tənəklərini gördü və sanki indi ona çatdı ki, əgər təzəcə islanmış yarpaqların üstünə düşsə, üst-başı tamamilə çirkəbə bulanacaqdır. Artıq gec idi. Vaxt hər şeydən qiymətlidir. Tullanmaq qərarına gəldi. O hər halda gözləri ilə daha münasib yer axtarıb düz torpağın boş hissəsinə tullandı. Ancaq bu onu çirkəbdən xilas edə bilmədi, çünki bütün hallarda o, üzüm tənəklərinin arasında keçməli idi. Beləliklə, cığıra tamamilə islanmış vəziyyətdə çıxmalı oldu. Belə soyuq vannadan sonra bir anlıq özünə gəldi. Hətta özünü o qədər gümrəh və sağlam hiss etməyə başladı ki, cəld çardağa qalxıb, oradan təpənin üstünə

keçdi. Bir neçə uzun çubuq çıxarıb iri addımlarla yamac boyu aşağı enməyə başladı. Bu zaman özündə yenidən zəiflik hiss etdi və qəbiristanlığın boz divarlarına baxmamağa çalışaraq ot basmış gizli cığırla asta-asta yeriməyə başladı.

O, İoskanın dediklərinin həqiqət olmadığını bilirdi, lakin buna baxmayaraq, yenə də qorxu keçirirdi.

Tyoma gedir, yalnız irəliyə baxırdı və nə qədər irəli baxmağa çalışırdısa, bir o qədər də qorxusu artırdı.

İndi o artıq inanırdı ki, ölümlər doğurdan da divarın üstündə oturublar və arxadan onu diqqətlə izləyirlər. Tyomanın bədəninə vicvəcə düşdü. Sanki sonra nəşə qorxulu bir şey onun çiyinə qondu, elə bil soyuq bir əl çiyində gəzişərək arxadan sakitcə onun saçlarını qarışdırmağa başladı. Tyoma dözməyib bağırdı və qaçmaq qərarına gəldi, lakin öz qışqırtısının səsi onu sakitləşdirirdi.

Unudulmuş, başlı-başına qalmış köhnə quyu, sakit, hündür ot basmış yerlər, məqsədə yaxınlıq, Juçka onu ölümlər barədə fikirdən ayırdı.

O yenidən ruhlanıb qaçaraq quyunun ağzına yaxınlaşdı və asta səslə çağırdı:

– Juçka, Juçka!

Tyoma cavab gələndə qədər yerində donub qaldı.

Əvvəlcə öz ürəyinin döyüntüsündən, bir də başındakı uğultudan başqa heç nə eşitmədi. Lakin budur, haradasa lap uzaqdan, aşağıdan yangılı bir inilti eşidilməyə başladı. Bu iniltidən Tyomanın ürəyi iztirəblə sıxılmağa başladı və ondan fəryad dolu bir cığırtı qopdu:

– Juçka, Juçka!

Sahibinin səsini tanıyan Juçka bu dəfə sevinclə və yanıqlı səslə zingildədi. Juçkanın onu tanıması Tyomanı kövrəltdi.

– Yazıq Juçkam! Əzizim, indi səni oradan çıxardaram, – o elə cığırdı ki, sanki Juçka onu başa düşürdü.

Juçkadan yenidən sevinc qarışıq bir zingilti qopdu. Tyomaya elə gəldi ki, Juçka onu vədini yerinə yetirməyə tələsdirir.

– Bu dəqiqə, Juçka, bu dəqiqə, – Tyoma ona cavab verdi və Juçkanın qarşısında qəbul etdiyi vəzifənin bütün məsuliyyətini dərk edərək yuxuda gördüklərini həyata keçirməyi qərara aldı.

Hər şeydən öncə görəcəyi işin vəziyyətini aydınlaşdırmağa qərar verdi. O özünü həmişəki kimi gümrəh və gərgin hiss edirdi. Ağrıları artıq yox olmuşdu. Fənəri görməyə bağlayıb yandırmaq və oyuğa sallamaq bir dəqiqəlik iş idi. Tyoma əyilib baxmağa başladı. Fənər

quyunun arakəsmələrini ölgün şəkildə işıqlandırır, onun işığı dərinliklərdə zülmətə büründükcə bir az da zəifləyirdi. Nəhayət, üç sajin dərinlikdə quyunun dibi işıqlanmağa başladı.

Tyomanın qarşısında zülmətin sonsuz dərinliyində hansısa uzaq panoramadan nazik dərin çat boyu yarımçürümüş arakəsmələrin selikli divarları ilə əhatə olunmuş quyunun tərənmez, sanki güzgü kimi şəffaf, iylənmiş səthi parıldayırdı.

Quyunun uzaq, qorxulu, zəif işıqlanmış səthindən elə bil ölüm qoxusu gəlirdi. O sanki bu qoxunu hiss edir və öz Juçkası üçün heyecan keçirirdi. Ürək döyüntüsü ilə küncdə tərənənə qara bir nöqtə hiss etdi və arakəsmələrin arasında düşüb qalan bu köməksiz fiqurun nə vaxtsa onun oynaq, şən Juçkası olduğunu zorla anlaya bildi. Vaxt itirmək olmazdı. Tyoma qorxurdu ki, görəsən o hazırlaşana qədər Juçkanın gözləməyə təqəti qalacaqmı. Bu fikirdən Tyomanın enerjisi sanki ikiqat çoxaldı. O, cəld fənəri geri çəkdi və yenidən qaranlıqda qalan Juçka atıldığını düşünməsin deyə, hazırlaş-a hazırlaş elə hey çığırdı:

– Juçka, Juçka, mən buradayam!

Juçkanın ona həmişəki şən zingiltiləri ilə cavab verdiyinə sevindi. Nəhayət, hər şey hazır oldu. Cilovun köməyi ilə fənəri və şüvülün aşağısına bərkidilmiş kəndiri astaca quyuya sallamağa başladı.

Juçkanın tələskənliyi ucbatından qabaqcadan hərtərəfli düşünülmüş plan gözənilmədən iflasa uğradı.

Görünür, Juçka ideyanın yalnız bir tərəfini duya bildi. Daha doğrusu, aşağıya sallanan aletin onun xilas edilməsinə xidmət etdiyini düşündüyündən, kəndir ona çatan kimi pəncələri ilə ondan yapışmağa cəhd etdi. Bu şəkildə toxunması kifayət etdi ki, ilmə açılıb kənara düşsün, Juçka isə özünü saxlaya bilməyib palçığa düşsün.

O çapalayır, ümitsiz halda zingildəyir və əbəs yerə çıxış yolu axtarırdı.

Tyoma vəziyyətin onun özü tərəfindən korlandığını, əks halda Juçkanın xilasının mümkünliyini, indi özünün onun məhvində günahkar olduğunu və sevimli itin ölümünə özünün fərman verdiyini düşünərək yuxuda gördüyü planın ikinci hissəsinə – quyuya özünün düşməsinə qərar verdi.

O, cilovu dirəklərdən birinə bağlayıb şüvüldən yapışaraq quyuya düşməyə başlayır. Dərk edir ki, bir saniyə də vaxt itirmək olmaz.

Onu pis qoxu vurur. Bir anlıq qəlbində boğulmaq qorxusunu hiss edir, lakin yadına düşür ki, Juçka artıq bir sutkadır ki, oradadır, bu onu

sakitləşdirir və aşağıya enməkdə davam edir. O, aşağıya doğru salladığı bir ayağı ilə növbəti yeni oyuğu ehtiyatla döyəcəyir və onu tapdıqdan sonra əvvəlcə yoxlayır, möhkəm yerləşdirdikdən sonra isə o biri ayağını uzadır. Şüvülün və fənərin ilişib qaldığı yerə çatan kimi fənəri möhkəm bərkidir, cilovun ucunu açıb yenidən enməyə başlayır. Hər halda üfunət yenə də hiss olunur və onu narahat edib qorxudur. Tyoma ağzı ilə nəfəs almağa başlayır. Nəticə çox gözəl alınır: artıq üfunət hiss olunmur, qorxu hissi isə tamamilə çəkilib gedir. Aşağıda da uğurlu xəbərlər hiss olunur. Juçka təzədən əvvəlki yerində oturub bu ağılasığmaz tədbirə şən zingiltiləri ilə münasibət bildirir.

Juçkanın bu sakitliyi və qəti inamı Tyomanı ruhlandırır və o, uğurla quyunun dibinə çatır.

Onunla Juçka arasında bəlkə də dünyada hələ heç kimin şahidi olmadığı təsirli bir görüş baş verir. Tyoma itə tərəf əyilib onu tumarlayır, o isə Tyomanın barmaqlarını yalayır. Artıq yaşanmış təcrübə ona ağıllı olmağı tövsiyə edir və o, yerindən tərənəmirmir, lakin bu mənzərə o qədər təsirli alınır ki, Tyoma az qala özünü ağlamaqdan saxlaya bilmir. Hər şeyi unudaraq qıç olmuş vəziyyətdə dərinədən nəfəs alaraq hıçqırır, üfunəti hiss edərək özünə gəlir və realığa qayıdır.

Vaxt itirmədən bulaşmış cilovu dişi ilə tutaraq sərbəst ucuna Juçkanı bağlayır, sonra isə tələsik yuxarıya doğru dırmaşmağa başlayır. Bu dəyişikliyi görən Juçka yanıqlı zingilti qoparır, lakin bu zingilti Tyomanı daha cəld qalxmağa məcbur edir.

Lakin yuxarıya qalxmaq enməkdən çətindir! Nəfəs, güc lazımdır, bunlar isə Tyomada artıq tükənmək üzrədir. O, tələş içində quyunu havasını dərinədən içinə çəkir, irəliyə doğru dartınır və nə qədər çox tələsirsə, bir o qədər də təqətdən düşməyə başlayır. Tyoma başını qaldırıb yuxarıya aydın səmaya baxır, özündən yuxarıda quyunun kənarında balaca, şən quşcığazın qayğısız halda atılıb-düşməsinə görür və qəlbi kədərlə dolur: o, axıra kimi dırmaşa bilməyəcəyini hiss edir. Onu qorxu bürüyür. Çaşqın halda dayanıb nə edəcəyini bilmir: qışqırsın, ağlasın, anasını çağırsın? Tənhalıq, gücsüzlük hissi, ölüm qorxusu qəlbinə doldurur. O, aydın şəkildə dərk edir, aşağıya baxmağa qorxur və hər şeyi unutmağa çalışır. Artıq onu bu hamar, sürüşkən divarlar oraya, aşağıya doğru, Juçkanın yanıqlı-yanıqlı zingiltidəyi yerə çəkir. Orada quyunun parıldayan, üfunətli səthi biçərə, zorla zülmətə qər qalmış, təqətdən düşmüş qurbanını gözleyir. O artıq qorxunc, ağırlıq da olsa yeni tədbirə əl atmaq – cilovu tullamaq istəyir, lakin yıxılmaq qorxusu bir anlıq da olsa onu ayıldır.

– Qorxmaq lazım deyil, qorxmaq lazım deyil! – dəhşətdən titrəyən səsi ilə deyir. – Qorxmaq eyibdir! Yalnız qorxaqlar qorxurlar! Kim axmaq iş tutursa, o da qorxur. Mən isə heç bir axmaq iş görmürəm. Mən yalnız Juçkanı xilas edirəm, buna görə də atam və anam məni tərifləyəcəklər. Atam müharibədə olub. Ora qorxulu idi, amma burada qorxulu nə var? Burada zərrə qədər də qorxulu heç nə yoxdur. Bir az dincələrəm. Sonra yenidən qalxaram. Sonra yenə də bir az dincələrəm və yenə də dırmaşib quyudan çıxaram. Ondan sonra isə Juçkanı çıxararam. Juçka sevinəcək və hamı onu necə xilas etdiyimə təəccüblənəcək.

Tyoma ucadan danışır, səsi gümrəhləşir, bir qədər də enerjili, möhkəm çıxır və nəhayət, sakitləşmiş halda dırmaşmağa davam edir. Yorulduğunu hiss edən kimi yenidən öz-özünə bərkdən danışır:

– İndi yenə də dincələyəcəm və sonra yenidən qalxacağam. Çıxandan sonra öz-özümə necə dəli kimi çığırdığımı danışanda hamı güləcək. Elə özüm də güləcəyəm.

Tyoma gülümsəyir və təzədən qüvvə toplamasını sakitcə gözləyir.

Beləliklə, gözləmədiyi halda başı quyunun yuxarı arakəsməsinin arasına girir. O, axırıncı gücünü toplayıb quyudan çıxır və Juçkanı da dartıb çıxarır.

İşi görüb qurtaran kimi gücdən düşməyə başlayır. Ayaqlarını torpağın üzərində hiss edən Juçka həvəslə silkələnib Tyomanın sinəsinə atılır və onun dodaqlarını yalamağa başlayır. Lakin bunun az olduğunu, öz minnətdarlığını bildirmək üçün kifayət etmədiyini anlayaraq bir qədər də fəal hərəkətə keçir və getdikcə sanki azğınlaşır.

Tyoma gücsüz halda, taqətdən düşmüş əlləri ilə onu özündən kənarlaşdırır və heç olmasa üzünü yapışqanlı, üfunətli palçıqdan qorumaq ümidi ilə arxasını ona tərəf çevirir.

Juçka üzünü bulamasın deyər nəyə əhəmiyyət verməyən Tyomanın nəzərləri birdən qəbiristanlığın divarlarına sataşır və o, yerində donub qalır.

O, divarın arxasından qalxan qara, qorxunc bir baş görür.

Tyomanın gərginləşmiş əsəbləri dözmür, o, dəhşətlə bağıraraq huşsuz halda artıq xilas etdiyi və ona öz azad, maneəsiz, öz alovlu məhəbbətini və minnətdarlığını ifadə edən Juçkanın yanında otun üstünə sərilir.

Yeremey (bu o idi) ağanın iki inəyi üçün qəbiristanlıqdan təzə biçilmiş otları qayıdarkən Tyomanı gördükdə tez də başa düşür ki, ona köməyə tələsmək lazımdır.

Başında buzdan kompres öz çarpayısında uzanmış Tyoma bir saatdan sonra özünə gəldi.

Artıq xəstəliyə düşər olmuş Tyomanın yaddaşında baş vermiş hadisələr öz nizamını itirmişdi; gözləri qarşısında hadisələr anlaşılmaz bir şəkildə baş verirdi: görəsən, nəyə görə hamı onun başına yığışib? Bu anamdır...

– Ana!

Anam niyə ağlayır? Nəyə görə o özü də ağlamaq istəyir? Anası ona nə deyir? Bəs nəyə görə anası onu atıb gedir, nəyə görə hamı gedir və onu tək qoyurlar? Nədən qaranlıq oldu? Hər şey necə də qorxuncdur! Çarpayının altından çıxan nədir?!

– Bu atamdır... əziz atam?!

“Ah, yox, yox, – oğlan kədərlə xəyala dalır, – bu atam deyil, nəse qorxunc bir şeydir”.

– Get, get, get öz işinə! – Tyoma dəhşətli bir qorxu içində qışqırır. – Çıx get! – Və onun çığırtısı bütün dəhşəti ilə kədərli bir hönkürtüyə çevrilir.

– Çıx get! – səsi bütün evi başına götürür. Hamı gərginlik və ağrı içində bu ağır, qızdırmalı sayıqlamaya qulaq asır.

Hamı balaca Tyoma üçün heyifsilənir. Ölmünün soyuq nəfəsi açıq-aşkar balaca şamın işıq saçan alovunu həmişəlik söndürməyə hazırlaşır.

Mum tez əriyər. Tyomanın bədəni də sanki mum kimi əriyir, onun alovlu, sevgi ilə dolu ürəyi çılpaq bir şəkildə hamının gözləri önündə canlanır və hamını özünə cəlb edirdi.

V

İCARƏYƏ VERİLƏN HƏYƏT

Günlər, həftələr üzücü bir qeyri-müəyyənliklə ötüb keçirdi. Nəhayət, uşağın sağlam orqanizmi xəstəliyə üstün gəlməyə başladı.

Arıqlamış, boyu uzanmış, saçları qısa kəsilmiş Tyoma birinci dəfə eyvanda görünəndə həyətdə artıq isti payız havası hökm sürürdü.

Parlaq günəş işığından gözlərini qıyaraq özündə sağlam adamlara məxsus sevinc, şuxluq hiss etməyə başladı. Hər şey ona nəvaziş göstərirdi, hər şey ona sevinc bəxş edirdi, hər şey onu özünə cəlb edirdi; günəş də, göy də, bağın dəmir barmaqlıqlı hasarından görünən digər şeylər

də. Onun xəstəliyi dövründə heç nə dəyişməmişdi! Sanki o, bir neçə saatlıq şəhərə getmişdi.

Həmən çəlləkdir ki, onun xəstəliyinə qədər olduğu kimi həyatın ortasında dayanmış, əvvəlki kimi boz, rəngi solmuş, enli təkərlərin üstündə zorla duruş gətirən, şirələnmiş, çirkəbə bulaşmış. Həmən Yeremeydir ki, yenə də əvvəlki kimi tərsliyi tutmuş Bulankanı arxasınca dartır. Həmən xoruzdur ki, çəlləyin altında öz toyuqlarına qayğılı halda nəsə qırıldadır və onu başa düşmədiklərinə görə əvvəlki kimi qəzəblənir.

Hər şey olduğu kimidir. Lakin hər şey Tyomanı özünəməxsusluğu ilə sevindirir və sanki hamı ona yenidən sağlam olduğunu, onun sağalmasını gözlədiklərini, yenidən əvvəlki münasibətə qayıdıb onunla ümumi bir həyat yaşayacaqlarını söyləyir.

Hətta ona cəld gəldi ki, bütün xəstəliyi sadəcə bir yuxu imiş... Yalnız yay geridə qalmışdı.

Kabinetin açıq pəncərəsindən qulağına anasının və atasının səsi gəldi və bu səslər onu sağalmasının gözəlliyini bir daha hiss etməyə məcbur etdi.

Atası ilə anası onun haqqında söhbət edirdilər.

Söhbəti təfərrüatı ilə başa düşməyə də, məğzini anlama bildi. Söhbət onunla yekunlaşdı ki, Tyomaya icarəyə verilmiş həyətdə oynamağa icazə versinlər.

İcarəyə verilmiş həyət boş sahədən ibarət olub, Tyomanın atasına məxsus idi. Bu həyəti bütün ailənin yaşadığı evdən yalnız bütöv bir divar ayırırdı. Yer çirkli olub, peyinlə və hər cürə çör-çöplə zibillənmişdi. Orada yalnız ayrı-ayrı qazmalar və üstü kirəmitlə örtülmüş alçaq tikililər gözə dəyirdi.

Tyomanın atası – Nikolay Semyonoviç Kartaşev onu yəhudi Leybaya icarəyə vermişdi.

Leyba da öz növbəsində onu icarəyə vermək məqsədi ilə müəyyən hissələrə ayırmışdı: həyəti giriş-çixış üçün saxlamış, meyxa-nada özü oturmuş, dükanı yəhudi Abramkaya, qazmalardakı və əlavə tikililərdən ibarət mənzilləri isə hər cürə şəhərli yoxsullara kirayəyə vermişdi. Bu yoxsul adamların pulları az, uşaqları isə çox idi. Uşaqların üstü-başı tökülmiş, çirkli olsalar da, sağlam və şən görünür, bütün günü həyətdə oynayırdılar.

İcarəyə verilmiş həyət barəsində fikir Tyomanın anası Aqlaida Vasilyevnanın çoxdan ağına gəlmişdi.

O, çardaqda oturub kitab oxuyarkən ixtiyarsız olaraq tez-tez bu coşqun, şən uşaqlara nəzər yetirirdi. Binoklla onların oyunlarını, yorulmadan ora-bura qaçmasını müşahidə edərək tez-tez Tyoma barəsində düşünürdü.

Tyoma da tez-tez yanığını iki həyəti ayıran darvazaya söykəyib qızıl məhbəsdən baxırmış kimi həsədlə oynayan dəstəni izləyirdi. Hər dəfə icarəyə verilmiş həyətdə oynamaq üçün icazə almağa cəhd edir, lakin anası onu dinlədikdən sonra xahişini tərəddüdlə rədd edirdi.

Lakin Tyomanın xəstələnməsi, ərinin Tyomanın oğlan uşağı kimi tərbiyə olunmasına etdiyi işarələr onun tərəddüdlərinə birdəfəlik son qoydu.

Səmimi və həssas xasiyyətə malik Aqlaida Vasilyevna məhz belə adamlar kimi düşünür və hərəkət edirdi. İlk baxışdan onun qərarları ətrafdakılara gözlənilməz təsir bağışlayırdı. Əsil həqiqətdə onun ilk baxışdan gözlənilməz qərarları, necə deyirlər, sanki onun tərəfindən düşünülməmiş hərəkət təsiri bağışlayırdı. Faktlar toplanıb müəyyən səviyyəyə çatdıqdan sonra kiçik bir təkən bu vaxta qədər olan dumanlı fikirlərinə işıq saçırdı və artıq hazır nəticələr yaranırdı.

İndi də belə oldu. Ərinin məzəmməti təkən rolunu oynadı və Aqlaida Vasilyevna kabinetə, ərinin yanına ağına gələn ideya barədə danışmağa gətdi. Danışığı Tyomanın icarəyə verilmiş həyətdə gedib-gəlməsinə razılığa gəlməyə və nəticələndi.

Artıq iki həftədən sonra Tyoma icarəyə verilmiş həyətin uşaqlarına qaynayıb-qarışmışdı. O, bütün hissiyyatı ilə yeni dostlarının tamamilə fərqli həyatına bağlanmışdı. Əvvəlki həyatına heç nəyi ilə bənzəməyən bu həyat özünün bütün təzadları ilə, unudulmaz obrazlarla yaddaşına həmişəlik həkk olundu.

İcarəyə verilmiş həyət, deyildiyi kimi, tamamilə boş sahədən ibarət olub hər cürə tullantılar ilə doldurulmuşdur. Həyətdəki bu yığıntılar hər şənbe günü bütün kasıb daxmalardan tullanmış bulaşmış zir-zibillərdən ibarət idi. Lakin bu yığıntılar üstü-başı tökülmiş bu oğlanlara var-dövlətin və ləzzətin tükənməz mənbəyi kimi görünürdü. Onlardan biri boz, tozlu, parıldayan şüşə qırıntısı olub günəş işığından əlvan zolaqlarla bərq vurur və oğlanların qəlbini sevinclə doldururdu.

Bu yığıntılarda xeyli xəzinə var idi: aşıq-aşıq oyunu üçün sümük parçaları, düyməciklər, saplar. Şənbe günləri təzə zibillər atılan kimi acgöz uşaqlar necə də ləzzətlə tullantıların üstünə cumurdular. Bu uşaqların arasında Tyoma ilə İoska da olurdu.

Budur, həyəcandan əlləri əsə-əsə sap parçasını dartırdır və onun möhkəmliyini yoxlayırlar. O, çərpələng uçurmaq üçün yarayar. Eybi yoxdur, qısa olsa da ucuna başqa beləsini bağlaya bilərlər; eyib etməz, ona nəyinsə tükü yapışib və dolaşq düşüb yumağa dönüb.

Çünki bu dəstə öz qənimətini toplayıb qəbiristanlığın hasarını aşaraq hər hansı bir məzar daşının yanında oturub, var-dövlətlərini sahmana salan zaman onlara daha çox ləzzət verəcəkdir.

Tyoma ağır əmək sərf etmiş halda oturub. Gözlərini qeyri-iradi əyilmiş məzar daşlarının üzərində gəzdirir və fikirləşir: o zaman necə də axmaqlıq edib, Yeremeyin başından qorxmışdu.

Dəstənin baş atamanı Geraska ölü duası oxunmadan basdırılanların gecə gəzintilərindən söhbət eləyir.

– Yolunun üstünə çıxıb səni aparır... aparır... Elə bilirsen indicə evə çatacaqsan... Beləcə adamı xoruzların yanına kimi dartıb gətirir... Necə ki xoruzlar çığırtırlar, bir də ayılırsan ki, elə əvvəlki yerdə dayanmışsan. Düz deyirəm! Allah mənə qənim olsun! – sözlərinin təsdiqi olaraq Geraska xaç çəkir.

– Nə olsun? Bu zərrə qədər də qorxulu deyil, – Tyoma etinasızcasına söyləyir.

– Qorxulu deyil? – Geraskam od götürür. – Milad axşamına yaxın onların əlinə düşsən sənə qorxulu olmadığını göstərirlər. Onda halına baxaram. Pulçixa o zaman...

Qoca, səksən yaşlı, hündür, kök Pulçixa tənha qadın olub, icarəyə verilmiş həyətdəki daxmaların birini kirayə etmişdi. O həmişə qaradimməz, gərgin, qaşqabaqlı olar və uşaqları qapısının ağzından qovarkən çıxardığı sakit, kobud səsi onlarda vahimə yaradardı.

Bir gün, adətən intizamlı olan Pulçixanın qapısı hamının çoxdan oyanmasına baxmayaraq bağlı idi. O dəqiqə bu anormallığı hiss edən Geraska daxmanın pəncərəsindən içəriyə boylanır və dəhşətlə geri sıçrayır: Pulçixanın şişib göyərmiş sifətindən bərəlməmiş gözləri ona dəhşətlə baxırdı.

Qorxunu dəf edən Geraska bir daha pəncərədən içəriyə nəzər salır və tavandan asılmış ciyənin onun boynuna keçirildiyini görür. Pulçixa sanki dizləri üstə döşəməyə toxunmadan, havada dayanmışdı. Həyəcan signalı verilir, qapı sındırılır, qarını kəndirdən azad edirlər. Lakin artıq gec idi – Pulçixa ölmüşdü. Onu beləliklə, “dara çəkilməşlərin” yanına apardılar, daxma isə özünə o vaxtdan yeni kirayənişinləri cəlb etməyib, eləcə boş qaldı.

Pulçixanın bu gözlənilməz, qorxunc ölümü dəstəyə güclü, sarsıdıcı təsir göstərdi.

– Sən elə bilirsen, – Geraska ruhlanaraq davam etdi, – sən elə bilirsen o ölüb? Gözlə! Qoy onda kimsə onun daxmasını kirayələsin?! A-ha! O zaman bilinər ki, bu əclaf Pulçixa gecələr necə əlləri üstə əyilərək pəncərəyə yaxınlaşıb baxır ki, görsün orada nə edirlər. Sifəti qorxunc, göyərmiş, şişmiş, dişlərini qıtcırdadır, gözlərin isə elə hey bərəldir... Allah mənə qənim olsun! O əclaf hələ də hər gecə veyillənir. Nə qədər ki onu qamından ağcaqovaqdan hazırlanmış paya ilə mıxlamayıblar, hər yere soxulacaq. Elə ki mıxladılar, vəssalam, qurtardı-getdi!

Nəql olunan hadisə sarsıdıcı təəssürat yaradır. Tyoma çoxdan özünün şübhələrindən el çəkib, gərgin halda Geraskanın hər bir hərəkətini izləyirdi.

Həmişə ki kimi hamıdan daha çox gərginliklə Kolka dinləyir, hətta başqaları özlərinə gəldikdən sonra da alınının damarları şişmiş, ağzı açıq halda qalırdı...

– U-u! – deyərək, Yaşka barmağını Kolkanın açıq ağzına soxur.

Qəhqəhə qopur. Kolka qızartır və ona sataşanın düz qulağını nişan alır. Lakin Yaşka çönür və gülərək kənara qaçır. Kolka onun arxasınca götürülür. Yaşka isə ondan qaçır. Gülüşmə və birgə şənəlmə.

Günəş ağacların arxasında tamamilə gizlənir; Geraskaların, Kolkaların, Yaşkaların analarının qışqırıqları eşidilir; dəstə səs-küylə divara dırmaşib bir göz qırpımında həyətdə tullanır və dağılışır. Tyoma yubanmış dostlarını valideynlərinin necə şapalaqlarla qarşıladığını bir müddət izlədikdən sonra könülsüz halda silahdaşı İoska ilə birlikdə evə qayıdır. Hər şey ona o qədər xoş gəlir, hər şey daxilində o qədər canlı görünür ki, o yalnız bu an icarəyə verilmiş həyətdə əbədi qala bilmədiyinə və öz təzə dostları ilə əbədi oynaya bilmədiyinə görə təəssüflənir.

Axşam çay masasının arxasında bütün ailə, o cümlədən Tyomada əyləşir və həyətdə baş verənlər bütün surətləri ilə gözləri qarşısında canlanır. O, nəse danışanlara dumanlı şəkildə qulaq asır və gələcək icarədarın Pulçixanın nömrəsinin hələ boş qaldığı barədə şikayətləri qulağına dəyən kimi özünə qayıdır.

– O nömrə heç vaxt tutulmayacaq, – Tyoma özündən razı halda elan edir. “Nə üçün?” sualına Tyoma səbəb göstərir. Söhbətin maraq

doğurduğunu hiss edən Tyoma Geraskanı olduğu kimi yamsılamağa çalışaraq davam edir:

– Necə yeni kim götürəcək? Axı sifəti gömgöy, şişmiş, dişlərini qıncırdadaraq pəncərəyə dırmaşır o əclaf...

Tyoma bütün gücünü axırıncı sözün üstündə cəmləyir.

– Ay Allah! Bu nədir?! – anası ucadan deyir.

Tyoma bir qədər karıxır, lakin fikrini tamamlayır:

– Bax, əgər onun qarnından ağcaqovaqdan olan paya ilə mıxlasalar, o əclaf daha gəzə bilməz.

Növbəti gün Tyomanı icarəyə verilmiş həyətdə buraxmırlar və bütün günü mənəviyyatının, ruhuna hopmuş çirkabın təmizlənməsinə həsr olunur.

Uzunsürən axtarışlar heç bir nəticə vermir. Bir sözlə, onun mənəviyyatına təsir göstərəcək məxsusi bir hal müşahidə edilmir. Buna baxmayaraq, o qədər də ürək açmayan bir hadisə öz-özünə aşkarlanmağa başlayır.

Uşaqları əyləndirən oyunlar sırasında çirkablı tullantıların kara gəlmədiyi digər oyunlar da vardı, xüsusilə “dziqa”. Bu oyun üçün firfıra, qarmaq, top və qoz lazım olurdu. Qoz almaq üçün isə pul lazım gəlirdi, çünki Abramka qozu onlara havayı vermirdi. Əlbəttə, qozu bağdan yığmağın qaydasını bilirdilər. Lakin bağın qozları işə yaramırdı: onlar çox iri, kələ-kötür olurdu. Oyun üçün isə balaca, hamar, yüngül qozlar lazım idi. Onların içərisi çürüsə də, fərq etməz, əvəzində onlar oyuğa yaxşı diyirlənirlər. Uzaq başı, Abramka bağın üç qozunun əvəzinə Tyomaya birini verir. Bağdan qoz əldə etmək özü də asanlıqla başa gəlmirdi. Tyomanın onları yığarkən tutulmaq qorxusu da vardı; hərdən budaqlar onun ayaqlarının altında sınırdı, bunu isə itigözlü atası sezə bilərdi. Tyoma daha sadə çıxış yolu düşündü. O, bir dəfə Abramkanın yanına gəlib ona dedi:

– Abramka, tezliklə mənim doğum günümü qeyd edəcəklər və mənə iyirmi qəpik hədiyyə olunacaq. İndi mənə qoz versən, doğum günü əvəzində sənə pul götürərəm.

Abrumka ona qoz verdi. Beləliklə, iyirmi qəpik işə yaradı. Tyoma bir müddət Abramkanın yanına getmədi. Lakin ehtiyac onu məcbur etdiyindən bir də onun yanına gəlib dedi:

– Abramka, mənə yenə də qoz ver.

Lakin Abramka Tyomanın yadına saldı ki, ona doğum günündə yalnız iyirmi qəpik hədiyyə edəcəklər.

O zaman Tyoma Abramkaya dedi:

– Abramka, mən unutmuşdum. Tanya da mənə on qəpik hədiyyə edəcəyinə söz verib.

Abrumka çəp-çəp şübhə ilə Tyomaya baxdı. Tyoma qızardı və özündə nədənsə Abramkaya qarşı nifrət və kin yarandığını hiss etdi. O artıq yaramaz Abramkadan qaçıb uzaqlaşmaq və ondan qoz almaq fikrindən imtina etmək istəyirdi. Lakin Abramka dükana tərəf yollandığından Tyoma da fikrini dəyişib onun ardınca düşdü. Abramka qaranlıq, çirkli piştaxtaların arxasında eşələnib, milçəklərin bulaşdığı siyirtmələrdə çürük qozlar doldurulmuş çirkli bankaları axtarırdı. Tyoma isə Abramkanın çarpayıda uzanmış xəstə arvadının olduğu qonşu yarıqaranlıq otağa qorxa-qorxa çöpəki baxaraq gözləyirdi.

Qadın artıq çoxdandır ki, yerindən qalxa bilmir və sanki zorla pərqu döşəyə uzadılmış kimi çarpayıda yatırdı. Həmişə xəstə, rəngi ağarmış, üzgün olan, qaynar qara gözlü, dağınıq saçlı qadın hərdən sakit tərzdə əzabla inildəyirdi. Geraska onun da sirrini açmağa müvəffəq olmuş, belə ki, bir dəfə gecə istirahət şənbəsinə qabaq çovğunda onun necə borunun içinə girdiyini öz gözləri ilə görmüşdü. Bunu söyləyəndən sonra Geraska şapkasını çıxarıb xaç çəkmiş və “Allah mənə qənim olsun!” – demişdi. Belə olduqda onun sözlərinin həqiqiliyinə şübhə ola bilməzdi.

Qozları alıb oyunda uduzduqdan sonra Tyoma bir də Abramkanın yanına getməyəcəyinə qərar verirdi. O, Abramkanı aldatdığını hiss edir və bundan əzab çəkirdi. Ona elə gəlirdi ki, Abramka da bunu başa düşüb. Tyoma onun qarşısında öz günahını anlayır və Abramkanın daima öz qapısı ağızında vurnuxan məzlum görkəminə ürək-ağrısız baxa bilmirdi.

Hərdən oyunun şirin yerində Abramkanın surəti Tyomanın gözləri qarşısında canlanır, doğum gününün yaxınlaşdığını, vəziyyətin çıxılmaz olduğunu xatırlayır və ürəyi kədərle döyünürdü. Lakin bir təsəllisi var idi – doğum günü o qədər də yaxın deyildi. Lakin bədbəxtlik onun gözlədiyindən tez baş verdi.

Bir dəfə dükandan bir addım belə aralanmayan Abramka Tyomanı həyətdə görən kimi ona yaxınlaşdı.

Onun yaxınlaşdığını duyan Tyoma, guya oynamaq üçün kərpic saraya girir. Lakin Abramka da saraya gəlib arvadın qəfil ölümünü əsas götürərək Tyomadan pulları tələb etdi.

Tyoma artıq səhərdən Abramkanın arvadının öldüyünü yoldaşlarından eşitmişdi; hətta Abramkanın özünün gecə arvadını necə boğduğunu, balışı onun başına qoyub arvadının nəfəsi kəsilənə qədər

üstündə oturduğu barədə hekayəti təfəssilatı ilə eşitmişdi. Sonra da balışın üstündən düşmüş və uzanıb yatmışdı. Səhər isə gəlib hamıya söyləyib ki, arvadı ölüb.

– Sən öz gözlərinlə gördün? – Tyoma geniş açılmış gözləri ilə baxaraq soruşdu.

– Allah mənə qənim olsun ki, görmüşəm! – Geraska söylədi və sübut kimi şapkasını çıxarıb xaç çəkdi.

İndi isə elə bil arvadını boğmayan bir adam kimi Abrumka qaranlıq sarayda Tyomanın qarşısında dayanıb ondan pul tələb edirdi.

Tyoma qorxmağa başladı, birdən qəzəbli Abrumka onu da boğar, sonra isə gedib hamıya deyər ki, Tyoma özü ölüb.

– Pulum yoxdur, – Tyomanın dili topuq çalmağa başladı.

– Hə, onda yaxşısı budur atana deyim, – Abrumka acizənə söylədi, – pul çox lazımdır, bədbəxt Ximkanı dəfn etməyə heç nə yoxdur.

Abrumka göz yaşlarını sildi.

– Yox, demə, mən özüm deyərəm, – Tyoma tez-tez söylədi, – mən bu dəqiqə gətirərəm.

Tyomanın Abrumkaya olan bütün qorxusu ötüb keçdi. Onun sözlərindəki səmimilik, kədərini təbiiliyi Tyomanın ürəyində ona qarşı bəslədiyi hissləri dəyişdi. O, təcili olaraq anasının yanına gedib hər şeyi boynuna almaq qərarına gəldi.

O, anasını mütaliə etdiyi yerdə yaxaladı. Tyoma anasını hərərlə qucaqladı.

– Ana, mənə otuz qəpik ver?

– Nəyə görə?

Tyoma tutuldu və pərt halda dedi:

– Abrumkaya yazığım gəlir. Ona söz vermişəm. Ximkanı dəfn etməyə heç nəyi yoxdur.

– Ona görə heyifsilənməyin yaxşıdır, lakin bütün halda ona söz verməyə sənə haqqın yox idi. Məgər sən öz pulun varmı? Adam yalnız öz pulları barəsində sərəncam verə bilər.

Tyoma dayanıb gərgin və pərt halda qulaq asırdı. Aqlaıda Vasilyevna ona pul gətirib verən kimi anasını qucaqladı və yalanından peşmanlıq hissi keçirsə də hərərlə cavab verdi:

– Mənim əziz anam, daha heç vaxt belə bir iş tutmaram.

– Yaxşı, get, get, – anası onu hərərlə öpərək söylədi.

Təsəvvüründə Abrumkaya pul verərkən onun tam məmnunluq ifadə edən sifəti canlanır və Tyomka tələsik onun yanına qaçır. Özünü yaxşı və ürəkli hiss edən, gözləri parıldayan Tyoma pörtmüş halda

dükana çatır. Hələ bu vaxta qədər bəlkə də heç bir borclunun eləmədiyi bir şövqlə deyir:

– Buyur, Abrumka!

Piştaxtanın arxasında eşələnən Abrumka sakitcə başını qaldırdı və laqeydliklə, məyus-məyus ona uzadılmış pulları götürdü. Abrumka Tyomanın məyusluğunu görüb instinktiv anladı ki, onun dərdirinin Tyomaya heç bir dəxli yoxdur. Tyoma yalnız öz-özünə məşğuldur və qəhrəmanlığının müqabilində tərif gözləyir. Daxilində xoş duyğular oyanan Abrumka bankadan bir konfet çıxarıb oğlana verdi və əlini onun kürəyinə vuraraq dalğın halda dedi:

– Sən yaxşı paniçsən.

Abrumkanın sərbəstliyi və laqeydliyi Tyomanın ürəyincə olmadı və fərəhli hissləri ümitsizliklə əvəz olundu. Bu ana qədər mülayim xasiyyətli Abrumkaya qarşı doğma hisslər bəslədiyinə baxmayaraq, bu hissləri yenidən nəşə yad, etinasız, xoşagəlməz şeylər əvəz etməyə başladı.

Tyoma artıq konfetdən imtina edib ondan qaçıb uzaqlaşmaq və Abrumkaya onun kürəyinə toxunmağa ixtiyarının olmadığını söyləmək istədi. Çünki o, – Abrumka, Tyoma isə general oğludur. Lakin nəşə özünü saxladı.

O, bir anlıq qəti hərəkət edə bilmədiyinə görə özündə bir həqarət hissi keçirdi və fikirləşdi ki, yəqin Zina bu hərəkəti edə bilərdi. Coşqunluğunu, ümitsizliyini, əsəblərini gizlədib, öz gücsüzlüyünü dərk edərək sakitcə konfeti götürdü və tezliklə dükandan uzaqlaşmaq istədi. Birdən qapı açıldı və Tyoma qonşu otaqda baş verənlərin şahidi oldu. Orada çirkli yəhudilərdən ibarət bir dəstə adam kədərli mərasimi tələş içində sona çatdırırdı. Tyoma ağ kəfənə bürünmüş nəşə gördü və onun Abrumkanın arvadının meyiti olduğunu anladı. Adətən qaranlıq olan otaq indi pəncərələr açıldığından işıqlı idi. Xəstənin yatdığı çarpayı boş idi və sahmana salınmışdı. “Abrumkanın arvadı bu çarpayıda bir də heç vaxt yatmayacaq”, – Tyoma fikirləşdi. Onu indi qəbiristanlığa aparıb basdıracaqlar və qadın orada tək-tənha yalnız soxulcanlarla qalacaq. Tyoma isə bu dəqiqə dükandan qaçıb uzaqlaşacaq, günəşin şuxluğuna tamaşa edəcək, təmiz hava ilə nəfəs alacaq. Qadın isə nəfəs ala bilməyəcək. Ah, nəfəs almaq necə də yaxşıdır! Tyoma bütün sinə dolusu nəfəs aldı. Oynamaq, şənəlmək, yaşamaq necə də gözəldir!.. Lakin o qadın daha yaşaya bilməyəcək, o, gözlərini heç vaxt açmayacaq və heç vaxt, heç vaxt bu çarpayıya uzanmayacaq. Tyomanın qəlbində nəşə bir boşluq, bir

ağırhıq yarandı. Ölüm barəsindəki ilk düşüncələri onda kədər və sıxıntı yaratdı. Eybi yox, bütün bunlar ötüb keçər. Nə vaxtsa Abrumka da, elə bütün insanlar da, Tyoma da, bu dükən da olmayacaq. Onsuz da nə vaxtsa ölüm gələcək və ondan heç hara qaçmaq mümkün olmayacaq, heç hara... Budur, Abrumkanın arvadı... Əgər o, çarpayının altında gizlənsəydi?! Yox, olmazdı – ölüm orada da qadını tapacaqdı. Elə onun özünü də tapacaq... Bu fikirdən Tyomanın nəfəsi tutulmağa başladı və o sürətlə dükəndən təmiz havaya çıxdı.

Tyoma darıxmağa başladı. Sanki hamı, hamı ölmüş, ondan başqa heç kim qalmamış və onu yalnız boşluq və kədər əhatə etmişdi.

Düyməcik oynayan dəstənin yanına qaçıb, məğlubedilməz kimi üçüncü dəfə atı vurmağa hazırlaşan Geraskanın hərəkətlərini qayğılı halda həyəcanla izləyərək bir qədər yüngülləşdi və dərinədən nəfəs aldı. Lakin əvvəlki kimi oyunda iştirak etmədi, tozlu torpağın üstündə oturdu və yaxınlığında oyun gedən daxmanın divarına söykəndi. O, fikirli halda günəş şüasından parıldayan mis düymələrin divara dəyib havada oynamasını izləməyə başladı. Düymələr tozlu, yumşaq torpağın üstünə düşür, elə o anda boz rəngli laylarla örtülürdülər. O, uşaqların gərgin, həyəcanlanmış üzünə baxır və orada – Abrumkagildə baş verənlərlə burada baş verənlərin ziddiyyətli paralelliyi ona qeyri-ixtiyari mübhəm bir təsir göstərirdi. Əgər onu oynamağa çağırıbsalar, o getməyəcək. Bu onlara – uşaqlara sevinc bəxş edir, böyüklər isə oynamağı sevmirlər. Böyüklər üçün yaşamaq necə də darıxdırıcıdır. Onlar heç nəyi sevmirlər: nə yalan uydurmağı, nə düyməcik oyununu, nə topu. O da böyüdüyü zaman bunların heç birini sevməyəcək. Onda darıxdırıcı olacaq. Yox, o sevəcək! Bax o, Yaşka, Geraska, Kolka ilə şert kəsəcək ki, həmişə oynamağı sevsinlər və o zaman həmişə onlar üçün şənlik olacaq... Yox sevməyəcək. Yəqin o da sevməyi yadırgayacaq... Yox, yadırgamayacaq, nəyin bahasına olursa olsun, yadırgamayacaq! Birdən doğurdan da yadırgayacağından ehtiyatlanaraq bütün enerjisi ilə qışqırdı:

– Növbə mənimdir!

Özündə oynamağa güclü bir arzu oyandığını hiss etdiyi zaman birdən anasına yalan söylədiyini xatırlayaraq ürəyi xoşagəlməz bir şəkildə çırpınmağa başladı.

“Eybi yoxdur! Anamdan xahiş edərkən düşünürdüm ki, onu aldatdıma görə nə vaxtsa ondan üzr istəyəyəm və hər şeyi olduğu kimi ona danışaram”.

Özünü sakitləşdirən Tyoma bütün bunlar haqqında düşünməyi unuttu. Birdən bu işlərin üstü elə bir şəkildə açıldı ki, özünü necə dolaşdırdığını anlatmağa vaxtı belə olmadı.

Tyomanın təəccübünə baxmayaraq, Aqlaida Vasilyevna bu hadisəyə çox sakit bir tərzdə münasibət bildirdi. Lakin Tyomadan ona gələcəkdə yalnız həqiqəti söyləyəcəyinə söz verməsini tələb etdi və bildirdi ki, əgər belə olmasa, icarəyə verilmiş həyətin qapısı daimi olaraq onun üzünə bağlanacaq.

Bir il ötdü. Tyoma artıq böyümüş, bir qədər möhkəmlənmiş və inkişaf etmişdi. Dəstənin həyatında bəzi dəyişikliklər baş vermişdi. Həyətdə oynamaq, qəbiristanlığa soxulmaq ləzzət verirdi. Lakin hər şeydən çox hədudsuz göy dənizə tərəf üz tutmaq daha çox xoşlarına gəlirdi. Bu gezintilərdə nə qədər cəlbedici təəssüratlar vardı! Tyoma daha balaca bir oğlan olduğunu unutmamışdı. O, dəniz sahilində dayanır, incə, zərif dəniz mehi üzünü oxşayır, saçlarını oynadır və onun qəlbində bu vaxta qədər məlum olmayan qərribə arzular oyadırdı.

O, məxsusi bir ürək sıxıntısı və donuq hisslərlə üfüqdə yox olan paroxodların arxasınca baxır və paroxodun dumana bürünmüş uzaqlıqlara apardığı xoşbəxt insanlara qarşı qibtə hissi keçirirdi. Tyoma köhnə qayıqlarını dənizə buraxan balıqçıları seyr edirdi. Bütün dəstə üzvləri onları az qala yarımallah sayırdı. O və həmçinin dəstə üzvləri onların gündən yanıb qaralmış sifətlərinə hörmətlə tamaşa çəyir, böyük ehtiramla bütün qüvvələrini səfərbər edib balıqçı qayığını çınqıllı sahilədən dənizə doğru dartıb yola hazırlaşan balıqçılara kömək edirdilər.

– Əmi, kəmərlər! – balıqçının unudub sahilə qoyduğu kəməri görə hansısa xoşbəxt uşaq çıxırdı.

Dəstənin digər üzvlərinin gözləri həsədlə, cəsur, qaradınməz balıqçıya, sonuncu xidmətinin müqabilində xoşbəxt uşağın gözləri isə məmnunluq və qürur hissi ilə parlağa başladı. Digərləri qumluqda unudulmuş daha nəyisə artıq əbəs yerə axtarırdılar!

– Oğlan! O səbəti buraya getir! Orada, bax qumun üstündədir, – daşın üstündə dayanıb tilovla balıqtutan balıqçı qışqırdı.

Yeni iş tapıldı: uşaqlar sürətlə səbətin arxasınca yüyürürlər və hansısa xoşbəxt bir uşaq artıq səbətlə geri qayıdır.

– O-ho! İri balıqdır! – tutduğu balığı səbətə qoyan balıqçı öz-özünə söyləyir.

Balıqçı yenidən qarovulun durğunluğundan doğan lal bir sükutla seyr etməyə başlayır, səbət əvvəlki yerinə qaytarılır, uşaqlar isə yeni məşğuliyyət axtarırlar. Sahildə yastı daşlar yığıb, onları qolaylan-

araq suya tullayırlar. “Bir, iki, üç, dörd” – daşlar sürüşərək hamar səth boyu uçurlar.

– Boşa çıxdı! – əgər atılan daş səriştəsiz əldən çıxıb çəpəki uçmaq əvəzinə yerində oynaydırsa, o zaman kimsə söyləyirdi. Sonra isə şalvarlarını dizlərinə qədər cırmalayıb suya girir və tuturdular, daşların altından xərçənglər cürbəcür balıqqulaqları yığır, Kim tuta bilirdisə, sevinir və tutduğundan yeyirdi. Tyomaya da yemək qismət olurdu və o bundan böyük zövq alırdı.

Dəstə bir dəfə sallaqxanaya üz tutdu. Başı qarışan Tyoma həyətdə o zaman ayıldı ki, bu vaxt ipdən açılmış buğa bütün iştirakçıların, o cümlədən də Tyomanın üstünə hücum çəkməyə başladı. Tyomanı zorla xilas etdilər. Onu xilas edən qəssab vidalaşarkən Tyomanın qulağını çəkdi. Tyoma xilas olduğuna sevinse də qulağının çəkilməsi xətrinə dəymişdi. O, pərt halda dayanıb maraqla onu izləyən dəstənin baxışlarından qaçmağa çalışır və intiqam almaq üçün plan barədə düşündü. Bu vaxt isə qəssablar işlərini yekunlaşdırıb arabaları yüklədilər və şəhərə yollandılar. Tyoma yolun onların evinin yanından keçdiyini bildiyindən qəssabların arxasınca getdi. Tyoma kiçik qapının ağzında Yeremeyi gören kimi araba karvanının yanından ötdü və əlində daş qapının ağzında dayandı. Qulağını dartan qəssab onun bərabərinə çatan anda Tyoma daşı ona tərəf tolazladı və daş qəssabın sifətinə dəydi.

– Tutun onu, tutun! – qəssablar çıxırışdılar və balaca quldurun arxasınca düşdülər.

Qapıdan içəri girib rəzoni keçirmək bir anlıq iş idi. Küçədə isə yaralı qəssab var gücü ilə şivən qoparırdı:

– Dədə vay, öldürdü! Quldur öldürdü mənə!

Qəssablar var gücü ilə bağırırdılar.

– Soydular, gözətçi! Doğrayırlar, gözətçi!

“Öldürdüm!” – Tyomanın beynində uğuldamğa başladı. Əvvəlcə mürəbbiyə və qorxmuş bacıları özlərini evdən cyvana atdılar, onların arxasınca isə rəngi ağarmış, naməlum həyəcanlı çığırılardan qorxmuş Aqlaida Vasilyevna.

Tyomanın fizionomiyası, özünü itirmiş adamlara məxsus görkəmi bütün bu səs-küyə onun səbəb olduğunu aydın göstərirdi.

– Nədir? Nə olub? Nə etmişən?

– Mən... mən qəssabı öldürdüm, – Tyoma yerə oturaraq var gücü ilə, dəhşətlə şivən qopardı.

Sorğu-suala vaxt yox idi. Aqlaida Vasilyevna cəld ərinin kabinetinə cumdu.

Generalın peyda olması işi nisbətən sakit məcraya yönəldi. Hər şey aydınlaşdı. Məlum oldu ki, yara o qədər də təhlükəli deyil. İncidilən şəxsə araq verildi və bir neçə dəqiqədən sonra qəssablar yenidən yola düşdülər. Tyomanın ürəyi sakitləşdi.

– Yaramaz uşaq! – küçədən qayıdan ana söylədi.

Tyoma başını aşağı saldı və həqiqətən də özünü yaramaz hesab etdi. Nikolay Semyenovici isə belə düşünmürdü.

– Sən onu niyə danlayırsan? – O, acıqla arvadına müraciət etdi. – Nədir, sənə, onun qulağını qopartmışlardır, o isə əvəzində həmmən adamın əlini öpməlidir?

Aqlaida Vasilyevna isə öz növbəsində karıxtıb qaldı.

– Əgər belədirsə, qoy bu quldur sizin olsun, artıq mənə belə oğul lazım deyil, – o dedi və tez otağına getdi.

Tyoma atasının onu müdafiə etməsindən heç bir sevinc hissi keçirmədi və yalnız o getdikdən sonra rahat nəfəs aldı. Ürəyi sakit deyildi; yaxşı olardı ki, atası onun danlaya, anası tərifləyeydi. Bir saat ötdükdən sonra Tyoma anasının yanına gedib həmişə olduğu kimi söylədi:

– Ana, bir daha belə etmərəm.

– Yaramazın biri! Nəyi bir də etməyəcəksən? Nədə günahkar olduğunu anlayırsan?

– Ona görə ki, dalaşmışam.

– Məsələ ondadır ki, sən də elə o daşla vurduğun qəssab kimi kobudsan. Sən bilirsen ki, əgər o olmasaydı, buğa səni parçalayardı?

– Bilirəm.

– Əgər sən batanda kimsə səni saçlarından dartıb sudan çıxarsaydı, onu da daşla vurardın?

– Hə, əlbəttə... O nə üçün mənim əlimdən yapışmadı?

– Bəs sən nə üçün icazəsiz onun həyətinə getmişən? Niyə özünü o vəziyyətə salırsan ki, sən qulağından yapışırlar! Nə üçün icazəsiz sallaqxanada olmusan? Sən nəyə görə kinlisen? Nəyə görə əlinə güc verirsen? Sən yaramaz uşaqsan! Qəssab kobud olsa da, ürəyi-yumşaq adamdır. Sən isə həm kobud, həm də kinlisen... Get, mənə belə oğul lazım deyil!..

Nəhayət, hər şey ona tam aydınlaşmayana qədər Tyoma gəlib-getdi. Nəse ona çox şey tam aydın deyildi; nə onun bu işdə iştirakı,

nə onun günahı, nə qəssabın anlaşılmayan kobudluğu, nə də Tyomanın yaranmış vəziyyətdəki məsuliyyəti.

– Sən, həmişə sən günahkar olacaqsan, ona görə ki, onlara heç nə verilməyib, sənə isə verilib; səndən də tələb edəcəklər.

Bütün baş verənlər axşam istedad haqqında pritça və bu mövzu ilə bağlı müzakirələr ilə tamamlandı: kimə istedad çox bəxş olunubsa, ondan çox da tələb olunacaq.

Tyoma diqqətlə və maraqla qulaq asır, suallar verirdi. Hiss olunurdu ki, o, söylənilənlərin mənasına şüurlu münasibət bəsləyir və həyəcan keçirir.

Coşqun təbiətli Aqlaida Vasilyevna belə bir münasib məqamda bir neçə əlavə iradlar etməkdən özünü saxlaya bilmədi...

– Sən artıq böyük oğlansan, on yaşına keçmişən. Bir oğlan sən yaşında hökmdar olub.

Tyomanın gözləri bərəldi.

– Bəs mən nə vaxt hökmdar olacağam? – O, nağıldakı şahzadə İvanı xatırlayaraq soruşdu.

– Sən hökmdar olmayacaqsan, amma istəsən çara kömək eləyə bilərsən. Bax sən kimi bir oğlan...

Və Tyoma Böyük Pyotr, Lomonosov, Puşkin haqqında bir çox şeylər öyrəndi. O, anasının uca və gözəl səslə oxuduğu kiçik şeirlərə qulaq asdı:

Balıqçı torlarını buz kimi soyuq dənizin sahilinə döşədi;
Oğlan kömək etdi ona. Oğlan, balıqçıyla işin olmasın!
Başqa torlar səni gözləyir,
Böyüyüb ağıllanacaqsan, çar köməkçisi olacaqsan.

Tyomanın gözləri qarşısında tanış mənzərə canlandı: dəniz sahili, qaralmış balıqçılar, tez-tez onlara yaş torlarını qurutmaq üçün sahilə sərməsinə kömək etməsi. Duyğularının zənginliyindən dərinədən nəfəs alıb özündən razı halda dilləndi:

– Ana, mən də balıqçılara torlarını sahilə sərməyə kömək etmişəm.

Axşam yatarkən Tyoma özündə məxsusi ruh yüksəkliyi hiss edirdi. Fikrində şirin, tutqun obrazlarla balıqçılar, torlar, xüsusi möhürle nişanlanmış naməlum oğlan və on yaşlı zəhmli çar canlanırdı. İsti duyğuların oyatdığı bütün bu bir-birinə yaxın, doğma düşüncələr parlaq bir şəkildə Tyomanın yuxulu beynindən süzülürdü. “Hər halda qəs-

sabla yaxşı bacardım: indi artıq heç kim mənim qulağımdan yapışmağa cəsarət etməz!” – Tyomanın beynində sonuncu oyaq fikir canlandı və bundan sonra rahat yuxuya getdi.

IV

GİMNAZİYAYA DAXİL OLMA

Daha bir il keçdi. Gimnaziya dövrü yetişdi. Tyoma birinci sinfə yollandı. Dərslər başlanan ərəfədə Tyoma birinci dəfə forma geyindi.

Bu, çox xoşbəxt bir gün idi!

Hamı baxıb formanın ona çox yaraşdığını söyləyirdi. Tyoma icarəyə verilmiş həyətə getmək üçün icazə istədi. O, bərq vurur və xoşbəxtcəsinə addımlayırdı.

Avqust ayının bazar günlərindən biri idi; yuxarıdan günəş şüaları süzülür, aydın səmanın yumşaq göy rəngi gözləri qamaşdırırdı. Qəbiristanlığın divarlarını əhatə etmiş akasiya ağacları şən, şəfəqli günün parlaqlığından sanki yuxuya getmişdilər.

Keyzerin ailə üzvləri hamı bir nəfər kimi öz mənzillərinin qapısı ağzında nahar süfrəsinə oturublar. Xoşsimalı qoca oymaçı Keyzer Tyomanı ciddi və zəhmli nəzərdən keçirir. Atasına oxşayan böyük oğlu da həmən soyuqluqla Tyomaya baxır. Amma “Keyzerovnanın” bütün siması mülayim, şəfəqli təbəssümə qarq olmuş və ağ hündür ləçəklə örtülmüş başı ilə Tyomanı səylə salamlayır. Eynən anasına oxşayan balaca Keyzer – ailənin sonbeşiyi, mütəəssir olub gözlərini məmnunluqla Tyomanın mundirine dikib.

– Salam, salam, Tyomoçka! – Keyzerovna söyləyir. – Allaha çox şükür, siz artıq gimnazistsiniz... lap generala oxşayırsınız...

Tyoma generala oxşadığına şübhə ilə yanaşır.

– Atana və anana sevinc arzulayıram, – Keyzerovna davam edir. – Atan necədir?

– Yaxşıdır, – Tyoma göyə baxıb, çəkmələri ilə yeri eşərək cavab verir.

– Anan, qardaşın, bacıların necədirlər, yaxşıdırlarmı?

Hə, Allaha çox şükür ki, hamısı yaxşıdırlar.

Tyoma hiss edir ki, artıq getmək olar və sakitcə ədəblə yoluna davam edir.

Yekəpər Yakov daxmasının qapısı ağzında oturub həyatdan zövq alır. Onun qırmızı sifəti, balaca qara gözləri parıldayır, irəli uzatdığı iri, yalın ayaqlarını günəş istisində qızdırırdı. O, nahardan qabaq özünə xidmət edirdi... Açıq pəncərədən bu gün tutulmuş kambalaların qızardığı tavanın cızıltısı və fişiltısı eşidilirdi. Yakov hər bazar balıq tutmağa gedir. Həftənin altı günü o, beşpudluq kisələri çiyinlərində arabadan gəmiyə daşıyır, yeddinci günü isə nahara qədər balığa gedər, nahardan başlayaraq axşama kimi kef edər və dincələrdi. Onunla yalnız qoca anası yaşayırdı.

Nə vaxtsa arvadı da var imiş, lakin çoxdan onu atıb getmiş və Yakovun çoxdandır ki, ondan xəbəri yoxdur.

– Yakov, mən artıq gimnaziyaya qəbul olmuşam, – Tyoma onun qarşısında dayanıb deyir.

– Gimnaziyaya qəbul olmusan? – Yakov mülayimliklə sözlərini uzadır və gülümsəyir.

– Bu da mənim mundirim.

– Mundir? – Yakov təkrar edir və yenə də gülümsəyir.

Sakitlik yaranır. Yakov ayağının sanki qonşuya tərəf məxsusi olaraq əyilmiş böyük barmağına baxır və əlini ona tərəf uzadır.

– Çox balıq tutmusan? – Tyoma soruşur.

– Tutmuşam, – ayağının böyük barmağından əlini çəkən Yakov cavab verir. Yakov barmağını buraxan kimi o bir az da çox yanaşı barmağına tərəf əyildi.

– Mənə artıq səninlə gəzmək olmaz, – Tyoma içini çəkərək söyləyir, – indi mən gimnazistəm.

– Gimnazist, – Yakov təkrar edir və yenə də gülümsəyir.

Tyoma yoluna davam edir, harada adamların oturduğunu görüb özünü göstərmək arzusu ilə dayanır. Təkcə İvan İvanoviç görən kimi tələsik ötüb keçmək istəyir. İvan İvanoviç sərxoş olduğu zaman Tyoma onunla söhbət etməyi xoşlamır. İvan İvanoviç istefaya çıxmış unter-zabit olub, vaxtilə atasının yanında xidmət etmişdir. İndi isə yəqin ki, sərxoşdur. O, torpaq qalağının üstündə oturub yellənir və dumanlı gözlərini ətrafa gəzdirir.

– Dayan! – o, Tyomanı görüb çığırır, – qarovula!

– Axmaq, – Tyoma dayanmadan söyləyir.

– Dayan! Səni mığmığalar, milçəklər yeyəcək! İvan İvanoviç özünü elə göstərir ki, guya Tyomanın arxasınca atılacaq.

Tyoma löhrəm yerişlə addımlayır, İvan İvanoviç isə şən-şən qışqırır.

– Tutun, tutun!

Tyoma özünü rüsvay olunmuş hesab edir; o, tını burulub özünü düzəldir və yenidən ədəblə yoluna davam edir.

Tyomanın dəstənin qarşısında peyda olması lazımı effekt yaradır. Tyoma yaranmış təəssüratdan zövq alır və gimnaziyada başqalarından eşitdiyi nizam-intizam haqqında söz salır:

– Kim nadinclik edirsə, müəllim gəlib kimin dəcəllik etdiyini soruşur. Kim xəbərçilik etsə, müəllim gedən kimi onu o dəqiqə qabağa aparıb şinelə bürüyür və döyürlər.

Dəstə üzvləri yalın, çirkli ayaqlarını qısıb hasarın dibində oturmuş və ağızlarını açaraq Tyomaya qulaq asırdılar. Tyomanın gimnaziya haqqında o qədər də zəngin olmayan məlumatları tükənən kimi kimsə çimməyə getməyi təklif etdi. Sual yarandı: indi Tyoma da gedə bilər, yoxsa yox? Tyoma qərara gəldi ki, əgər müəyyən təhlükəsizlik tədbirləri görmək mümkündürsə, olar. O, dəstəyə bir qədər arxada getməyi əmr elədi. Çünki indi ona – gimnazistə onlarla yanaşı getmək yaxşı deyil. Tyoma irəliddə, dəstə isə sıx-sıx düzülərək arxada, gözlərini dəyişmiş dəstə üzvündən çəkməyərk cəsarətsiz halda addımlayırdı. Tyoma adamların çox olduğu küçələrlə gedir və durmadan arxaya nəzər salırdı. Hər də o, unudub köhnə vaxtlarda olduğu kimi, dəstə ilə bərabərleşir, tez də yadına salıb yenidən irəli keçirdi. Onlar beləcə dəniz sahilinə yetişdilər.

Ah, dəniz necə də möcüzəli idi! O sanki qızılı dairəciklər şəklində axır və günəş şüaları altında parıldayaraq sakitcə, zorla eşidiləcək bir səsle yumşaq qumlu sahilə çırpılırdı. Orada – üfüqdə isə o tamam sakit, özünün göy rəngi ilə sonsuz uzaqlıqlara çəkilirdi. Görünür, oralarda daha da soyuqdur.

Həç bura da pis deyil. İsti mundiri tullayıb təkcə köynəkdə qalarkən hər şey bir az da gözəl olur. Tyoma təzə mundirini sərmək üçün ətrafı nəzərdən keçirməyə başladı.

– Verin mən saxlayım, – birdən hündür, arıq qoca dilləndi.

Tyoma məmnuniyyətlə təklifi qəbul elədi.

– Siz isə, ağa, bunlardan bir az kənarda... Sizin üçün yaxşı deyil, – qoca, Tyoma soyunmağa hazırlaşdığı zaman onun qulağına pıçıldadı.

“Doğrudur!” – Tyoma fikirləşdi və dəstəyə müraciət etdi:

– Gimnaziyada bizə... bizə birlikdə qadağan olunub... Siz burada çiminiz, mən isə bir az aralıda...

Dəstə ona tərəf boylandı, Tyoma isə qoca ilə kənara çəkildilər.

– Hə, bax burada artıq çimmək olar, – qoca, dəstə daşın arxasında gözədən itən kimi dilləndi.

Tyoma soyunub suya girdi. O çimir, qoca isə sahilə oturub tamaşa edirdi. Onun Tyomanın məharətinə heyranlığı sezilmir, Tyoma isə həvəslə çalışırdı.

– Mən bax ora qədər suyun altı ilə üzə bilərəm, – o, çığırdı və qolaylanaraq suya atıldı. – Mən arxası üstə də bacarıram, – Tyoma yenə qışqırdı. – Mən suda gözlərimi də açə bilərəm!

Sonra Tyoma suya baş vurub gözlərini açdı və sarı dairələr gördü.

– Mən hətta... – Tyoma yenidən sözə başlamış istədi və yerində donub qaldı: qoca da, paltarlar da artıq sahilə yox idi. Əvvəlcə Tyoma acı həqiqəti anlaya bilmədi: sadəcə qocanın birdən yoxa çıxmasından yaranmış boşluq və tənhalıqdan onu vahimə basdı və tez sahile atıldı. O fikirləşdi ki, qoca sadəcə yerini dəyişib. Lakin qocanı heç yerdə tapa bilmədi. Bu zaman qocanın onu soyduğunu anladı. O, pərt halda çimməyi yekunlaşdırıb geyinən dəstəyə yaxınlaşdı və onlara öz dərini söylədi. Axtarışlar fayda vermədi. Hara göz gözdirdilərsə, heç kimi tapa bilmədilər. Qoca, sanki yerin dibinə qərş olmuşdu.

– Bəlkə də o, düz adam deyilmiş, – kimsə fərziyyə irəli sürdü və hamının bədəninə vicvicə düşdü.

– Gedəyin, – heç kimdən cəsurluğu ilə fərqlənməyən Yaşka təklif etdi və cəld qalxaraq şapkasını islanmış başına keçirdi.

– Bəs mən? – Tyoma qəmgin-qəmgin dilləndi.

Bir kombinasiya qalırdı: evə xəbər aparana qədər Tyoma sahilə qalır. Tək qalmaq isə qorxulu idi və dəstədən də heç kim onunla qalmaq istəmirdi. Hamını düz olmayan adam qorxudur və qorxduqları üçün də getməyə tələsirdilər. Tyoma istəsə də, istəməsə də ayaqlarını sürüyərək onların arxasınca getməli oldu.

– U-la-la-a! Çılpaq oğlan!

– Çılpaq oğlan! Çılpaq oğlan! – bir dəstə şəhər uşağı atılıb-düşərək Tyomanın arxasınca qaçırdılar.

Hər gün küçəyə çılpaq oğlan çıxmıdığından, hamı ona baxmağa tələsirdi. Tyoma gedə-gedə acı-acı ağlayırdı. Demək olar ki, yoldan ötən hər bir kəs məsələnin nə yerdə olduğunu bilmək istəyirdi. Lakin Tyoma elə ağlayırdı ki, özü cavab verə bilmirdi; əvəzinə dostları danışdı. Bu, çox təsirli bir mənzərə idi. Hamı dayanıb baş verənlərə qulaq asırdı. Tyoma özü də söylənilənləri dinləyirdi. Söhbət mundirin üstünə gəlib çıxan kimi Tyoma dözməyib yenidən hönkürməyə başladı.

– Nə üçün fayton tutmursunuz? – qızılı eynəkli bir cənab Tyomadan soruşdu.

“Fayton tutmaq?!” – Tyoma fikirləşdi: Məgər atasına və anasına itmiş paltarlardan dəyən zərər azlıq edir! Yox, o, minik tutmayacaq.

İki cənab da dayanıb məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək istədilər.

Onlardan biri əhvalatı dinləyib Tyomadan soruşdu:

– Soyadınız nədir?

– Ka-ka-rtəşev, – Tyoma boğula-boğula cavab verdi.

– General Kartəşevgillərdən? – cənab təəccüblə soruşdu və təbəssümlə yoldaşına baxıb saymazyanə dedi: – Macarıstan qəhrəmanı!

– A-ha! – onun yoldaşı ehtiyatsızlıqla təsdiq etdi. Sonra hər ikisi nəyəsə gülümseyərək çıxıb getdilər.

Tyomanın üreyi bu dumanlı, kinayəli işarələrdən iztirabla çıxılmağa başladı. Ona bir mətləb aydın idi: atasına gülürlər! Bu ona o qədər ağır gəldi ki, hətta çılpaq olduğunu belə unutdu və əzablı fikirlərə qərş oldu. İndi onun soyadını soruşan kimi cəsərsiz və ürkək cavab verirdi. Qısılarlaq yenə də hansısa məzəmmətli işarə gözləyir və maraqla soruşanların gözlərinə baxırdı.

– Siz generalın oğlusunuz?

– Bəli, – Tyoma, demək olar ki, pıçılıyla cavab verdi.

– Yazıq oğlan! Minik tutun.

Allaha çox şükür, bu adam başqa bir söz demədi.

– General Kartəşevin?! Nikolay Semyonçın?!

Tyoma nə ölü kimi ölü, nə diri kimi diri idi. Bu bazar meydanında baş verdi və onunla danışan hündür, sağlam, azca sərşoş vəziyyətdə olan qoca bir kişi idi.

“Birdən o məni vurur?!” – Tyoma düşündü.

– Dədə vay! Bu ki mənim generalımdır! Mən onunla o hələ eskadron... Mən onun sayəsində sağ qalmışam. Lizka! Lizka-a!

Kök, qırmızısişet alverçi bir qadın yaxınlaşdı.

– Arabanı ver! – qoca bağırdı.

– Yənə nə araba?

– Arabanı ver! Generalın oğludur! Həmə generalın, mənim həyatımı... Yadında deyil, səfeh, neçə dəfə sənə danışmışam... Müharibədə olan zabıt... Hə, atın altından... E, səfeh!

“Səfeh” xatırlayıb maraqla Tyomanı nəzərdə keçirdi:

– Hə, bax onun oğludur!.. Hə, arabanı ver də! Özüm aparacağam... Əldən ələ vermərəm. Bax belə!

- Bəs qarpızlar? On dənəyə kimi qalır.
- Rədd elə onları! İndi qarpız yeri deyil!

Arabanı ver! Ay səni, gör bir nə günah işlədib! Bədbəxtçiliyə bir bax! Ay səni, məlun!

Qoca əllərini ölçərək sadalayır, gah Tyomaya sarı əyilir, gah da düzəlib, arabanın kənarında oturan qızı atın başını yığışan adamlara tərəf döndərənə qədər beləcə nitq söylədi:

– Gör necə bir iş çıxıb! – qoca ətrafdakılara müraciət edərək qışqırmağa davam etdi, – demək olar ki, birinci generaldır, amma bir bax?! Lazım gələrsə, sözü bir dəfə deyirdi! Ata kimi!.. Ciddi!.. Amma heç bir vəchlə incitməzdi! Yanında oldusa, ölümündü, ancaq keçib getdisə, elə bil belə bir şey olmayıb! Dəsən ki, yıxıl öl! O dəqiqə! Allaha and olsun!

– Əlbəttə, nümunə üçün yaxşı cənabdır... – bir fəhlə qocanın sözünə qüvvət verdi:

– Bilirsiniz, necə cənabdır. Əsgərin payına nə düşürdüsə, buyur götür, üstəlik də arağ xüsusi olaraq. Bax belə cənabdır!

Gətirilən sonuncu dəlil toplaşan adamları tam inandırmış oldu.

– Belə cənaba xidmət etmək olar!

– Mələmdür ki, olar!

Qoca isə artıq arabaya oturmuş və toplaşanların xeyirxah çağırışlarına cavab olaraq yalnız razılıqla başını tərpədir.

Svitaya¹ bürünmüş Tyoma da artıq arabaya oturmuş və qocanın sözlərinə ləzzətlə qulaq asırdı.

– Sən atamı yaxşı tanıyırsan? – Tyoma soruşdu.

– Ay mənim əzizim! – qoca dedi, – atanı bilirsən necə tanıyıram. Düz iyirmi il, demək olar ki, onu hər gün görmüşəm. Belə insan olmayıb, olmayacaq da! O, adama görə ürəyini də, canını da verir. Lazım gələrsə, axırıncı köynəyindən də keçər. O belə insandır!

Tyoma elə kövrəldi ki, göz yaşlarını saxlaya bilmədi. Yanaqlarından atasına görə sevinc, bəxtəverlik yaşları süzülməyə başladı. Dəstə Tyomadan geri qalmır, arabanın yanı ilə addımlayırdı.

– Siz burada neyləyirsiniz? – qoca onlara təpindi.

– Onlar mənim dostlarımdır, mənimlədirlər, – Tyoma onları müdafiə elədi. – Onlar bizim evdə yaşayırlar.

– Deməli, sənin dostlarındır? Nolar... onda siz də tez arabaya!

Dəstənin qocanı yola gətirməyə heç bir ehtiyacı qalmadığından cəld dırmaşib arabaya mindilər və necə gəldi yerləşdilər. Artıq bir neçə dəqiqədən sonra uşaqlar şən pıçıltılarla baş verənləri xatırlayırdı, lakin bu dəfə yalnız komik çalarlarla. Tyoma qəmgin olmasına baxmayaraq, Yaşka onların təmiz olmayan adamın qorxusundan aradan necə çıxdıqlarını söyləyəndə özünü saxlaya bilməyib donqulandı. Kiminsə gözlənilməz məhir hazırcavablığından dəstənin digər üzvləri özlərini saxlaya bilməyib mehribanlıqla gülüşdülər.

– Sakit, sakit! – qoca arxasında, sanki pişik kimi kisəyə atılmış pıçıldaşan uşaqlara dedi.

Onlardan canını qurtaran qoca öz yükü barədə xeyli məmnunluq hissi keçirdi:

– Gör bir necədirlər!.. Elə bil milçək şirəyə qonub... Çimçəşməyə dəyməz...

Geriye dönan qoca fikrini inamla tamamladı:

– O zaman Allah da adamdan üz döndərməz.

Yalnız bir həftədən sonra təzə forma hazır oldu.

Tyoma birinci dəfə sinifdə peyda olduğu zaman dərslərin qaynar vaxtı idi.

Tyomanı evdən böyük təntənə ilə yola saldılar. Keşiş baba dualar oxudu. Boynuna düşən yeni məsuliyyət naminə anası onun üçün təntənəli şəkildə xaç çəkdi. Sanki bir neçə illiyə harasa gedirmiş kimi hamı ilə öpüdü. Seryojikə gimnaziyaadan at gətirəcəyinə söz verdi. Eyvanda dayanan anası yola düşən ata və oğul üçün axırıncı dəfə xaç çəkdi. Atası Tyomanı gimnaziyanın rəhbərliyinə əlbəə təhvil vermək məqsədi ilə özü aparırdı. Yeremey qozlada sanki kimsəyə nəsib olmayan bir təntənə ilə oturmuşdu. Tyomanı Qnedko aparırdı. İoska darvazanın ağzında dayanıb qəmgin-qəmgin gülümsəyirdi. İcarəyə verilmiş həyətdən bütün uşaqlar tökülüşüb ağızları açılmış halda gözləri ilə dəstə üzvünü yola salırdılar. Burada hamı şəxsən iştirak edirdi. Geraska, Yaşka, Kolka, Timoşka, Petka, Vaska... Açıq darvazadan icarəyə götürülmüş həyət, hər cürə zir-zibil, torpağa batmış daxmalar görünür, köhnə qəbiristanlığın divarları zorla nəzərə çarpırdı. Olub-keçənlər yada düşür və bütün bunların artıq keçmişdə qaldığını, sanki bıçaqla bölündüyünü dərk edirdi... Tyomanın boğazını nəşə qıcıqlandırmağa başladı, lakin o, atasına qısılib özünü ələ aldı. Əziz atası Tyomaya gimnaziyaada onu nələrin gözlədiyini, yoldaşlıq barədə, onun dövründə xəbərçilik edənlərin şinele necə bürünərək döyüldüyü barədə danışdı.

¹ Svita – ukraynalıların üst geyimi

Tyoma ona tanış olan əhvalatlara qulaq asır və hiss edirdi ki, o, yoldaşlıq şərafətinin etibarlı mühafizəçisi olacaq. Onun beynində qəhrəmanlıqlar haqqında müxtəlif mənzərələr təsvir olunurdu.

Tyoma sinif qapısının ağzında atası ilə axırıncı dəfə öpüşüb ayrıldı və tək qaldı.

Çoxlu uşağın yerləşdiyi sinif otağına rəğmən, onu ürəyi bir balaca titrəməyə başladı. Bəziləri ona maraqla, bəziləri isə istehza ilə baxırdılar. Lakin hamıda ona qarşı bir etinasızlıq və biganəlik hiss olunurdu; Tyoma ilə maraqlanmaq üçün onlar kifayət qədər çox idilər.

Hələ kifayət qədər cavan olan, utancaq, mülayim, hündürboylu, qarabəniz nəzarətçi İvan İvanoviç sinifə daxil olub çıxırdı:

– Cənablar, bir dəne yer tapırlarmı?

Hər skamyada dörd nəfər otururdu. Yalnız arxa skamyada boş yer tapıldı.

– Hə, keç otur, – İvan İvanoviç dedi və ani dayandıqdan sonra sinifdən çıxdı.

Tyoma canını dişinə tutub arxa skamyaya keçdi. Atasının danışdıqlarından bilirdi ki, arxa skamyada ən tənbel uşaqlar otururlar. Lakin başqa çarəsi yox idi.

– Bura! – hündür, dolubədənli, qırmızıyanaq, on dörd yaşlı bir oğlan ciddi şəkildə komanda verdi.

Digər uşaqlarla müqayisədə kəskin ziddiyyət təşkil edən bu uzun-draz Tyomanı mütəəssir etdi.

– Keç! – Vaxnov komanda verdi və Tyomanı özü ilə balaca, qarabəniz, əminliklə söyləmək olar ki, pırpız, daranmamış saçını şapka ilə örtmüş gimnazistin arasına itələdi.

Tyoma bu saçların altından bir cüt çəp gözün parıldayıb o dəqiqə də gizləndiyini sezdi.

Bir neçə adam təklifsiz qonşu skamyaya yaxınlaşdılar və utancaq, əllərini, ayaqlarını gizlətməyə yer axtaran Tyomaya baxmağa başladılar. Onlardan məxsusi olaraq sarışın, yaraşlıq olmayan gimnazist Kornev kiçik oynaq gözlərini Tyomaya dikərək onu saymazyanalılıqla və ədavətlə seyr edirdi. Vaxnov da dirşeyini skamyaya söykəyib əlini yanağına qoyaraq böyürdən Tyomaya ağlasığmaz maraqla baxırdı.

– Soyadın nədir?

– Kartaşev.

– Necə? Rubl tapmısan? – Vaxnov bir daha soruşdu.

– Çox ağıllıdır! – Sarışın gimnazist kinayə ilə dedi və saymazyanaya dönərək öz yerinə yollandı.

– Bu, əclafın biridir! – Vaxnov Tyomanın qulağına pıçıldadı.

– Xəbərçidir? – Tyoma da Vaxnovun qulağına pıçıldayaraq soruşdu.

Vaxnov başı ilə təsdiq etdi.

– Onu şinelin altına salıb döymüsünüz? – Tyoma yenidən soruşdu.

– Hələ ki yox, səni gözləyirdik, – Vaxnov nəse müəmma ilə dedi. Tyoma Vaxnova baxdı.

Vaxnov fikrini bir yerə cəmləyərək sakitcə barmağını yuxarı qaldırdı.

Coğrafiya müəllimi rəngi saralmış və pərişan halda sinifə daxil oldu. O, nədənsə yorğun, saymazyanaya oturdu və əsəbi halda adbaad çağırmağa başladı. O, tez-tez boğazını arıtır və hara gəldi tüpürürdü. Növbə Kartaşev soyadına çatdıqda Tyoma digərləri kimi cavab verdi:

– burada.

Müəllim dayandı fikirləşdi və soruşdu:

– Haradadır?

– Qalx! – Vaxnov onu itələdi. Tyoma qalxdı.

– Siz orada haradasınız? – müəllim əyildi və az qala çıxıraraq dedi: – Tez buraya gəlin! Haradasa gizlənin... gəl axtar!

Vaxnovdan dümsük alan Tyoma özünü toplayaraq gəlib müəllimin qarşısında dayandı.

Müəllim Tyomanı nəzərdən keçirib dedi:

– Sizə nə olub? Keçdiklərimizdən heç birini bilmirsiniz?

– Mən xəstə idim, – Tyoma cavab verdi:

– İndi mənə nə etməyi əmr edirsiniz? Sizinlə ayrıca əvvəldən başlayaq, başqaları isə gözləsinlər?

Tyoma cavab vermədi. Müəllim acıqlı-acıqlı danışmağa davam elədi:

– Yaxşı, məsələ belədir, baxın sizə necə sərf edir: əgər bir həftədən sonra bütün keçilənlərə hazır olmasanız, qiymətiniz bir olacaq. Aydınır?

– Aydınır, – Tyoma cavab verdi.

– Yaxşı, onda keçin yerinizə.

– Eybi yoxdur, – Vaxnov təsəlli vermək məqsədi ilə yenidən pıçıldadı. – Onsuz keçinmək mümkün olmayacaq, heç olmasa, ikinci il ilişib qalmısan. Bilirsən mən neçə ildir ki sinifdə qalıram?

– Yox.

– Tap görüm!

– Məncə, iki ildən artıq mümkündür deyil.
– Üç ildir. Bu yalnız mənim üçün mümkündür, çünki mən Sevas-
topol qəhrəmanının oğluyam.

Növbəti dərs rəsm dərsi idi. Tyomaya karandaş və kağız verdilər.

Tyoma modeldən nəse bir burun çəkməyə başladı. Lakin onun
rəsmə qarşı heç bir qabiliyyəti olmadığından tamamilə uyğun olma-
yan bir şey alındı.

– Sən şəkil çəkməyi heç bacarmırsan? – Vaxnov soruşdu.

– Bacarmıram, – Tyoma cavab verdi.

– Poz! Mən sənə üçün çəkərəm.

Vaxnov bir neçə ştrixlə onun üçün böyük, qabarıq, üstündə şiş
olan gözəl bir burun şekli çəkdi.

– Məgər bu, həmmən buruna oxşayır? – Tyoma çəkilməmiş şekli
modeldəki romalı burnu ilə müqayisə edərək meyvus halda soruşdu.

– Bax görürsən, axmaq söz danışırısan. Sən istədiyini hər bir
şekli çəke bilərsən, tək burun şekli olsun. Məsələn, deyərsən ki,
əminin burnu belədir. Vəssalam. Bunlar hamısı boş şeydir. Əgər istə-
yirsən sənə fokus göstərim, amma möhkəm tut.

Vaxnov Tyomanın əlinin içinə nəse uzunsov bir əşya qoydu.

– Möhkəm tut!

– Sən nəse edəcəksən?

– Bəs necə... amma möhkəm tut! – Vaxnov var gücü ilə məftili
dartdı.

Elə bu an Tyoma qulaqbatıran bir səs çıxarıb, ucları çölə çıxan
iki iynə sancılmış əliylə var gücü ilə Vaxnovun sifətindən yapışdı.

Müəllim yerindən qalxıb Tyomaya yaxınlaşdı.

– Əgər satsan, elə bu gün sənə ilə şinelin altında hesab çəkə-
cəyik Vaxnov pıçıldadı.

Uzun bakenbardları, donmuş gözlü, nəse xəstəhal, şəffaf üzü olan
müəllim yaxınlaşıb Tyomaya təcindi.

– Soyadın nədir?

– Kartaşev.

– Qalxın!

Tyoma qalxdı.

– Siz buraya, meyhanaya gəlmisiniz?

Tyoma dinmədi.

– Çəkdiyiniz şekli göstərin!

Tyoma şekli irəli uzatdı.

– Bu nədir belə?

– Bu mənim əminin burnudur, – Tyoma cavab verdi.

– Əminizin burnudur? – müəllim müəmmalı tərzdə soruşdu. –
Yaxşı, sinfi tərk edin!

– Mən daha etməyəm, – Tyoma pıçıldadı.

– Yaxşı, sinfi tərk edin! – Sonra müəllim öz yerinə keçdi.

– Get, bu elə bir şey deyil, – Vaxnov pıçıldadı. – Dərsin axırına
kimi gözləyərsən, sonra işə geri qayıdarsan. Afərin! Birinci yoldaş
sən olacaqsan!

Tyoma sinifdən çıxdı və düz qapının ağzında, qaranlıq dəhlizdə
dayandı. Dəhlizin sonunda bir qədər gözləmişdi ki, formaya uyğun
frak geymiş bir adam göründü. Adam sürətlə Tyomaya yaxınlaşdı.

– Nə üçün burada dayanmışsınız? – Cənab Tyomaya sarı əyilərək
qeyri-müəyyən bir yumşaqlıqla soruşdu.

Tyoma qarşısında keçə saqqalına oxşar saqqalı olan qara sifət və
kənarları nazik göy damarlarla örtülmüş iri qara gözlər gördü.

– Mən... Müəllim dedi ki, burada dayanım.

– Dəcəllik etmişiniz?

– Y... yox.

– Soyadınız?

– Kartaşev.

– Hər halda siz balaca yaramazsınız? – cənab üzünü Tyomaya bir
az da yaxınlaşdıraraq elə bir səsle söylədi ki, o, Tyomaya sanki dişlə-
rini qıçırdatmış kimi göründü.

Tyoma qorxudan əsirdi. Onu o zaman sarayda Abrumka ilə göz-
gözə qalarkən keçirdiyi hiss kimi dəhşətli bir hiss bürüdü.

– Kartaşev nəyə görə sinifdən çıxarılib? – o, qapını açaraq soruşdu.

Cənab sinifdə görünən kimi hamı səs-küylə ayağa qalxdı və dik
dayandı.

– Dalaşır, – müəllim söylədi. – Mən ona burun modeli vermişəm.
O işə bu şekli çəkib və söyləyir ki, əmininin burnudur.

İşıqlı sinif, adamların çox olması Tyomanı sakitləşdirdi. O, başa
düşdü ki, Vaxnovun qurbanına çevrilib. Derk edirdi ki, hər şeyi izah
etməsi zəruridir, lakin bədbəxtlikdən atasının yoldaşlıq barədə nəsi-
hətlərini xatırladı. Ona elə gəldi ki, məhz indi özünü bütün sinfin
qarşısında göstərmək üçün münasib vaxtdır və həyəcanla, lakin
inamla və qətiyyətli bir səsle danışmağa başladı:

– Mən əlbəttə, yoldaşlarımı heç vaxt satmıram. Lakin günahkar
olduğumu söyləməyi zəruri hesab edəmə və bildirirəm ki, mənə
çox pis aldatdılar və de...

– Sus! – Formaya uyğun frak geymiş cənab vəhşi heyvan kimi bağırdı. – Yaramaz uşaq!

Gimnaziyanın qaydalarına bələd olmayan Tyomanın ağına başqa bir bədbəxt fikir gəldi.

– İcazə verin... – o, pərt olmuş halda titrək səslə dilləndi, – məgər sizin mənim üstümə çıxırmağa, məni söyməyə ixtiyarımız var?

Rədd ol! – Frak geyinmiş cənab bağırdı və Tyomanın əlindən tutub onu dəhliz boyu arxasınca dartmağa başladı.

– Dayanın... – kərkəmiş Tyoma nəhayət ayaqlarını yerə dirədi. – Mən sizinlə getmək istəmirəm... Dayanın...

Lakin cənab Tyomanı sürüməkdə davam etdi. Növbətçi otağına qədər onu dartıb gətirən cənab yerindən dik atılan nəzarətçiye müraciət etdi və acıqla tövşüyərək dedi:

– Bu ədəbsiz nadinc uşağı evinə aparın və deyın ki, o, gimnaziya-dan xaric edilmişdir.

Şəhərdən təzəcə qayıdan ata arvadına gimnaziya haqqında təəs-süratlarını söylədi.

Ana yeməxanada oturub Zina və Nataşa ilə məşğul olurdu. Uşaq otağının açıq qapısından Seryojiklə Anyanın səs-küyü eşidilirdi.

– Deməli, qorxu keçirirdi?

– Hə, qorxurdu, – ata gülümsədi. – Gözləri bərəlmişdi. Amma öyrəşəcək.

– Yazıq oğlan, ona çətin olacaq! – ana derindən nəfəs aldı və saata baxaraq söylədi: – İkinci dərs qurtarır. Bu gün onu tənənəli şəkildə qarşılamaq lazımdır. Nahara onun sevdiyi bütün yeməklərdən sifariş verməliyik.

– Ana, – Zina müdaxilə etdi, – o ən çox kompotu sevir.

– Mən ona öz qeydiyyat kitabçamı bağışlayacağam.

– Hansını, ana, fil sümüyündən olanı? – Zina soruşdu.

– Bəli.

– Ana, mən isə ona öz qutumu bağışlayacağam. Bilirsən hansını? Mavisini.

– Ana, bəs mən nə bağışlayacağam? – Nataşa soruşdu. – O, şokoladı sevir... Mən ona şokolad bağışlayacağam.

– Yaxşı, əziz qızım. Hamısını gümüş podnosa qoyarıq və o, qonaq otağına daxil olan kimi tənənəli şəkildə ona təqdim edərək.

– Onda mən də ona hədiyyə verəcəyəm: məxmər üzlüyü olan xəncəri, – ata dilləndi.

– Hə, bu onun üçün əsil bayram olacaq...

Zəng səsi növbəti danışıqları yarımcıq kəsməli oldu:

– Bu kim ola bilər? – ana soruşdu və yataq otağına keçərək küçüyə baxdı.

Tyoma əzilmiş şlyapa qoymuş naməlum bir cənabla doqqazda dayanmışdı. Ananın qəlbini qüssə bürüdü.

– Nə olub sənə?! – o, həyəcanlı, üzüdülmüş Tyomanı səsləyə-rək soruşdu.

Bu an həmən sifətdə nə desən görmək olardı: utancaqlıq, pəri-sanlıq, nəse küt bir gərginlik, acıq, təhqir olunmuş hisslər – bir sözlə ana oğlunun üzünü heç vaxt belə görməmişdi və bu vəziyyəti təsəvvürünə belə gətirə bilməzdi. Ana ürəyinin həssaslığı ilə anladı ki, Tyomaya nəse böyük kədər üz verib.

– Nə olub sənə, oğlum?

Ona ünvanlanmış bu yumşaq, incə sual ailənin Tyomaya olan isti, qayğılı münasibətinin göstəricisi idi və gimnaziya gördüyü soyuq, laqeyd münasibətdən sonra onun varlığını ən zərif nöqtələrinə qədər sarsıtmış oldu.

– Ana! – o yalnız qışqıra bildi və keyimiş halda ağlasığmaz bir hönkürtü ilə anasının üstünə atıldı...

Naharadan sonra Kartaşevlər – ər və arvad məsələni aydınlaşdırmaq məqsədi ilə direktorun yanına getdilər.

Fraklı cənab elə direktorun özü imiş və onları öz qonaq otağında quru və təmkinli, lakin mədəni insanlara məxsus bir nəzakətlə qəbul etdi.

Ananın coşqunluğu, direktor nə qədər əsəbi olsa da, onun ciddi və soyuq münasibətini alt-üst etdi. O, nəzakətlə və dözümlə onun tərbiyə barədə mülahizələrinə qulaq asır və onun məhz hansı məqsəd güddüyünü gözləyirdi. O, ananın sözlərinə qeyri-ixtiyari olaraq yarana biləcək hər hansı bir sayğısızlıq hissini gizlətməyə çalışaraq qulaq asır və ana fikrini tamamlayan kimi, sanki könülsüz olaraq danışmağa başladı:

– Mənim sərəncamımda dörd yüz nəfərdən də bir az artıq uşaq var. Əlbəttə, hər bir ana öz uşağını necə düzgün hesab edirsə, o şəkildə də tərbiyə edir. Lakin öz ideal və qəti hesab elədiyi tərbiyə sisteminə yalnız bir məsələni – uşağın sonrakı ictimai tərbiyəsi zamanı perakəndə olan bütün cəhətləri bir-birinə bağlayaraq onların öhdəsindən gəlmək vəzifəsini boynuna götürən rəhbəri tamamilə unudur. Əgər hər bir uşaq rəisinin vəzifələri barədə öz nöqtəyi-nəzərincə mülahizələr yürüdərsə, hər şeydən əvvəl şuluqluğu gizlətmək məq-

sədi ilə yüngülağilli, havalı başını hansısa bir yoldaşlıq barədə qaydalarla qatarsa, nəticə etibarını ilə isə bütün bunların əsasında rəhbərin təsirindən azad olmaq fikri dayanırsa, onda rəhbərlərə nə ehtiyac vardır? Mənə elə gəlir ki, əgər siz oğlunuz üçün ictimai tərbiyənin zəruri olduğunu hesab edirsinizsə, onu bizə təhvil verməli və bundan sonra isə tək-cə bir nəfər üçün deyil, hamı üçün nəzərdə tutulmuş qaydaları sözsüz qəbul etməlisiniz. Bu həm də ədalət naminə boynunuza düşən vəzifədir; biz sizin oğlunuz gimnaziyaya qəbul olunana qədər onun tərbiyə olunmasına mane olmamışıq...

– Lakin, hər halda o mənim oğlum olaraq qalır?

– Yalnız gimnaziyadan kənarında olan bütün işlərdə. Uşaq gimnaziyaya qəbul olunduğu andan anlamalıdır ki, məşğələlər çərçivəsində bütün hakimiyyət ona rəhbərlik edən şəxslərə keçmişdir. Əgər bu fikri dərindən qəbul edərsə, gələcəkdə özünə uğurlu karyera qurmaq imkanı əldə etmiş olar. Əks halda mövcud gimnaziya quruluşunun qaydalarını qorumaq naminə tez və ya gec belələrini qurban vermək zərurəti yaranacaqdır. Bunu isə gimnaziyanın direktoru olaraq mənim sonuncu ultimatumum kimi qəbul etməyinizi xahiş edirəm. Amma adi insan olaraq onu əlavə edə bilərəm: əgər, hətta mən bu işdə nəyisə dəyişmək arzusuna düşsəm belə, onda mənim istefaya getməkdən başqa çarəm qalmır. Bütün bunları vəziyyəti daha aydın təsvir etmək naminə söyləyərim. Sizin oğlunuz, əlbəttə ki, gimnaziyadan xaric edilməyəcək və mənim belə bir ciddi ölçü götürməyimə səbəb mümkün olmayan, necə deyərler, biabırçı bir səhnəyə birdəfəlik son qoymaq məqsədi olmuşdur. Onun hərəkətini cəzasız buraxmaq da olmaz. Mən onun günahsız olduğuna inanıram və tezliklə bu yaramazı – Vaxnovu uzaqlaşdırmağa çalışacağam. Onu, yalnız Sevostopol hərbi əməliyyatında böyük xidmətlər göstərərək yaralanmış atasına görə saxlayırıq... Lakin hər dözümlü bir sərhədi var. Bu gün pedaqoji şura oğlunuza hansı cəza tədbirinin görülməsi barədə qərar qəbul edəcək və elə bu gün də sizi bu qərarla tanış edəcəyəm. Bundan başqa, təəssüflər olsun ki, mən heç bir şey edə bilmərəm.

Ana Kartəşeva sakitcə, həyəcanlı halda ayağa qalxdı. O, elə həyəcanlanıb ləngər vururdu ki, sanki yer ayağının altından qaçırdı. O özünün tam gücsüzlüyünü hiss edir və eyni zamanda özündə bu dönməz direktorun, necə olursa-olsun, qanım qaralmağa böyük bir istək duyurdu. Lakin o, oğluna zərər yetirməkdən qorxdu və tezliklə çıxıb getməsinin daha münasib olduğunu düzgün hesab etdi.

– Mən yalnız onu demək istəyirəm ki, – arvadının arxasınca ayağa qalxan Kartəşev dilləndi, – sizin fikirlərinizlə tam şərikəm... Mən hərbiçiyəm və sizi dərk etməyəyim qərribə olardı... İntizam... Əlbəttə lazımdır... Lakin mən sizə yoldaşlıq barədə bir neçə söz demək istədim... Mənə elə gəlir ki, hər halda onun xeyrini inkar etmək olmaz...

Qadın könülsüz, dözülməz bir vəziyyətdə ərinin başladığı səmərəsiz söhbətin sona çatmasını gözləyirdi.

– Mən yoldaşlığın məhz bu şəkildə başa düşülməsini tamamilə inkar edirəm, – direktor cavab verdi, – məhz cəzaya layiq olan yaramazların gizlədilməsini.

– Ay Allah, – Kartəşeva pıçıldadı, – dəcəllik edən uşaq yaramazdır!

Və Birdən qorxub, qəlbində saxladığı nə vardısı, sanki öz-özünə açılmağa başladı:

– Hər halda, o “yaramaz uşaq”ı söyüşə tutmazdan əvvəl bir dinləmək lazımdır.

Direktor saçlarının dibinə qədər qızardı.

– Xanım, əgər mən sizə öz evimdə deyə bilsəydim... Deyərdim ki... Deyərdim ki, mən özümü hərəkətlərimə görə sizin qarşınızda cavabdeh hesab etmirəm.

Kartəşeva birdən ayıldı.

– Qeyri-ixtiyari coşqunluğuma görə sizdən üzr istəyirəm... Bütün bunlar o qədər yenidir... bağışlayın, xahiş edirəm... Arvadınızın uşaqları varmı? – o, gözlənilməz sualla direktora müraciət etdi.

– Var, – o, karıxmış halda cavab verdi.

– Ona çatdırarsınız ki, – Kartəşeva titrək səslə danışmağa başladı, – mən bu gün özümün və oğlumun yaşadıklarının ona və onun övladlarına nəsib olmamasını bütün qəlbimlə arzu edirəm.

Sonra zorla göz yaşlarını saxlayaraq pilləkənə qalxıb ekipaja sarı yollandı.

Ekipajda oturub ərinə gözləməyə başladı. Əri isə vidalaşarkən müəyyən frazalar seçib onun direktorda oyatdığı təəssürləri yumşaltmaq məqsədi ilə ləngiyirdi... Qadının beynindən müəyyən fikirlər nizamsız və əsəbi şəkildə ötüb keçirdi. Yad... Tamamilə yad... Bütün yaşanılanlar, keçirdiyin hisslər, çəkdiyən əzablar sənə heç bir haqq vermir. Bu da onillik gərgin, ağır əməyini əlinlə bilavasitə təhvil verdiyin adamın rəyi... Dəhşətli laqeydlikdir... Ümumi mülahizələr?! Bu ümumi olanlar haradasa öz-özünə mücərrəd olub, ayrı-ayrı subyektlərə heç bir aidiyyəti yoxdur... Doğrudan da zaman keçdikcə bu ümumi olanlar deyil, onların əvəzində vətənin şəərəlli, fədakar işçiləri

dayanacaqdır... Doğrudan da bu ümumi olan qaydaları pozmadan uşağın mənliliyini çirkəbə bulamamaq mümkün deyil.

– Gedək, – o, yanında əyləşən erinə əsəbi halda dedi, – yalnız öz rahatlıqlarının qeydinə qalan və özlərinin də nə vaxtsa uşaq olduqlarını xatırlamayan bu laqeyd insanlardan tezliklə uzaqlaşaq.

Axşam pedaqoji şüaranın qərarını göndərdilər. Tyoma bir həftə dərslərdən sonra bir saat əlavə gimnaziyada qalmalıdır.

Növbəti gün Tyoma lazımı qaydada təlimatlandırılaraq gimnaziyaya tək yola salındı.

Pilləkənləri qalxan Tyoma direktorla üz-üzə gəldi. Əvvəlcə o, yuxarıda dayanıb sakitcə və diqqətlə, səylə iki pillə addımlayan balaca varlığı müşahidə edən direktoru görmədi. Başını qaldıran zaman birdən direktoru gördü. Direktorun ciddi və soyuq qara gözləri ona zillənmişdi.

Tyoma qorxmuş və narahat halda şapkasını çıxarıb təzim etdi.

Direktor zorla hiss olunacaq dərəcədə başını tərpətdi və gözlərini ondan çəkdi.

VII

ADİ GÜNLƏR

Narın noyabr yağışı yeknəsəq bir şəkildə pəncərələri döyəcləyirdi. Yeməxanadakı böyük saat sakitcə saat yeddini göstərirdi.

Elə bu il gimnaziyaya qəbul olunmuş Zina ağ yaxalılıq qəhvəyi rəngli formada çay masasının arxasında oturub süd içir və qarşısındakı açıq kitabın səhifələrindən gözünü çəkmədən burnunun altında mızıldanırdı...

Saatın zəngi eşidilən kimi Zina cəld ayağa qalxdı və Tyomanın otağına yaxınlaşaraq qapının arxasından dedi:

– Tyoma, artıq saat səkkizə iyirmi beş dəqiqə işləyir.

Tyomanın otağından nəşə qeyri-müəyyən bir səs eşidildi.

Zina kitabın yanına qayıtdı və yeməxanada yenidən onun sakit, müntəzəm səsi eşidilməyə başladı.

Tyomanın otağında ölü bir sakitlik hökm sürürdü. Zina yenidən qapıya yaxınlaşdı və bərkdən səsləndi:

– Tyoma, qalx da!

Bu dəfə Tyoma narazı və yuxulu səslə cavab verdi:

– Sənsiz də qalxa bilərəm!

– Cəmsi on beş dəqiqə qalır, səni daha bir dəqiqə də gözləməyəcəyəm. Sənə görə hər dəfə gecikmək istəmirəm.

Tyoma könülsüz yerindən qalxdı.

Çəkmələrini geyib əlüzuyana yaxınlaşdı, iki dəfə üzünə su vurub bir təhər kurulandı. Darağı götürüb dağınıq saçlarını səliqəsiz şəkildə yana ayırıb daradı və işini tamamlamamış əlləri ilə tələsik tumarladı. Pəncəyini geyinərək tələsik düymələrini bağladı və yemək otağına keçdi.

– Anam göstəriş verib, sən mütləq bir stəkan süd içməlisən, – Zina dilləndi.

Tyoma yalnız qaşlarını sakitcə tərpətdi.

– Mən belə dadsız bir içkini içməyəcəyəm... Özün iç! – Tyoma Tanyanın ona uzatdığı çay stəkanını itələyərək cavab verdi.

– Artyomi Nikolayeviç, ananız tünd çay içməyi məsləhət görmür.

Tyoma bir az oturub, sonra qətiyyətlə yerindən sıçradı və çaydanı götürərək stəkana özü üçün tünd çay süzdü.

Tanya Zinaya, Zina isə Tyomaya baxdı: Tyoma isə istədiyinə nail olduğundan özündən razı halda çörəyi çaya batırdı və heç kimə məhəl qoymadan yedi.

– Süd içəcəksiniz? – Tanya soruşdu.

– Yarım stəkan.

Süddən sonra Zina qalxdı və qətiyyətlə söylədi: “Artıq bir dəqiqə də gözləyən deyiləm” – tələsik dəftər və kitablarını yığışdırmağa başladı.

Tyoma tələsmədən onun arxasınca yollandı.

Qardaş və bacı küçə qapısına çıxdılar. Burada onları, çoxdan hər tərəfi bağlanmış, üstündən su süzülən ekipaj, islanmış Bulanka və eyni dərəcədə islanmış, belibükük taygöz Yeremey gözləyirdi.

Ekipaja əvvəlcə Zina, sonra isə Tyoma mindi. Yeremey önlüyü bağladı və yola düşdülər. Yağış həzin-həzin ekipajın damını döyəcləyirdi. Birdən Tyomaya elə gəldi ki, Zina oturacağıın yarından çoxunu tutur və ona görə də tədricən onu sıxışdırmağa başladı.

– Tyoma, sənə nə lazımdır? – guya heç nə başa düşməyən Zina soruşdu.

– Sən elə oturmusan ki, mənim yerim darısqaldır!

Sonra Tyoma Zinanı daha çox sıxmağa başladı.

– Tyoma, sən elə indi bu işə son qoymasın, – Zina müqavimət göstərərək dilləndi, – mən geriye atanın yanına qayıdacağam!..

Tyoma sakitcə öz işini davam etdirirdi. Güc onun tərəfində idi.

– Yeremey, geriye qayıt! – hövsələsi daralan Zina çığırdı.

– Yeremey, irəli! – eyni zamanda Tyoma da qışığırdı.

– Yeremey, geriye!

– Yeremey, irəli!

Nəhayət, özünü itirmiş Yeremey ekipajı saxlayıb tək gözü ilə yarıqdan bir-biri ilə yola getməyən sənişinlərini nəzərdən keçirdi və dilləndi:

– Bax, Allaha and olsun, indi qozlardan düşərəm və özünüz hara istəsəniz gedərsiniz! Yoxsa bilmirəm ki, hansınıza qulaq asım.

Ekipajın içinə sakitlik çökdü. Yeremey yoluna davam etdi. O, rahatca qızlar gimnaziyasına gəlib çatdı və Zina burada düşdü. Sonra isə Tyoma tək getməli oldu.

Fantaziyalar onun fikrini gerçəklikdən ayırıb uzaqlara – kimsəsiz adalara apardı. Orada o, vəhşi heyvanlarla və hər cürə yırtıcılarla döyüşür, sonda isə ölməyi qərara alır.

Tyoma ölməyi sevirdi. Hamı onun üçün heyfəsilənəcək, ağlayacaq və o özü də ağlayacaq... Elə bu dəqiqə Tyoma göz yaşları tökməyə hazırdır... Yeremey isə çoxdan gimnaziyanın darvazası ağzında dayanıb təəccüblə lap yaxından ona baxır. Tyoma diksinib özünə gəlir, ətrafa nəzər salıb heyətdə hökm sürən sakitlikdən gecikdiyini anlayır və ürəyi qüsse ilə döyünməyə başlayır. O, tez heyətdən keçib pilləkənləri qalxır, cəld paltosunu soyunur və nəzərə çarpmadan dəhlizdən sivişib ötməyə çalışır.

Lakin ucaboylu İvan İvanoviç uzun əllərini yelləyərək onunla üzübüz gəlir. O nəsə asta bir hərəkətlə Tyomanın çiyindən yapışib üzünə nəzər salır və ağır-ağır soruşur:

– Kartaşev?

– İvan İvanoviç, qeydiyyatı almayın, – Tyoma xahiş edir.

– Onsuz da müəllim qeyd edəcək, – İvan İvanoviç birbaşa rədd cavabı verməyə dili gəlmədən soyuqqanlıqla dedi.

– Keşiş atanın dərşidir, ondan xahiş edəyəm...

İvan İvanoviç qətiyyətsiz və könülsüz deyir:

– Yaxşı...

Tyoma qapını aralayır və böyür-böyürə birtəhər sinfə daxil olur. Onu kəsif, isti hava bürüyür. O, tələsik keşiş ataya təzim edib qayğılı halda öz yerinə tələsir.

Dərşinin axırında balaca varlıq keşişin arxasınca düşür:

– Keşiş ata, mənə yazdığınız “abs¹”-ni silin.

Keşiş ata yırğalana-yırğalana yeriyir, tələsmədən ipək cübbəsini kənarlaşdıraraq dəsmal çıxarıb burnunu silir və Tyomadan soruşur:

– Bəs siz nəyə görə gecikirsiniz?

Tyomanın və keşişin arxasınca hər şeylə maraqlanan xeyli uşaq quyruq kimi sürünür və hər birinə işin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün nəsə eşitmək maraqlı gəlir.

– Bizim saatımız geriye qalır, – Tyoma başqaları eşitməsin deyə səsini alçalaraq cavab verir. – Mən onu bundan sonra iyirmi beş dəqiqə irəli çəkəcəyəm.

– Siz saati korlamayın. Yaxşı olardı ki, özünüz iyirmi beş dəqiqə tez oyanasınız, – keşiş ata söyləyir və müəllimlər otağının qapısı arxasında gözəndə itir.

Uşaqlar pıqqıldayırlar.

Tyoma çaşqınlığı aradan qaldıraraq ona istehza ilə baxan şagirdlərin qarşısında qayğısız bir fizionomiya yaradır və sinfə tələsir. Orada öz yerində oturur, hər iki dizini qaldıraraq skamyaya söykəyir və soyuqqanlı olmağa çalışaraq keşiş atanın sözlərinin mənası barədə düşünür.

Vaxnov kağızı büküb onu ağzının suyu ilə isladaraq Tyomanın boynuna və üzünə sürtür.

Tyoma dilxor halda deyir:

– Əl çək də!

Lakin Vaxnov əl çəkmir.

– Belə də donuzluq etmək olmaz axı! – Tyoma deyir.

Bu sözəndən sonra Vaxnov Tyomanın əlindən yapışır və qolunu arxaya, kürəyinə doğru burur. Tyomanın ürəyində Vaxnova qarşı qəzəb qaynamağa başlayır və ona “ilişdirmək” istəyir. O, hiyləyə əl atır.

– Yaxşı, qurtar da, – Tyoma artıq mehribanlıqla təkrar edir.

Vaxnov yumşalır, Tyomaya yüngülcə şapalaq ilişdirib əlini buraxır. Tyoma cəld skamyanın üstünə qalxıb Vaxnova “ilişdirir” və skamyaların üstü ilə tullana-tullana qaçmağa başlayır. Uzundraz Vaxnov onun ardınca düşür. Tyoma döşəmənin üstünə atılır və qapıya doğru yüyürür. Vaxnov ona çatıb lovğalanır və əlinin içi ilə var gücüylə kürəyinə vurmağa başlayır.

– Niyə donuz kimi hərəkət edirsən?! – Tyoma acıqla dillənir.

Vaxnov güclü şappıltılarla cavab verir.

¹ Abs – latınca *absens* sözündən olub “iştirak etmir” deməkdir.

– Əl çək də, – Tyoma artıq yazıq-yazıq yalvarır. – Nəyə görə məni incidirsən?

Vaxnov Tyomanın səsinə onun kövrəldiyini hiss edir və Tyomaya yazığı gəlir.

– Hə, suda islanmışa döndün! – Vaxnov deyir və yenidən hissləri coşduğundan Tyomanı sıxışdırır.

Dəhlizdə gənc, eynək taxmış latın dili müəllimi Xlopov görünür. Müəllim sinfə daxil olana qədər artıq hamı öz yerinə keçir. Xlopov diqqətlə sinfi nəzərdən keçirir, tez-tələsik şagirdləri adbaad çağırır yoxlayır. Sonra isə adətine uyğun olaraq dərs boyu bütün sinfi gəzir və heç kimi bir an olsun belə gözəndən qoymur. Müəllim qıvrımsaçlı, məzəli quşlara bənzər fizionomiyaya malik balaca Gerberqin oturduğu skamyanın yanından keçərkən dayanır, havanı qoxulayır və deyir:

– Yənə də sarımsaq iyi verir!

Gerberq qızır. Çünki bu qoxu, içi doldurulmuş durnabalığının nahar yeməyi üçün gətirilmiş ləzzətli bir tikəsi olan yeşiyindən gəlir.

– Mən sizi sinfə buraxmayacağam! Bu nə səfehlikdir?! Tez onu buradan rədd eləyin! – Bir qədər susduqdan sonra özünə dadlı yemək gətirmiş Gerberqə deyir:

– Əgər o sizin bu qədər çox xoşunuza gəlirsə, ondan yalnız evinizdə həzz ala bilərsiniz.

Şagirdlər pıçqıldayıb Gerberqə baxırlar. Amma onun üzündən yalnız bir anlaşılmazlıq oxunur: içi doldurulmuş durnabalığı kimi ləzzətli bir yeməyi necə bəyənməmək olar. Tyoma Gerberqin Leybanın oğlu olduğunu bildiyindən maraqla ona baxır və Moşkanı daima atasının piştaxtası arxasında gördüyündən onu gimnaziya geyimində heç cürə təsəvvür edə bilmirdi.

– Kornev, qalxın, – müəllim deyir.

Kornev qalxır, onsuz da o qədər də yaraşlı olmayan köpmüş üzünü turşudaraq, qanıqara, xırıltılı və alçaq səslə danışmağa başlayır.

Müəllim dinləyir və əsəbi halda alnını qırışdırır.

– Niyə yağlanmamış araba kimi cırıldayırsınız? Yəqin ki rekreasiya¹ zamanı ayrı səslə danışmağı bacarırsınız.

Kornev öskürür və bir qədər yuxarı tonla danışmağa davam edir.

– İvanov, ardını siz danışın...

Tyomanın qonşusu İvanov qalxıb çəp gözləri ilə müəllimə baxır və davam edir.

– Düz deyil! Vaxnov, səhvi düzəldin! Vaxnov diksinib ayağa qalxır və susur.

– Kartaşev!

Tyoma cəld ayağa qalxıb səhvi düzəldir.

– Yaxşı? Davam edin!

– Bilmirəm, – İvanov qaşqabaqla cavab verir.

– Vaxnov!

– Dünən mən xəstə idim.

– Xəstə idin, – müəllim başını silkələyir. – Kartaşev!

Tyoma qalxır və köksünü ötürür: dərsdən əvvəl təkrar etmək istəyirdi – hamısını unutmuşdu.

– Hə, bilmirsinizsə, düzünü deyiniz!

– Dünən mən öyrənmişdim.

– Yaxşı, onda danışın!

Tyoma qaşlarını qaldırır və diqqətlə irəli baxır.

– Əyləşin!

Müəllim Vaxnova, Kartaşevə və İvanova əyri-əyri baxır.

Vaxnov özündən müştəbeh gözlərini oyana-buyana oynadır. İvanov qaşlarını dartaraq gözlərini qəmgin-qəmgin skamyaya zilləyib. Tarıma çəkilmiş, rəngi ağarmış Tyoma – qorxmış mavi gözləri ilə meyus halda pərt-pərt müəllimə baxır və dilənir:

– Mən dünən bilirdim. Mən qorxduğumdan...

Müəllim soyuqqanlıqla mızıldanır və üzünü yana tutur.

– Yakovlev, frazaları söyləyin!

Sınıfda birinci şagird sayılan Yakovlev qalxıb inamla və arxayınlıqla danışır:

– *Asinus excitatur baculo.*

– Şvander! Tərcümə edin.

Həddən ziyadə kök, təmizkar oğlan ayağa qalxır. O, üz-gözünü büzüşdürür və ağzı sulanmağa başlayır.

– Ağzı sulanı! Nədir, siz məni yeməyə hazırlayırsınız məgər?!

Şagirdlər gülüşürlər.

Şvander gicəlməmiş vəziyyətdə baş barmağını skamyaya sıxıb güc toplayır və danışmağa başlayır:

– Uzunqulaq...

– Sonra?

– Qovuldu...

Şvander yenidən bir də üz-gözünü büzüşdürərək fikrini tamamlayır:

¹ Rekreasiya – latınca *recreatio* sözündən olub “tənəffüs” mənasını verir.

– Kötəklə.

– Allaha çox şükür, bitirdi.

Dərsin ikinci yarısı yazılı cavablara həsr olunur.

Müəllim gəzişərək diqqətlə şagirdləri izləyir ki, bir-birilərindən köçürməsinlər. Onun gözü Danilovun gözələrinə sataşır və birdən fərasətli müəllimin diqqətini nəse özünə cəlb edir.

– Danilov, kitabçanızı verin.

– Kitabçam yoxdur, – Danilov qızarıaraq deyir və qeyri-ixtiyari ayağa qalxır. Bu zaman dizləri arasında sıxıb saxladığı latın qrammatikası görünür.

Müəllim baxır və qəsdən öz əli ilə başbəlali kitabı dartıb götürür.

– Sakit, sakit, artıq dələduzluq etməyi də öyrənmişiniz? Eyib olsun sizə! Yerinizdən çıxın görüm!

Bir az çiyini çıxmış, yaraşlıq Danilov qətiyyətlə müəllimin yanına tərəf gedir və üzü sinfə tərəf dayanır. O, pərtlik yağan yaraşlıq gözələrinə mehribanlıqla düz müəllimin gözələrinə dikir.

Çoxdan gözələnən, şagirdlərin səs-küyünə səbəb sevirici zəng səsi eşidilir.

– Növbəti dərse...

Müəllim qrammatikadan tapşırıqlar verir, sonra isə latın dilindən rus dilinə çevrilmiş frazaları öyrənməyi tapşırır. Ardınca isə özü rus dilindən latın dilinə çevrilmiş frazaları oxuyaraq tənəffüsdən daha beş dəqiqə “aldıqdan” sonra nəhayət çıxıb gedir.

Şagirdləri “alınmış” beş dəqiqə daha çox məyus edir.

Xlopovun dərindən sonra canlanma nəse zəif hiss olunur. Əksəriyyət sevimli pozada – dizlərini skamyaya söykəyərək oturmuş və yorğun-yorğun məqsədsiz şəkildə baxırlar.

Gözələnilmədən sinfə qoca, gəmbul rus dili müəllimi daxil olur.

– Şüvülün üstündə olmaq tutuquşuya sevinc gətirirdi! – O, sözləri uzadaraq cansıxıcı şəkildə söyləyir və ona təqdim olunmuş xətkes ilə daz başını qaşır.

Tyoma ilə Vaxnov da şendirlər və onların nə tutuquşuluq, nə müəllimlik, nə də onun sistemi ilə bağlı heç bir işləri yoxdur. Baxmayaraq ki, müəllim hər şeydən əvvəl uşaqları sintaksis ilə tanış etməyi zəruri sayırdı.

– Gerberq, mübtədanı göstər!

– Şüvülün üstündə, – Gerberq yerindən sıçrayır və öz quşabənzər fizionomiyası ilə müəllimə baxır.

– Axmaq, – müəllim eyni tonla dillənir, – sən özün şüvülün üstündə... Kartaşev!..

Elə bu an burnuna çırtma dəyən Tyoma diksinərək ayağa qalxır və o dəqiqə də yoxa çıxır. Çünki Vaxnov ayağı ilə cəld bir hərəkət edərək onu döşəməyə sərmişdi.

– Kartaşev, sən hara yoxa çıxdın? – müəllim qışqırır.

Tyoma rəngi qızarmış halda peyda olur və yıxıldığını söyləyir.

– Ayaqlarının altında möhkəm döşəmə olduğu halda sən necə yığıla bilərsən?

– Sürüşdüm...

– Dayandığın yerdə sən necə sürüşə bilərsən?

Cavab vermək əvəzinə Tyoma yenidən skamyanın altına yığılır. O, yenidən peyda olur və amansız bir ümitsizliklə oğrun-oğrun Vaxnova baxır. Vaxnov isə dirşeyini skamyaya söykəyib bərkdən gül-məsin deyə, ovçu ilə ağzını tutaraq Tyomaya fikir vermir. Tyoma Vaxnovun kürəyinə nəzərə çarpmadan bir dümsük ilişdirib ürəyini soyudur. Lakin müəllim Tyomanın bu hərəkətini görür və ondan inciyir.

– Davranışına görə Kartaşevə bir yazıram.

Müəllim dirşeyə oxşar daz başını əyib Kartaşevin soyadını axtarır. Müəllimin görmədiyindən istifadə edən Tyoma bir daha hirsini soyudur və Vaxnovun saçını dartır.

– Kartaşev, mübtədə hansıdır?

Tyoma ani olaraq Vaxnovdan əl çəkir və gözələri ilə mübtədanı axtarır.

Qarşı skamyada oturan Yakovlev dönüb Vaxnova baxır. “Kömək elə!” – Tyoma gözələri ilə yalvarır.

– Tutuquşuya, – Yakovlev pıçıldayır və qarşıda onları gözələyən ləzzətdən burun deşikləri genişlənir.

– Tutuquşuya, – Tyoma sözü göydə tutub sevincle dillənir.

Həm qaqqanaq çəkib gülür.

– Axmaq, tutuquşu sən özünsən... Bu andan etibarən Kartaşev, Kartaşev yox, tutuquşudur. Gerberq, Gerberq yox, şüvüldür. Şuvulun üstündə tutuquşu – Gerberqin üstündə Kartaşev.

Bütün sinif ucadan gülür. Yakovlev həyəcədən içini çəkir.

Müəllimin kök, nəhəng vücudu yüngülcə yırğalanmağa başlayır. Mehriban, balaca boz gözələrdə lağlağı hiss olunur və bir müddət onun “he-he-he” gülüş sədaları sinfi bürüyür.

Lakin birdən müəllimin üzü yenidən ciddi görkəm alır, bütün sinif sakitləşir və yenə də sözləri uzadaraq həmmən yeknəsəq səslə davam edir:

– Bütün sinfə müraciət edirəm, – mübtədə hansıdır?

Sinifdə tam sakitlik yaranır.

– Səfehler, – müəllim mehribanlıqla uzada-uzada danışır. –

Hamınız tutuquşu və şüvülsünüz. Şüvülün üstündə oturan tutuquşular.

Buna baxmayaraq Tyoma gözlərini Yakovlevdən çəkmir.

– Məgər onun səfeh söz söyləməyə cəsarəti çatar? – Tyoma nə məsləhətləşməsi, nə də etiraz etməsi bilinmədən Vaxnova müraciət edir.

Zəng çalınan kimi o, Yakovlevin üstünə cumur.

– Sən axmaq söz deyə bilərsən?!

– Təkrar etmək sənin öz işindir, – Yakovlev saymazyanaya donquldandır.

– Onda al payını! – Tyoma deyir və var gücü ilə yumruğu onun sifətinə ilişdirir. – İndi söylə!

Yakovlev ilk anda özünü itirmiş halda baxır. Sonra isə kimsənin baxışlarından mərhəmət gözləmədən sərt bir hərəkətlə cəld sinfi tərk edir. Bir qədər keçdikdən sonra qapının ağzında enli üzü təmiz qırılmış inspektor, ardınca isə göz yaşları içində Yakovlev görünür.

– Kartəşev, bura gəlin! – sinifdə soyuq və ciddi səs eşidilir.

Tyoma qalxıb yaxınlaşır və qorxa-qorxa inspektorun şişmiş mavi gözlərinə baxır.

– Yakovlevi siz vurmusunuz?

– O...

– Mən sizdən soruşuram: Yakovlevi vurmusunuz?

Sonra inspektorun səsi ciddi şəkildə guruldayır.

– Vurmuşam, – Tyoma sakit cavab verir.

– Sabah iki saat naharsız qalacaqsan.

İnspektor çıxıb gedir. Yüngül cəzadan ruhlanan Tyoma qalibiyətlə Yakovlevə müraciət edir:

– Satqın!

– Hesab edirsən ki, sən kiminsə ənginə ilişdirməlisən, əvəzində isə sənin əlini öpməlidirlər? – dırnaqlarını gəmiren Kornev balaca gözlərini Tyomaya dikərək sakitcə, acı-acı soruşdu.

Sinfə yeni alman dili müəllimi Boris Borisoviç Knop daxil oldu. Bu balacaboy, zəif bir vücuda malik adam idi. Belə vücutlar adətən balaca çini heykəlləri xatırladırlar: dama-dama şalvarda və göy, uzun, nazik qolları olan frakda. O, sakit, asta addımlarla yeridiyindən, şagirdlər onu “fərsiz” adlandırırdılar.

Boris Borisoviç də müəllimə xas heç nə yox idi. Küçədə ona rast gələn adam onu dərziyə, bağbana, kiçik vəzifəli məmura oxşada bilirdi, amma müəllimə yox.

Şagirdlər heç bir müəllimin şəxsi həyatı barədə heç nə bilmirdilər, Boris Borisoviç barədə isə hər şeyi bilirdilər. Bilirdilər ki, arvadı hirsli bir qadıncıdır, iki qızı var və hər ikisi evdə qarıyıb, anası kor bir qarı, xalası isə qozbeldir. Bilirdilər ki, Boris Borisoviç kasıbdır, başqalarından fərqli olmayaraq, o da rəislərin qarşısında qorxusundan əsir. Onu da bilirdilər ki, Boris Borisoviçin perosuna yağ sürtmək, mürəkkəbqabısına şəkər tozu tökmək, dərs zamanı isə kağızdan düzəlmiş şeytanları tavana buraxmaq olar.

Son vaxtlar Boris Borisoviç hiss olunacaq dərəcədə güzəştə gedirdi.

Davamiyyəti yoxladıqdan sonra o, çətinliklə müəllim masasının dayandığı yerdən aşağıya enib qocalara məxsus taqətsiz bir halda, sinfin qarşısında dayandı və tələsmədən frakının arxa cibindən burun dəsmalını çıxarmağa başladı.

Boris Borisoviç burnunu sildikdən sonra başını qaldırdı və mərhəmətli bir nitq söyləyərək onlara səs salmamağı, dərse sakit qulaq asmağı və yaxşı, mehriban uşaqlar olmağı tövsiyə etdi.

– Xahiş edirəm, – Boris Borisoviç nitqini tamamladı və onun xahişində yorğun, xəstə adamın səsi hiss olunurdu.

Lakin birdən Boris Borisoviç ayıldı və artıq bir qədər ciddi şəkildə əlavə etdi:

– Kim dinc oturmaq istəməsə, onu rəhm etmədən çox sərt cəzalandıracağam.

Bir neçə dəqiqə hər şey yaxşı davam etdi. Müəllimin xəstə görkəmi şagirdləri sakitləşdirmişdi. Lakin Vaxnov artıq təcrübəli əli ilə peronu qaydaya sahib onunla müəllimə yaxşı tanış olan nazik, həyəcanlı səslər çıxarmağa başladı.

Boris Borisoviç bərk açıqlandı.

– Siz donuzsunuz, sizinlə adam kimi danışmaq mümkün deyil... Sizdə o zaman insana qarşı hörmət hissləri yaranır ki, o sizi bax belə boğmağa başlayır.

Hirsindən əsən Boris Borisoviç yumruğunu qaldırıb onları necə boğacağını göstərdi.

– Ay səni, alman siyəneyi! – kimse pıçıldadı və kağızı çeyneyib onu ustalıqla yandan Boris Borisoviçin frakına yapışdırdı.

Müəllim çaşıb qaldı. Bir neçə saniyə sakitlik hökm sürdü.

– Yaxşı, – nəhayət o, məyusluqla dilləndi. – Mən, bax elə beləcə də direktorun yanına gedəcəyəm. Bunu ona göstərəcəyəm. Mən ona sizin mənimlə necə rəftar etdiyinizi, məni necə incitdiyinizi danışacağam. Onu sinfə gətirəcəyəm və qoy o öz gözləri ilə bütün bu şeytanları (müəllim tavanda sapdan asılmış şeytanları göstərdi), bu peronu və bu mürəkkəbqabını görsün. Ona deyəcəyəm ki, hamıdan birinci qəddar, əsas kobud, ağılsız heyvan Vaxnovdur.

– Siz nəyə görə söyləyirsiniz?! – Vaxnov yerindən dik qalxdı. – Siz həmişə məni təhqir edirsiniz. Mən heç nə eləmirəm, amma siz məni söyləyirsiniz.

Sonra birdən Vaxnov vəhşi heyvan kimi ulamağa başladı.

Müəllim özünü itirdi və tütüncabını çıxarmaq üçün əlini cibinə saldı. O astaca qabı cibindən çıxardı, barmağı ilə üstünü döyəclədi, qapağını açıb tütünü ovcuna tökdü və Vaxnovdan gözünü çəkmədən yavaş-yavaş iynəməyə başladı. Vaxnov barmaqlarının arasından diqqətlə müəllimi müşahidə edərək ulamaqda davam edirdi.

– Gedib inspektora şikayət edəcəyəm, – birdən Vaxnov ulamağı kəsib dilləndi və sərt şəkildə qapıya sarı yollandı.

– Vaxnov, geriye qayıt! – müəllim onu qətiyyətsiz olaraq saxladı.

– Bəs nə üçün söyləyirsiniz? Siz məni görmüyorsunuz! Nə vaxt görsəniz...

– Tutulmayan oğru deyil? Ehe-he... Vaxnov... Yaxşı deyil...

Cavab əvəzinə Vaxnov yerində oturaraq peronu dartıb çıxardı.

– İndi də deyəcəksən ki, sən etməmişən.

– İndi mən acığımdan edirəm.

– Acığından edirsən? – müəllim məyus halda soruşdu və başını yelledi. – Vaxnov, Vaxnov...

Müəllim dərinə köksünü ötürdü və fikrə getdi.

Vaxnov zingildəməyə başladı. O elə bil kor küçüklər kimi zingildəyirdi.

– Ba-a-xnov!.. – müəllim inilti ilə dilləndi.

– Vaxnov olduğumu çoxdan bilirəm.

– Sən bilirsen... Sən çox şeyi bilirsen... Sənin yaxşı ürəyin var, Vaxnov... At ürəyi... get şikayət elə.

Boris Borisoviç gözlərini yumdu və başını əllərinin üstünə dayadı. O, fəvqəladə bir şəkildə gücdən düşdüyünü hiss etdi.

– Get məndən şikayət elə, – o, zorla gözlərini açaraq yenidən təkrar etdi. – Get de ki, beş adamın yükünü çiyinlərinə daşıyan qoca, xəstə Boris Borsoviç səni bezdirib...

Vaxnov yenidən peronu tərpətdi.

Müəllim təqətsiz halda başını endirdi:

– Qurtar da, – Kasitski Vaxnova müraciət etdi, – görmürsən xəstədir?!

Lakin Vaxnova fərqi yox idi. O, başını skamyanın altında gizləyib xortuldamağa başladı.

Boris Borisoviç köməksiz halda ətrafı nəzərdən keçirdi.

– Qulaq as, sarsaq! – Kornev yerindən sıçrayıb Vaxnova müraciət etdi. – Cənablar, bir ona ağıl verin! – O, Vaxnovun yaxın yoldaşlarına müraciət etdi.

Gözlərini qan tutmuş Serb Avqustiç yerindən sıçrayıb sanki yumaq kimi Vaxnovun üzərinə düşdü və vəhşi heyvan tək dişlərini qııcırdaraq sərt, xırıltılı səsle dedi:

– Heyvan! Öldürərəm səni!

Beləliklə Vaxnov yumşaldı.

– Çiləkə!

– Mən xəstəyəm, – Boris Borisoviç sakitcə pıçıldadı, – xahiş edirəm, tez nəzarətçini çağırın.

Avqustiç dəhlizə atıldı. Uşaqlar qorxu içində susdular.

– Eybi yox, eybi yox, keçib gedər, – müəllimin xəstəlikdən əsən dodaqlarından kədərli pıçılıtlar qopdu.

Sinifdə ölü bir sakitlik hökm sürürdü. Əyilib zorla masanın kənarından yapışan müəllim doğrudan da inildəyirdi. Bütün sinif tərpənməz bir vəziyyətdə yerində donub qalmışdı. Təkcə dəhlizə tərəf dartılaraq açılmış qapının gətirdiyi ikitərəfli hava axınının təsirindən tavandan asılan kağızdan düzəldilmiş şeytanlar xəstənin başı üzərində asta-asta və səssiz yellənirdi.

– Xahiş edirəm... – müəllim sinfə daxil olan İvan İvanoviçə məyus-məyus müraciət etdi. – Mən bir az xəstəyəm. Xahiş edirəm, mənə kömək edəsiniz.

Müəllim nəzarətçinin qoluna girib, onun köməyi ilə və asta-asta sinifdən çıxarıldı.

Axırıncı dərs – təbiət tarixi müəllimi Tomilin dersi idi.

Şagirdlər sinfə daxil olan, əsil müəllim görkəminə malik orta-yaşlı adamı sərbəst və heç bir sınıtı keçirmədən qarşıladılar.

O, əlində müxtəlif heyvan fiqurlarını asta-asta, qəşəngcə gətirib masanın üstünə qoydu, təmiz ağ desməli çıxarıb onunla eyninə qüsur-suz biçilmiş göy rəngli frakının qollarına hopmuş tozu təmizlədi və

əllərini sildi. Bundan sonra elə o dəqiqə sinfi şən bir şəkildə nəzərdən keçirib özünün adı, bir qədər saymazyanaya salamını çatdırdı:

– Salam, uşaqlar!

Lakin bu “salam, uşaqlar!” kəlməsi uşaqların ürəyini rıqqətə gətirdi və onlarda sevinc doğurdu.

Davamiyyəti yoxladıqdan sonra müəllim başını qaldırdı və dedi:

– Uşaqlar, sizə gözlüklü ilan müqəvvasının gözəl bir nüsxəsini gətirmişəm.

Müəllim qutunu götürdü və ehtiyatla ilanı çıxardı. O, əlini yuxarı qaldırdı və uşaqlar yerindən dikələrək sanki doğrudan da eynəkli, iri sarı gözləri olan qorxunc ilanı gərginliklə seyr etməyə başladılar.

– Gözlüklü ilan, – müəllim dilləndi, – zəhərlidir. Onun sancması ölümlə nəticələnir. Zəhər digər zəhərli ilanlarda olduğu kimi başında, dişlərinin yanında yerləşir.

Tomilin yayı sıxdı və ilan ağzını açdı.

– Barmağın ehtiyatla sal, – Tomilin Avqustiçə müraciət etdi: – Qorxma...

Avqustiç barmağını salan kimi Tomilin yayı buraxdı və ilan yenidən ağzını yumdu.

Avqustiç əsəbi halda barmağını geriye dartdı. Hamı və Tomilin özü də güldü.

– Barmaqlarında qara zolaqlar görürsən; bu, zərərsiz, adi maye olub zəhəri əvəz edir. İndi isə bax; bu zəhər ilanının başından onun dişlərinə necə keçir.

Müəllim ilanının başındakı dərinin bir hissəsini qaldırdı və Avqustiç şüşə kəllədən dişlərin yanında, dişlərə qədər uzanıb yoxa çıxan nazik xətlərə malik qara ləkə gördü.

Şagirdlər yerlərindən sıçrayıb bir-birinin sözlərini kəsərək aparata baxmağa tələsirdilər.

– Bura yığışmayın, hamınıza göstərəcəyəm, – Tomilin dedi.

Baxış qurtaran kimi sinif yenidən qaydaya düşdü və Tomilin danışmağa başladı:

– Uşaqlar, bu gün bu qapı, ola bilsin ki, həmişəlik sizin müəlliminizin üzünə bağlansın. Ona görə ki, Boris Borisoviç ağır, ümitsiz bir xəstəlikdən əziyyət çəkir. Orada, bu qapı arxasında onu bədbəxt, özlərinə çörək qazanmaq qabiliyyəti olmayan beş qadın gözləyir və bu qadınlar o olmadan bir tikə çörəksiz qala bilərlər...

Müəllim bir qədər susub sinifdə gəzməyə başladı və sonra dedi:

– Yaxşı, başlayaq. Tyoma, sən cavab ver!

Həmişə vicdanla təbiət tarixini öyrənən Tyoma bu dəfə dərsə hazır deyildi. Çünki cədvələ görə bu dərsi Tomilin özü danışmalı idi.

Tyoma ağzını açmamış utandığından qıpqırmızı oldu. Fikrini tamamlayan kimi Tomilin başqa heç bir şey soruşmadan dedi:

– Öyrənməmişən?

Tyoma oturub ağlamağa başladı.

Tomilin ikincini, üçüncünü çağırdı və məlum oldu ki, artıq Tyomanı unudub.

Tyoma ağlamağı kəsdi və dirsəyini söykəyərək qaşqabaqlı, pərişan halda oturdu. Onda həm özüne, həm onun göz yaşlarının şahidi bütün sinfə, həm də Tomilinə qarşı qəzəbli hisslər oyanmağa başladı. O bir qədər də qaşqabaqlı halda qaşlarını dartdı.

– Növbəti dərsi öyrənəcəksən? – onun yanından keçən Tomilin adətli üzrə əlini Tyomanın saçlarına çəkib, onun başını yüngülcə yuxarı qaldıraraq birdən soruşdu.

Tyoma könülsüz gözlərini qaldırdı, lakin müəllimin mehriban, səfəqli baxışlarını gördü. Bu baxışlar Tyomanın qəlbinin dərinliklərinə elə nüfuz etdi ki, onun ürəyi bərk döyündü və tez cavab verdi:

– Öyrənəcəyəm.

– Bəs bu gün nəyə görə hazır deyilsən?

– Elə bildim bu gün siz danışacaqsınız.

– Yaxşı, öyrənərsən, bir daha soruşaram.

Axırıncı dərs də qurtardı. Uşaqlar dəstə-dəstə küçəyə axışdılar.

Tyoma Zinanın arxasınca getdi və hər ikisi piyada evə yollandılar.

Zina sevincəkdir. O, “beş” almış və üstəlik anasına xeyli həm maraqlı, həm də yeni xeyli xəbər aparırdı.

– Səndən dərsi soruşdular? – O, Tyomaya müraciət edir. – Neçə aldın?

– Nəyinə lazımdır?

– Mənsə “beş” almışam, – Zina söyləyir.

– Sizin beşiniz bizim üçdən aşağıdır, – Tyoma həqarətlə deyir.

– Nə-yə gö-rə?

– Ona görə ki, siz qızsınız və müəllimlər qızları daha çox sevirlər, – Tyoma yəqinliklə söyləyir.

– Boş söhbətdir!

– Sənin üçün boş olar.

Nahar zamanı Zina iştahla yeyir və elə hey danışır. Tyoma tənbel-tənbel yeyir, susur və laqeydcəsinə yorgun halda Zinaya qulaq asır. Onlar ümumi nahara gecikmişdilər. Buna baxmayaraq, atasından

savayı hamı bir nəfər kimi yeməxanada idi. Ana dirşeyini masaya söykəyib oturmuş və qarabuğdayı, rəngi qızarmış qızına fərəhlə baxır. Gözlərini oğluna tərəf çevirən ana qüssə ilə deyir:

- Tamamilə yaşıl rəngə çalırısan... Nəyə görə heç nə yemirsən?
- Ana, ona görə ki, o öz puluna həmişə şirniyyat alır.
- Düz deyil, – Zinanın ayıqlığından zərbə almış Tyoma cavab verir.
- Hə də, düz deyil.
- Gedib direktordan xahiş edəcəyəm ki, arzu edənlər üçün nahar təşkil etsinlər, – ana deyir.

Tyomanın təsəvvüründə anasının qeyri-adi görkəmi və direktorun təkinkli, düz qaməti canlanır. Anasına çətin olacağını düşünüb onu xəbərdar etməyə tələsir və tamamilə təbii şəkildə söyləyir:

- Bir nəfərin anası gəlmişdi, amma direktor onunla razılaşmadı.

Naharadan sonra Tyoma bağa gedir. Orada külək çıpaq ağacları həzin-həzin yellədir və onların arasından bağın bütün hasarları görünürdü. Tyomaya elə gəldi ki, bağ elə bil balacalaşmış. Tyoma bağdan İoskanın yanına gedir. O, isti, çirkli mətbəxin bir küncündə oturub qalın dodaqlarını sallamış və nə iləsə əlləşirdi. Tyoma icarəyə verilmiş həyəətə yollanır, zir-zibilin arasından keçib gözləri ilə dəstəni axtarır. Lakin əvvəlki dostlar artıq yoxdur. Geraska da, Yaşka da, Kolka da – hamısı işləyirlər. Geraska dülgər dəzgahının arxasına, Yaşka və Kolka isə şəhərə, valideynlərinə kömək etməyə gediblər.

Dəstənin qalan hissəsi hasarın dibində qurdalanır. Aralarında çoxlu təzə və balaca uşaqlar var: qırmızısifət, pırlaşmış saçlı, rəngləri soyuqdan göyermiş, burunlarını möhkəm çəkir və maraqla onlara yad olan Tyomaya baxırdılar. Tanış düymə havada bərq vururdu. Lakin onun şən sahibləri isə artıq yoxdurlar. O, sevgi və qüssə ilə ona tanış, artıq köhnə sahiblərsiz öz mənasını itirmiş düyməyə baxır və düymə ona daha dəyərli görünməyə başlayır. Buradakı soyuq və solğun gün kimi, lakin orada, buludların arasında şəfəqi sönmüş göy üzünü xatırladan tutqun, kədərli və sevinc dolu, qırıq-qırıq düşüncələr oğlunda çox güclü təəssüf hissləri yaradır və bu hisslər sanki onun beyninin və yaxud qəlbinin dərinliklərində yuva salmış fikirlərin aydınlaşmasına mane olur, onların azadlığa çıxmağına mane olurdular.

- Tyomoçka, bir saatlığa yanıma gəl, – Keyzerovna pəncərədən Tyomanı görüb yerindən cəld qalxır.

Tyoma isti, təmiz daxmaya daxil olur və qayğıkeş sahibənin döşəməyə və sobaya yaxdığı gilini qoxusunu sinəsinə çəkir. O, gözləri

ilə sarı rəngli təmiz döşəməni, balaca pərdələri, sısqa Keyzerovnanın tutqun üzünü süzür və gözləyir.

- Tyomoçka, sizin alman dili müəlliminiz kimdir?
- Boris Borisoviç, – Tyoma cavab verir.
- Bilirsiniz, Tyomoçka, mənim bacım Boris Borisoviçin yanında qulluqçu işləyir.

Tyoma nəvazişlə və ehtiyatla deyir:

- O bu gün bir balaca xəstələnmişdi.
- Xəstələnmişdi? Necə xəstələnmişdi? – Keyzerovna səksəndi.
- Onun başı ağrıyırdı və dərsi sona çatdırı bilmədi.
- Baş ağrıyırdı? – Keyzerovnanın gözləri böyüyür və dodaqları yığılıb balaca, sıx dairə şəklində alır. – Oh, Tyomoçka, onlar bacıma otuz rubldan artıq pul borcludurlar. Getmək lazımdır.

Tyoma bu “getmək” kəlməsində həyəcanlı, kədərli notlar hiss edir və bu həyəcan hissi onun varlığını sarsıdır.

Tyomanın təsəvvüründə xəstə müəllimi və heç vaxt görmədiyi beş qoca qadın təsvir olunur. Birdən onların hamısı sanki canlı kimi Tyomanın gözləri qarşısında dayanırlar: budur, qozbel, üzü qırıq-qırıq qoca qadın olan xala; bu isə müəllimin kor, uzun çalsaçlı anası.

- Keyzerovna, müəllimin anasının gözüne tor gəlib?
- Yox.
- Onlar kasıbdırlar?
- Kasıbdırlar, Tyomoçka! Allah eləməsin o ölsün, yoxsa məndən də bəter onlar üçün olar.

– Onlar nə edərlər?

– Bax onu bilmirəm... Qocanı və xalanı, ola bilsin ki, əlillər evinə götürsünlər. – Pastor ora düzəlməkdə onlara kömək edər, amma arvadı və qızları isə, yəqin ki küçələrdə sədəqə toplayarlar.

- Sədəqə toplayarlar? – Tyoma soruşur və gözləri bərəlir.
- Sədəqə yığarlar, Tyomoçka. Bax, nə zaman böyüyüb karətdə getməli olsan, onlara qəpiklər verərsən...

– Mən bir rubl verərəm.

– Nə versəniz, əvəzini Allah ödəyər. Kasıb adama əl tutmaq elə Allahu görmək kimi bir şeydir... və o adamın bütün işləri uğurlu olar. Yaxşı, Tyomoçka, mən gedim.

Tyoma könülsüz qalxır. O, müəllimi haqqında da, elə dilənçiliyə məhkum olmuş bu qadınlar haqqında da yəqin nəsə soruşmaq istəyirdi. Bütün fikri bu sədəqə ətrafında cəm olub onu çıxılmaz vəziyyətə salmışdı.

O, evə gəlib yorğun halda divanda, anasının yanında oturur və deyir:
– Bilirsən, ana, Boris Borisoviç xəstələnib... Keyzerovnanın bacısı onlarda xidmətçi işləyir. Mən ona dedim ki, Boris Borisoviç xəstələnib... Bilirsən, ana, əgər o ölərsə, onun anasını və xalasını qocalar evinə götürəcəklər, arvadı və qızları isə dilənməli olacaqlar.

– Keyzerovna söyləyirdi?

– Bəli. Ana, alma götürmək olar?

– Olar.

Tyoma gedib özünə alma götürdü və pəncərənin önündə oturub səylə və qayğılı halda gəzməyə başladı.

– Sən Boris Borisoviçgilə getmək istəyirsən?

– Kiminlə?

– Mənimlə.

Tyoma qətiyyətsiz halda pəncərəyə tərəf baxdı.

– İstəyirsən?

– Sonra eyib olmaz ki?

– Eyib? Nəyə görə sənə elə gəlir ki, bu eyib işdir?

– Yaxşı, onda gedək, – Tyoma razılaşdı.

Müəllimin evində Tyoma stulda narahat oturub gah onun anasına – yaşıl eynəkli, qara paltar geymiş balaca, arıq qarıya, gah da Tyomanı mehribancasına və gülürüzlə seyr edən ağüzlü, qara gözləri olan hündür, arıq qıza baxırdı. Təkcə müəllimin arvadı Tyomanın xoşuna gəlmədi. O özündən razı, kök, solğun bənizli bir qadın idi.

Müəllimə deyib, sonra Tyomanı onun yanına apardılar. Çit pərdənin arxasında adi bir çarpayı, üstündə banka olan balaca masa və naxışlı gözəl tufillər nəzərə çarpırdı.

“Əgər onun belə tufilləri varsa, o necə kasıb ola bilər?” – Tyomanın ağına gəldi.

Tyoma çarpayıya yaxınlaşıb qorxa-qorxa Boris Borisoviçin üzünə baxdı. Gözünə müəllimin rəngi qaçmış miskin sifəti və sinəsinin üstünə qoyduğu nazik arıq əli sataşdı. Boris Borisoviç həməni əlini qaldırıb sakitcə Tyomanın başını sığalladı. Tyoma çarpayının yanında nə qədər dayandığını bilmədi. Kimsə onun əlindən tutub yenidən geriye, əvvəlki yerə apardı. O, qonaq otağına daxil oldu və orada dayandı.

Onun anası Tomilin ilə söhbət edirdi. Nədənə Tyomanı müəllimin gözəl, anasının isə coşqun cavan üzündəki ifadə məyus etdi. Anası mənalı gözləri ilə oğluna baxıb nəvazışla gülümsədi.

Tyomaya birdən elə gəldi ki, o lap çoxdan anasını, Tomilini və özünü haradasa bir yerdə görmüşdü.

– Salam, Tyoma, – Tomilin dilləndi və mehribanlıqla onu özünə tərəf çəkib, bir əli ilə qucaqlayaraq Aqlaida Vasilyevnanı dinləməkdə davam etdi.

– Əlbəttə, mən başa düşürəm, – qadın danışdı – hər halda başqa cürə də təşkil etmək olardı. Hər şey forma, nizam-intizam, böyüklərin öz heysiyyətini itirmək qorxusu üzərində qurulmuşdur. Lakin uşağın heysiyyəti heç nədə nəzərə alınmır və hər addım başı bizim pedaqoqlar tərəfindən amansızcasına tapdanır. İngilislərə baxın! Orada onyaşlı oğlan uşağı artıq özünü centlmen hesab edir. Mən sizi nəzərdə tutmuram... Sizin dərsləriniz, mənim fikrimcə, lazımi tələblərə tamamilə uyğun gəlir. Mən sizə monsieur Tomilin deməkdən özümü saxlaya bilmirəm... – anası Tyomaya baxıb tərəddüd içində ani dayandı, gözlərini qaldırıb Tomilinə baxdı və tez də fransızca davam etdi: – ...siz nə ilə onlara təsir edirsiniz və nə ilə onların qəlbinə geniş yol tapırsınız: siz uşağın mənlilik hissini qoruyursunuz. O bilir ki, kiçik də olsa, onun ləyaqət hissini siz öz şəxsi hissləriniz kimi qiymətləndirirsiniz.

– Hər hansı bir fəaliyyət nə qədər xoşdursa, layiqli qiymətini alması ondan da xoşdur...

– Məncə, o həm xoşdur, həm də lazımlıdır. İnanmı, biz valideynlərin siz müəllimlərlə tez-tez öz təəssüratlarımızı bölüşmək imkanı olsaydı, heç də sizə zərəri olmazdı. Amma indiki vəziyyətdə sizin gimnaziya mənə məhkəməni xatırladır. O məhkəməni ki, burada həm sədr, həm prokuror, həm də həmişə mühakimə olunan var. Lakin təkcə bu mühakimə olunanın, xüsusilə, müdafiəyə ehtiyacı olan balaca məhkumun vəkili yoxdur...

Tomilin sakitcə gülümsədi.

– Ah, sən Tomilin necə də parlaq bir şəxsiyyətdir, – gözlənilməz görüşdən dolğun təəssürat almış Tyomanın əziz anası dedi.

Tyoma müəlliminə görə özünü xoşbəxt hiss edir və baş vermiş görüşün ləzzətini hələ də yaşayırdı.

– Ana, Boris Borisovgildə sənə nəyə görə təşəkkür edirdilər?

– Mən onlara təklif etdim ki, Nadya xala ilə qızlardan birinin sinif müəllimi, digərinin isə musiqi müəllimi kimi işə düzəlməsi barədə söhbət etsinlər.

– İnstitutda?

– İnstitutda. Bax görürsən, əgər, Allah eləməsin, Boris Borisoviç ölsə belə, onlar sədəqə dalınca getməyəcəklər...

Bütün bu yaşananlardan sonra Tyomanın sabahkı dərslərə hazırlaşmağa tamamilə həvəsi qalmamışdı.

Zina çoxdan dərslərini hazırlamağa başlamışdı. Tyoma isə heç cürə ona lazım olan dəftəri tapa bilmirdi. Qardaş və bacı həmişə analarının daimi nəzarəti altında balaca otaqda dərslərinə hazırlanırdılar. Bu zaman anası adətən bir qədər aralı kreslodə oturub nəşə müəliyə edərdi.

Tyoma artıq iyirminci dəfə masanın arxasından qalxıb pərt halda kitab şkafına yaxınlaşırdı. Bacısınınkindən fərqli olaraq, dözülməz bir səliqəsizliklə bir-birinə qarışmış kitab və dəftərlər ona məxsus ayrıca rəfdə xəotik şəkildə səpələnmişdilər.

Zina dözməyib, sakitcə işini buraxaraq qardaşını müşahidə etməyə başladı.

– Tyoma, göstərim sən necə gəzirsən? – o, soruşdu. Cavab gözləmədən ayağa qalxdı, boynunu irəli uzatdı, gözlərinə mənasız bir ifadə verərək ağzını açdı, əllərini aşağı salladı və dizlərini qatlaraq bir divardan o birinə keçərək məqsədsiz bir vəziyyətdə yeriməyə başladı.

Tyomaya, tək dərslə məşğul olmasın deyərək, qəti şəkildə necə olursa olsun vaxtı uzatmaq sərf etdiyindən bacısına məmnuniyyətlə baxırdı.

Müəliyədən ayrılan ana acıqla uşaqların üstünə çığırdı.

– Ana, – Zina dilləndi, – mən artıq yarım səhifə yazmışam.

– Mənim dəftərim harasa yoxa çıxıb, – Tyoma özünü doğrultmaq məqsədi ilə sözləri uzada-uzada dedi.

– Öz-özünə yoxa çıxıb? – ana kitabı yerə qoyaraq sərt şəkildə soruşdu.

– Mən onu dünən bax bura qoymuşdum, – Tyoma cavab verdi və beləliklə, öz rəfində dəftəri qoyduğu yeri dəqiq göstərdi.

– Belkə sən dəftərinə mən axtarıram?

Tyoma narazı halda qaşlarını qaldırdı və məqsədli şəkildə dəftəri axtarıb, nəhayət, onu bir-birinə qarışmış topanın arasından tapıb çıxardı.

– Onu özüm ora tullamışdım, – o gülümsəyərək söylədi.

Bir müddət sakitlik hökm sürdü.

Tyoma yazmağa möhkəm girişdi və həssaslıqla hərfləri köçürməyə, daha doğrusu, yaramaz bir vəziyyətdə cızmaqara etməyə başladı.

Başını qaldıraraq qardaşına baxan Zina elə o vəziyyətdə də donub yerində qaldı.

– Tyoma, göstərim sən necə yazırsan?

Tyoma məmnuniyyətlə yazını saxladı və ləzzəti qabaqcadan duyduğundan gözlərini bacısına zillədi.

Zina dirşəklerini mümkün qədər geniş açıb bütünlüklə masanın üzərinə uzandı, dilini çıxarıb yanağına yapışdırdı, gözlərini çəpləşdirdi və bu vəziyyətdə dayandı.

– Düz deyil, – Tyoma şübhə ilə dilləndi.

– Ana, Tyoma yazı yazarkən yaxşı oturur?

– Çox pis oturur.

– Oxşayır – düzdür?

– Bundan da bətərdir.

– Hə, nə oldu? – Zina qardaşına qalibənə tərzdə müraciət etdi.

– Amma şəri mən səndən tez öyrənirəm, – Tyoma cavab verdi.

– Heç də yox.

– Yaxşı, mərc gələk: mən ancaq iki dəfə oxuyacağam və yadımda əzbər qalacaq.

– İstəmirəm.

– Amma bir saatdan sonra unudacaqsan, – ana dilləndi, – Zina isə bütün ömrü boyu yadında saxlayacaq.

– Hə, nə oldu? – Zina sevindi.

– Hə də, əgər mən hər şeyi sən kimi öyrənsəydim, – Tyoma özündən müştəbeh dilləndi, – çoxdan axmaq olmuşdum.

– Ana, eşidirsən o nə deyir?

– O nəyə görə elə olur ki? – ana soruşdu.

– Ata deyirdi.

– Kimə deyirdi?

– Vanya əmiyə. Deyirdi ki, əgər mən hər şeyi lazım olduğu kimi öyrənsəydim, elə sən kimi axmaq olardım.

– Bəs Vanya əmi nə dedi?

– Vanya əmisə güldü və dedi: sən ağıllısan, ona görə də general-san, mən isə general olmadığım üçün səfəhəm... Yox, belə deyil: sən general-san, ona görə də ağıllısan... Yox, belə yox...

– Belə deyil, belə deyil. Qulaq asırsan, başa düşürsən və özünə xoş gələni götürürsən. Belə getse, yarımçıq oxumuş adam olacaqsan.

Yenə sakitlik yarandı.

– Əvəzində mən səndən yaxşı ifa edirəm, – Zina dilləndi.

– Bu qadın işidir, – Tyoma saymazyana cavab verdi.

Zina qayğılı halda susdu və yenidən yazmağa başladı.

– Bəs onda Kravçenko necə? – birdən o öz musiqi müəllimini xatırlayıb soruşdu. – Deməli, o qadındır?

– Qadıncıdır, – Tyoma inamla cavab verdi, – bəs nəyə görə onun saqqalı çıxmır?

– Ana, bu doğrudur? – Zina soruşdu.

– Səfeh sözdür, – ana cavab verdi. – Məgər görmürsən ki, o sənə gülür?

– Onun quyruğu da var, bax belə – balaca, – Tyoma quyruğun ölçüsünü əli ilə göstərərək yenidən dilləndi.

– Ana?!

– Tyoma, axmaq-axmaq danışmağı yığışdır.

Tyoma susdu, lakin əli ilə quyruğun ölçülərini göstərməkdə davam etdi.

– Ana?!

– Tyoma, sənə nə dedim?

– Mən heç nə demirəm.

– O, əlləri ilə quyruğun necə olduğunu göstərir.

– Yenə bir söz eşitsəm, hər ikinizi küncə qoyacağam, – anası Tyomaya baxmadan cavab verdi.

O, qorxu bilmədən Zinaya yenidən quyruğun ölçüsünü göstərdi. Zina ani fikirləşdi və əvəzini çıxmaq üçün dilini çıxardı. Tyoma da borclu qalmadı və ağız-burnunu əyməyə başladı. Zina da ona bu tərzdə cavab verdi və onlar bir müddət incəsənətin bu növü üzrə bir-birini üstələmək naminə səylə çalışdılar. Tyoma sonda onu üstələdi və elə bir sifət aldı ki, Zina dözməyib donquldandı.

– Tyoma, keç kiçik masaya, arxan Zinaya tərəf otur, dərslərini hazırlayıb qurtarmamış yerindən qalxmağa və tərpenməyə cəsarət eləmə. Utan! Tənbəlin biri.

Sakitlik yarandı və Tyoma, nəhayət, dərslərini hazırlayıb uğurla başa çatdırdı. Axırınıcı latın frazasını öyrənməyə tənbəllik elədi və anasına cavab verərkən tapşırığın yerinin barmağı ilə buraxdığı cümlələrə qədər olduğunu göstərdi. Ümumiyyətlə, latın dilinin yoxlanılması zəif alınır; anası bu dili Tyomadan zəif bilirdi və bu dili tənbəl oğlunun məşğələlərə hazırlığını bir təhər yoxlamaq məqsədi ilə elə Tyomanın öz köməyi ilə müəyyən qədər öyrənə bilmişdi. Bu işə səmərə vermək əvəzinə, tezliklə işə daha çox zərər vururdu. Çünki Tyomaya bu ziddiyyətdən istifadə edərək, dərse hazırlıq məsələlərində anasını tovlamaq daha təcrübəli müəllimlərinin başını aldatmağa nisbətən daha asan başa gəlirdi.

Dərslərə hazırlıq qurtaran kimi Tyoma saata baxıb bütün qayğılardan tamamilə azad, yatmağa qədər qalan vaxt haqqında ləzzətlə

fikirleşdi. O, qarşısındakı qaranlığı nəzərdən keçirdi, küləş sobasını qalayan Yeremeyi görüb saman komasını adlayaraq onun yanına gəldi və yanaşı oturub, Yeremey kimi yanan parlaq sobaya baxmağa başladı. Saman topaları bir-birinin ardınca odun içində sürətlə yanıb yox olurdu. Tyoma samanları yerləşdirməkdə Yeremeyə səylə kömək edir və qızmış sobanın yeni payları necə həzm edəcəyini maraqla gözləyirdi. Budur, qığılcımlar bir qucaq samanı ötüb kül yığına qədər sürünür və adama clə gəlir ki, saman topası heç zaman alışıb yanmayacaq; budur, birinci, ikinci, üçüncü yerdə tənbəlcəsinə alışmağa başlayır və birdən saman, sanki haradansa dəhşətli bir qüvvə toplayan alova bürünür və o, heç bir iz buraxmadan alovun içinə qərç olur. Parlaq və işıqlı olsa da, ağırlı bir mənzərə alınır.

Sonra yenidən Yeremey də, Tyoma yeni bir partlayış gözləyirlər.

– Yeremey, sən kənddən – qardaşından məktub almısan?

– Almışam, – Yeremey cavab verir.

– Yazır ki, Allaha çox şükür, yaxşı məhsul oldu. Dördüncü atı alıblar.

Yeremey ruhlanır və Tyomaya torpaqdan, səpindən, qardaşı ilə birlikdə qurduğu təsərrüfatdan danışır.

– Bax, Allah qoysa, bayram ərəfəsində atandan kəndə getməyə izin verməsini xahiş edəcəyəm, – Yeremey söyləyir.

– Necə, yolkada iştirak etməyəcəksən?

Yeremey iltifatla gülümseyir və deyir:

– Axı mənim doğmalarım oradadır, – qudalar, dostlar...

– Hamıdan çox kimi sevirsən?

– Mən hamını sevirəm.

Görüşün şirinliyi barədə düşünən Yeremeyin ürəyində xoş duyğular oyanır və gözləri qarşısında doğma mənzərələr canlanır: başı örtüklü xoxol qadınları, xoxol uşaqlar, ağır çəkmələr, bəzədilmiş daxmalar, masanın üstündə suda bişmiş xörəklər, xəmir yeməklər, araq, masanın arxasında isə rəngi qızarmış, xeyirxah, mehriban Oriçko, Ostapov, Dun və Marusinka.

– Necə fikirləşirsən, Yeremey, mənə yolka bayramında nə hədiyyə edəcəklər?

Yeremey xəyallardan ayılır və yeganə gözü ilə alova baxır:

– Məncə, tüfəng.

– Həqiqi tüfəng?

– Həqiqi olmalıdır, – Yeremey qətiyyətsiz deyir.

– Bax, Tyomoçka, – yaxınlaşıb oturan Tanya söyləyir, – tezliklə böyüyüb zabit olarsınız... böyründə qılınc, bıqların da belə...

– Mən zabit olmayacağam, – qayğılı-qayğılı alova baxan Tyoma laqeydcəsinə deyir.

– Nəyə görə? Zabitlərin işi yaxşıdır.

Zabitlərin işinin yaxşı olması fikri ilə Yeremey də razılaşıır.

– Atanız kimi general olacaqsınız.

– Anam zabit olmağımı istəmir.

– Siz xahiş edərsiniz.

– İstəmirəm. Mən alim olacağam... Tomilin kimi.

– Mənsə onları sevmirəm; bir müəllim görmüşdüm, arıq, özü də gözəl deyildi... Hərbiç daha yaxşıdır... bığlı.

– Mənim də bıqlarım olacaq, – Tyoma deyir və yuxarı dodağına baxmağa çalışır.

Tanya baxıb onu öpür. Tyoma narazı halda özünü kənara çəkir.

– Nə üçün məni öpürsən?

– Tezliklə bıqların çıxacaq...

– Nəyə görə tezliklə?

Tanya sakitcə gözaltı Yeremeyə baxır və gülümsəyir. Tyoma göz-
lərini Yeremeyə tərəf çevirir. O da müəmmalı gülümsəyir və sobanı sevinclə nəzərdən keçirir.

– Nəyə görə, Yeremey?

– Elə-belə, o zarafat edir, – Yeremey deyir və sobanın odluğu qurtardığından asta-asta ayağa qalxır.

Tyoma da qalxıb gedir.

Yeməkxanada Zina şamı yaxına çəkib, qəndi üst tərəfdən ehtiyatla ona yaxınlaşdırmışdı. Qənd əriyir və Zinanın o biri əlində sax-
ladığı qaşığa sarı rəngli parlaq damcılar tökülürdü.

Nataşa, Seryoja və Anya hər damcını diqqətlə izləyirlər.

– Mən də, – Tyoma deyir və qəndqabıya sarı cumur.

– Tyoma, bu Nataşaya lazımdır, o öskürür. – Zina etirazını bildirir.

– Mən də öskürürəm, – Tyoma cavab verir, əlində qənd və qaşığı masanın arxasına keçir. O, şamın o biri tərəfində əyləşir və Zinanın elədiyini təkrarlayır.

– Tyoma, əgər sən məni itələyəsi olsan, şamı götürəcəyəm...
Bu mənim şamımdır.

– İtələməyirəm, – dilini çıxarıb səylə işə başı qarışan Tyoma söyləyir.

Tyomanın qaşığına nəşə tamamilə qara, yanıb hissə bulaşmış dam-
cılar tökülməyə başlayır.

– Fu, nə iyrenc şeydir, – Zina deyir.

Balaca kampaniya sevinclə qəhqəhə çəkib gülür.

– Eybi yoxdur, – Tyoma cavab verir, – hələ çox olacaq... – o, hisli nabatları ləzzətlə yeyir.

– Uşaqlar, yatmaq vaxtıdır, – ana deyir.

Tyoma, Zina və bütün kampaniya kabinetə – atanın yanına gedib onun əlini öpürlər və deyirlər:

– Ata, gecəniz xeyrə qalsın.

Ata işdən ayrılır və qayğılı halda hamı üçün bir-bir tələsik, dalğın-dalğın xaç çəkir.

Tyoma öz otağında Allahın surəti qarşısında dua edir.

Haradasa pəncərə arxasında ahəngdar bir səslə hansısa damdan eyvanın daş döşəməsinə damcı-damcı su tökülür. “Gün, gün, gün”, – Tyomanın qulağında səslənir. O, səsi dinləyir, harasa irəliyə doğru baxır və artıq çoxdan dua barəsində unudaraq yaşamış günlə bağlı duyğulara qerq olur. Yeremey, Keyzerovna, Boris Borisoviçin qızı, anası ilə Tomilin...

“Tomilin mənim atam olsaydı, nə yaxşı olardı” – Tyoma nə üçünsə birdən düşünür. Haradansa ağına gələn bu fikirdən elə o anda Tyomanın əti ürəşir. Tomilin elə o dəqiqə də ona yad görünür və əvəzində atasının ciddi, qayğılı surəti irəliyə keçir.

“Mən atamı çox sevirem, – onun beynində oğula xas sevgi ilə gözəl bir fikir oyanır. – Anamı da sevirem, Yeremeyi də, Boris Borisoviçi də, elə hamını, hamını”.

– Artyomi Nikolayeviç, – Tanya ona nəzər salır, – yuxuya getmək vaxtıdır, yoxsa sabah çox yatmalı olacaqsınız...

Düşüncələrdən ayrılmaq Tyomanın ürəyincə olmadı.

Bəli, sabah yenə də qalxıb gimnaziyaya getmək lazımdır; sabah da, birigün də və beləcə darıxdırıcı, cansıxıcı günlər ardıcılığı...

Tyoma ağır-ağır köksünü ötürür.

Bir neçə gündən sonra Boris Borisoviç öldü. Anası və xalası qocalar evinə qəbul edildi, arvadı və böyük qızı isə Aqlaida Vasilyevnanın qayğısı nəticəsində instituta işə düzəldilər. Arvadı iqtisadçı, qızı sinif müəbbiyəsi. Kiçik qızını Aqlaida Vasilyevna öz yanına işə götürdü, əvvəlki işçi – freyleynin isə uşaq evində nəzarətçi vəzifəsinə düzəlməsinə kömək etdi.

Boris Borisoviçin yerinə kök, qırmızıyanaq cavan alman Robert İvanoviç Klau gəldi. Şagirdlər əlüstü hiss etdilər ki, Robert İvanoviç, Boris Borisoviç deyil.

Günlər boz rəngli yeknəsəqliyi, lakin güclü və geriye dönməz ümumi nəticələri ilə bir-birini əvəz edirdi. Necə oldusa Tyoma nəzərə çarpmadan təzə qonşusu İvanovla dostluq etməyə başladı.

İlk anlar İvanovun çəp gözləri Tyomaya pis təsir bağışlasa da, daha yaxından tanış olduqdan sonra onlar Tyomada nəsə cəlbedici, güclü təəssüratlar oyatmağa başladı. Bu gözlərdə cəlbedici nəyin olduğu barədə Tyoma hesabat verə bilmirdi: bu baxışlar daha dərin, nədisə, daha işıqlı idi. Tyoma onlara elə heyran olmuşdu ki, özü də gözlərini çəpləşdirməyə başlamışdı. Əvvəlcə bunu zarafata, edirdisə, sonra özü də hiss etmədən gözləri birdən öz-özünə çəpləşirdi. Onun bu vərdişini tərgitmək anasına çox böyük zəhmət hesabına başa gəldi.

– Gözlərini niyə eybəcər hala salırsan? – anası soruşdu.

Lakin Tyoma bu anlarda İvanova oxşadığını hiss edib sonsuz ləzzət hissləri keçirirdi.

İvanov nəzərə çarpmadan Tyomanı öz təsir dairəsinə salmışdı.

Həmişə sakit, təmkinli, kimsəyə dəyib-dolaşmayan, istər bir, istərsə də beş qiymətini soyuqqanlıqla qəbul edən İvanov, demək olar ki, heç vaxt öz yerindən kənara getməzdi.

– Sən qorxunc şeyləri sevirsen? – bir dəfə hansısa cansıxıcı dərslər zamanı İvanov əli ilə ağzını örtərək sakitcə soruşdu.

– Hansı qorxunc şeyləri? – Tyoma ona tərəf çöndü.

– Bir az sakit, – İvanov esəbi dilləndi, – elə otur ki, danışdığın nəzərə çarpmasın. Qorxunc şeyləri, yəni ifritələri, cinləri...

– Sevirəm.

– Nə mənada sevirsen?

Tyoma fikirləşdi və cavab verdi:

– Elə hər mənada.

– Sənə İspaniyada baş verən bir hadisə haqqında danışım. Dönmə də... elə otur ki, guya müəllimi dinləyirsən. Hə, bax belə. Bir səyahət İspaniyada hansısa sarayda gecələməli olur...

Artıq Tyomanın onu qarşıda gözləyən ləzzətin təsirindən bədəni ürpəşdi.

– Onu gecələr sarayda hansısa qorxunc bir şeyin mövcud olduğu barədə xəbərdar edirlər. Düz saat on ikidə bütün qapılar açılır...

Tyomanın gözləri bərəldi.

– Gözlərini yığışdır!.. Nə üçün elə baxırsan?.. Görərlər... Qorxanda kitaba bax!.. Bax belə. Düz saat on ikidə bütün qapılar öz-özünə açılır, bütün şamlar yanır və lap axırncı otaqda birdən hündür, ağ paltarda uzunsov bir fiqur peyda olur... Kitaba bax... Yoxsa danışmayacağam.

Tyoma heyranlıqla qulaq asırdı.

O, İvanovun tükənməz mənbə olduğu bu qorxulu rəvayətləri sevirdi. Elə olurdu ki, tənəffüs zamanı İvanov deyirdi: "Bu gün həyəətə çıxma, sənə bir hadisə danışacağam". Tyoma da bənd edilmiş kimi yerində qalırdı. O, başlayır və dərhal da Tyomanı ələ alırdı. Olurdu ki, dizini skamyaya söykəyib elə hey danışır, danışır və sözlər sel kimi axıb tökülürdü. Tyoma, İvanova, onun havada yellənən rəngi solmuş çəkməsinə, bu çəkmənin qopmuş dərisinə baxır; formasının zorla hiss olunacaq yağlı, kəpəklə örtülmüş yaxalığına baxır; onun mehriban, işıqlı gözlərinə baxır, onu dinləyir və hiss edir ki, o, İvanovu çox sevir. Elə sevir ki, hətta bu balaca, kasıb geyinmiş, ona danışdığı hekayələrdən savayı heç nəyi lazım olmayan oğlana yazığı gəlir. Sonrakı Tyoma, İvanov əmr edərsə, onun üçün hər şey etməyə, hər şeyi qurban verməyə hazırdır.

– Sən necə də çox bilirsen! – bir dəfə Tyoma dedi, – bütün bunları sən necə düşünə bilirsen?

– Gülməli söz danışırısan, – İvanov cavab verdi. – Məgər bunlar mənim fantaziyamın məhsuludur? Mən mütləq edirəm.

– Məgər belə şeyləri dərc edirlər?

– Əlbəttə, dərc edirlər. Sən nəsə mütləq edirsən?

– Necə yeni mütləq edirəm?

– Necə mütləq edirsən? Hər hansı bir hekayəni götürürsən və oturub mütləq edirsən?

Tyoma heyrətlə İvanova qulaq asırdı. Onun ağlına batmırdı ki, dərstdən kənar nəyisə oturub mütaliə edirsən.

– Sən yoxla. Mən sənə maraqla bir kitab gətirərəm... Ancaq cırmazsan...

İkinci sinifdə Tyoma artıq Qoqolu, MaynRidi, Vaqneri oxumuşdu və mütaliyəyə möhkəm bənd olmuşdu. O, gimnaziyadan qayıtdıqdan sonra axşamüstü bir tike çörək götürüb evdən uzaqlaşaraq harasa – ya da karet emalatxanasına, ya çardağa çəkilməyi və əsərin qəhrəmanlarının onda oyatdığı duyğuları yaşayaraq mütaliə etməyi sevirdi.

O, İvanovun yaşadığı evlə tanış olub, onun bu evdəki həyatına bələd olduqdan sonra ona daha çox bağlandı. Sevdii mehriban, xoşxasiyyət doğmalarını itirən İvanov tamamilə yetim idi. O, mülkədar olan varlı qohumlarının yanında, demək olar ki, mənzildən kənar, mətbəxin yaxınlığındakı balaca bir otaqda yaşayırdı. Ona heç kim baş çəkmirdi. O da ümumi otağa keçməyi xoşlamırdı və demək olar ki, həmişə tək olurdu.

– Ana, o sənə xoşuna gəlir? – hər dəfə anasından əl çəkməyib müsbət cavab alan Tyoma dostuna görə qürur hissi keçirirdi.

– Ana, de görüm, onun nəyi daha çox xoşuna gəlir?

– Gözləri.

– Doğrudan, gözləri? Ana, bilirsən, o hələ gimnaziyaya getməmiş anası ölüb. Mən onun şəklini görmüşəm. O kazakçadır, ana... Elə yaxşı qadındır... İvanov yaxasındakı balaca medalyonda anasının şəklini gəzdirir. Onu mənə göstərib. Amma dedi ki, heç kimə danışmayım. Ana, sən də heç kimə demə. Ah, ana, bilsəydin mən onu necə sevirəm!

– Anandan da çox?

Tyoma pert halda başını aşağı saldı və qətiyyətsiz söylədi:

– Eyni...

– Səfeh oğlansan! – ana gülümsəyərək dedi.

– Ana, o deyir ki, yayda mən kəndə onlara gedim. Orada onların nohuru var, balıq tutarıq. Böyük bağları var; pəncərənin yanında dəri divan qoyulub və pəncərənin düz ağzında albalılar asılıb. Əmisinin saysız-hesabsız kitabları var... Qapını bağlayıb ikimiz birlikdə mütaliə edəcəyik. Ana, icazə verərsən gedim?

– Əgər üçüncü sinfə keçə bilsən, buraxaram.

– Ah, nə böyük xoşbəxtlik olar! Sənə çoxlu albalı gətirərəm. Yaxşı?

– Yaxşı, yaxşı. Artıq dərslərlə məşğul olmağın vaxtıdır.

– Heç həvəsim yoxdur... – Tyoma şirin-şirin gərnəşərək dedi.

– Amma kəndə getməyə həvəsin var?

– Var, – Tyoma güldü.

Hər dəfə səhərlər Tyoma yerindən qalxmaq istəməyəndə, xüsusilə gimnaziyaya getmək perspektivi onda cəlbədicə heç bir fikir oyatmadığı vaxtlarda, birdən dostunu xatırlayır, varlığını xoş duyğular bürüyür və cəld yerindən sıçrayıb geyinməyə başlayırdı.

İvanovu yenidən görəcəyi fikri onda xoş hisslər oyadırdı. İvanov da onu gözləyəcək və başına geydiyi tüklü papağın altından mülayim qara gözləri sevinclə parlayacaq. Dostlar salamlayıb bir-birinə yaxın oturacaqlar və “Yüz ildir görüşürsünüz... Həvəslə öpüşün” – söyləyən Kornevə sevinclə baxıb gülümsəyəcəklər.

Bələ dəqiqələrdə Tyoma özünü dünyanın ən xoşbəxt adam hesab eləyirdi.

IX

XƏBƏRÇİLİK

Lakin həyatda heç nə əbədi deyil. Tyomanın da İvanovla dostluğu sona çatdı və kənd haqqındakı arzular həyata keçmədi. Və həyat Tyomanın uşaqlıq illərinin ən xoşbəxt günləri haqqında xatirələrinə, sanki ona bəxş olunmuş bu səadətə əvəzini çıxmaq naminə öz yaramaz möhürünü vurdu.

Karyerasını ciddi surətdə faytonçuluqdan başlayan, hələ də mötəbər nüfuzunu qoruyub saxlamış fransız dili müəllimi Boşar müəllim kürsüsündə keçmiş günlərdə öz fiakrının¹ qozlasında olduğu tək vüqarla və saymazyana əyləşmişdi. Əvvəllər o tez-tez öz yabısını uzun qırmancla şallaqlayarmış. İndi isə, zaman keçdikdən sonra iri, koppuş əllərini bir-birinə vurub bərkəndə saymazyana səslə çıxırırdı:

– *Voyons, voyons donc!*²

Bir dəfə Boşarın dərsi qibtə olunması bir nizam-intizamla gedirdi. Növbəti dərsi yola verdi. O biri dərslər isə yuxu ilə gümrahlığın arasında nəşə orta bir vəziyyətdə gedirdi.

Sınıf qapısında düzəldilmiş balaca, dairəvi pəncərədən kiminsə gözü baxırdı.

¹ Fiakr – Qərbi Avropada fayton növü

² Ey, siz, sakit olun! (frans.)

Vaxnov baş barmağını qeyri-iradi çıxarıb əvvəlcə özü xoşlanmağa başladı, sonra isə pəncərədən baxan adamı da xoşlanmağa dəvət etdi.

Pəncərədən baxan İvan İvanoviç həlim ürəkli olmasına baxmaya-raq dözmədi və qapını aralayıb Vaxnovu direktorun yanına dəvət etdi.

Vaxnov qorxdu və Allaha and içdi ki, bunu eleyen o deyildi. Sözlərinin həqiqi olduğunu təsdiq etmək üçün o, guya onun yerində necə fərağat oturduğunun şahidi olan Boşara müraciət etdi.

Hər şeyi görənlər Boşar əsil sınaqçı marağı ilə aşağı cinsə malik heyvanı – Vaxnovu şəxsən özü müşahidə etdiyindən məmnunluqla laqəydcəsinə dilləndi:

– *Allez, allez, bête animal!*¹

Vaxnov canını dişinə tutaraq İvan İvanoviçin arxasınca dəhlizə çıxdı. Qapı örtülən kimi onlar göz-gözə tək qaldılar və Vaxnov çox düşünmədən diz çökərək söylədi:

– İvan İvanoviç, məni məhv etməyin! Direktor buna görə məni xaric edər, atamsa məni öldürər. Sizə sözüm düzünü deyirəm: siz atamı tanıyırsınız.

İvan İvanoviç Vaxnovun atasını yaxşı tanıyırdı. O, xasiyyətdəki zalımlığa və sərtliyə görə sözün əsil mənasında, vəhşi idi. O, bütün şəhərdə bu və eyni zamanda cəmiyyət içində qiymətləndirilən digər keyfiyyətləri: ideal təmizliyi və hədsiz cəsurluğu ilə də məşhur idi.

– Tez ayağa qalxın! – İvan İvanoviç pərt, özünü itirmiş halda dilləndi və özü Vaxnovu qaldırmağa başladı.

Vaxnov təəssüratları gücləndirmək naminə ayağa qalxan kimi nəzarətçinin əlini öpdü. İvan İvanoviç tamamilə çaşmış halda çox cəld Vaxnovu qovdu və tüpürərək çıxıb getdi. Vaxnov bir qədər dəhlizdə dayandıqdan sonra təzədən sinfə daxil oldu.

Talcyin işindən bu hadisə necə oldusa gedib direktora da çatdı və pedaqoji şura Vaxnov haqqında, iki həftə ərzində hər gün ikisaatlıq həbs qərarı çıxardı.

Məlumatı İvan İvanoviçin çatdırmadığına əmin olduğdan sonra Vaxnov Boşarın üzərində dayandı. Yeganə adam o idi ki, məlumatı çatdırı bilərdi. Bir o qədər coşğunluqla olmasa da, hər halda hamı Boşarı qınayırdı.

“İdiot” Vaxnov ani olaraq özünə qarşı hörmət hissi olmasa da, lakin mərhəmət hissi qazana bildi. Bu canıyananlıq Vaxnovda əvvəlcə

atası, sonra isə gimnaziya tərəfindən tapdanmış ləyaqət hissini oyatdı. Cəmiyyətin insana şəfqət göstərməsi onda məmnunluq hissələri doğurdu. Lakin hansısa bir səs, sanki ona bu hissələrin etibarsız olduğunu söyləyirdi. Bu hissələri qoruyub saxlamaq üçün ondan – Vaxnovdan elə bir şey tələb olunurdu ki, onu bütün keçmişini həmişəlik unutmağa məcbur edirdi.

Vaxnovun bədbəxt başı bəlkə də ömründə birinci dəfə hansısa tamam başqa fikirlərlə dolu idi. Bu fikirlər on beş yaşlı yeniyetmə oğlanın sağlam, tənbel vücuduna güclü təsir göstərirdi. Onun beyni çətin məsələ qarşısında aciz qalmışdı. Nəhayət o, məsələnin həllini tapdı.

Boşarın gəlişinə az qalmış Vaxnov İvanova və Tyomaya (İvanovun təkidi ilə onlar ikinci sinifdən etibarən əvvəlki kimi axırıncı skamyada üçü birlikdə otururdular) müəllimin oturduğu stula iyne sancdığına deməkdən özünü saxlaya bilmədi.

Bələ ki gözlənilən tərif əvəzinə İvanovun və Tyomanın üzündə nəse dəhşətli bir ifadə təsvir olundu. Ona görə də Vaxnov hər ehtimala qarşı söylədi:

– Bax əgər satsanız, məndən inciməyin!

– Satmaq. Ona görə yox ki, sənin hədələyərindən qorxuruq, – İvanov qürurla cavab verdi, – ona görə ki, buna bizi yoldaşlıq qaydaları məcbur edir. Lakin bu çox rəzil hərəkətdir.

Tyoma, İvanovun çox dəqiqliklə ifadə etdiyi fikirlərini təkə baxışları ilə təsdiq etdi.

Mübahisə etmək üçün artıq gec idi. Boşar artıq əzəmətlə və sakitcə sinfə daxil olmuşdu. O, müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuş hündür yere çıxdı, arxası stula dayandı, tələsmədən kitabları masanın üstünə qoydu, yuxulu qartal baxışları ilə sinfi nəzərdən keçirdi və mundirinin atəyini yüngülcə qaldıraraq zəhmlə stula oturdu.

Elə bu anda o, ilan vurmuş kimi, qulaqbatıran səsle yerindən sıçradı və əyilib əli ilə stulu yoxlamağa başladı. İynəni axtarıb tapdıqdan sonra onu çox çətinliklə stulun oturacağından dartıb çıxardı və sürətlə sinifdən bayıra cumdu.¹

Tamamilə rəngi ağarmış, sanki od kimi alışıb yanan gözlərinin içinə kimi uğursuzluğa düşər olmuş direktor ildırım kimi sinfə şığıdı və düz axırıncı skamyaya sarı cumdu.

– Mən etməmişəm! – skamyaya sıxılmış Tyoma dəhşətlə çığırdı.

¹ Rədd ol, rədd ol, axmaq heyvan! (frans.)

– Kim edib?! – onun əlindən yapışan direktor yalnız xırıltı ilə soruşa bildi.

– Bilmirəm! – Tyoma cingiltili səsle cavab verdi.

Direktor bir hərəkətlə Tyomanın əlindən çəkib onu çıxışa doğru dartıb çıxardı və arxasınca sürüməyə başladı. O, Tyomanı dəhliz boyu çox sürətlə aparırdı. Tyoma sanki keyimmiş vəziyyətdə laqeydcəsinə sıra ilə düzülmiş paltarasılanları, dəhlizə tökülmüş şinelləri, çirkli qaloşları seyr edirdi...

O yalnız direktor otağında, qapı açarla bağlanarkən qıfılın şaqqıltısının doğurduğu uğursuz səsdən ayılıb özünə gəldi.

Direktorun qapını bağladıqdan sonra sakitcə, səssiz-səmirsiz ona tərəf üz tutduğunu gördükdə, onu öldürücü dəhşət bürüdü.

– Siz mənimlə nə etmək istəyirsiniz?! – Tyoma qəzəblə çığırdı və kənara atıldı.

Elə o an direktor onun çiyinlərindən yapışdı və tez-tez, Tyomanı alov kimi bürüyən pıçılıtlarla söylədi:

– Heç nə etməyəcəyəm, amma mənimlə zarafat etməyin: kim idi?!

Tyoma yerində donub ölgün gözləri ilə dəhşətlə direktorun böyümüş burun deşiklərinə baxırdı.

Qara, odlu gözlərini dikib, onları bir an da olsa Tyomanın geniş açılmış gözlərindən ayırmırdı. Əsil həqiqətdə, sanki nəşə iradəsindən asılı olmayaraq gözlərindən əzablı ağrı içində, hökmlə və böyük sürətlə keçərək Tyomanın varlığının lap dərinliklərinə qədər işlədi... Elə dərinliklərə ki, nitqi qurumuş oğlan özündə ilk dəfə belə yad bir münasibətin soyuqluğunu hiss edirdi...

Sarsıldılmış, məyus Tyoma hiss edirdi ki, o, sanki harasa bataqlığa salınmışdı...

Budur, vəhşi bir səsle yanaşı, tufana düşmüş həzin fit səsini xatırladan öz səsi qulaqlarında səslənir və rabitəsiz, aman istəyən yalvarış dolu sözləri, xahişləri ətrafa yayılır və yenidən aman istəyən yalvarışları, dəhşətli, qəribə sözləri eşidilir, ölgün dodaqlarından şüursuz olaraq “ah!” kəlməsi qopurdu. Vəziyyət o qədər qorxunc idi ki, hətta qəbiristanlıqdan da, orada gördüyü Yeremeyin qara rəngli şapkasından da, atasının hədələrindən də, direktorun özündən də, hər şeydən, dünyada olan nə varsa hamısından qorxulu idi. Bəs quyudakı üfunət?! Orada ağzını açıb daha onu hiss etmirdi... Tyoma varlığını bürüyən qəlbinin üfunətinə isə dözməyib dəli kimi yerindən sıçradı.

– Yox! Yox! İstəmirəm! – Tyoma sonsuz kədərdən doğan ağlasığmaz fəryadla onu etiraf etməyə məcbur edən direktorun üstünə atıldı.

– Səsini kəs! – məmnun olmuş direktor sakitcə, soyuq bir tərzdə nifrətlə dilləndi və Tyomanı qonşu otağa itələyərək qapını onun üzünə bağladı.

Tək qalan Tyoma, sanki hadisələr arasında itirilmiş əlaqələri tapmaq məqsədi ilə ətrafı təqətsiz halda, küt-küt nəzərdən keçirməyə başladı.

Direktorun uzaqlaşdıqca zəifləyən addım səsləri ona bu əlaqəni tapmağa kömək etdi. O, küt, əzablı ağrı içində direktorun İvanovun arxasınca getdiyini anladı.

– İ-i! – Tyoma dirnaqları ilə yanaqlarına yapışdı və fırlanmağa başladı. Nəyəse toxunub dayandı. Elə bil, nəşə sərhədsiz bir boşluğa düşdü.

Direktor yenidən qonşu otağa daxil oldu. Onun hiddətli səsi təzədən eşidilməyə başladı.

Tyoma özünə gəldi və yerində donub üzücü bir gərginliklə İvanovun cavabını gözlədi.

– Bacarmaram... – Tyoma sakit yalvarışlar eşitdi və ürəyi şiddətli ağrı keçirdi.

Direktor təzədən bağırmağa başladı və yeni hədələr yayılıb otağı başına götürdü.

– Bacarmaram, bacarmaram... – İvanovun uca, titrəyən səsi, sanki hansısa sonsuz bir ucalıqdan gəlib Tyomanın qulağına çatırdı. – Nə istəyirsiniz mənimlə edin, bütün günahı öz üzərimə götürərəm, ancaq heç kimi sata bilmərəm...

Ölü bir sükut yarandı.

– Siz gimnaziya xaric olunursunuz, – direktor soyuq və sakit bir tərzde dedi. – Evinizə gedə bilərsiniz. Belə istiqamət götürmüş şəxslərə dözmək mümkün deyil.

– Nə etmək olar? – İvanov acıqlı cavab verdi, – qova bilərsiniz, ancaq heç vaxt meni alçaq iş tutmağa məcbur edə bilməzsiniz.

– Rədd ol!

Tyoma artıq heç nə hiss etmirdi. Sanki bütün varlığı keyləşmişdi.

Yarım saatdan sonra pedaqoji şuranın qərarı hazır idi. Vaxnov gimnaziya xaric edilmişdi. İvanovun qohumlarına onu könüllü olaraq aparmaq təklif olundu. Kartaşevə verilən cəzaya görə, o, bir həftə hər gün nahar vaxtı gimnaziya əlavə iki saat qalmalı idi.

Tyomaya sifə getməyi əmr etdilər. O da əzilmiş, alçaldılmış, gicəlmış bir vəziyyətdə həm özünə, həm direktora, həm bütün həyata qarşı ikrah hissi və yalnız ömrün sürətlə başa çatmasına, hər şeyə qarşı hisslərə tez son qoyulmasına olan sonsuz istəyi ilə oraya gedəsi oldu.

Lakin ömür insanın istəyi ilə ötüb keçmir və bunu hiss etmək lazımdır. Elə Tyoma da bunu hiss etdiyindən gözlərini qaldırıb yoldaşlarına baxmağı qərara aldı və gördü ki, İvanov da, Vaxnov da yoxdur.

Lakin təkçə o var; öz bədnam yerinə məhkum olunmuş xəbərçi və məlumat çatdıran...

Geriyyə qaytarılması mümkün olmayan təmiz və ləkəsiz vaxtları bərədə fikirlər dözülməz bir ağrı ilə onun varlığını sarsıtdı. O nə üçün yaşayır – qüssədən onu acı hisslər bürüdü və qəhər onu boğdu. Lakin o özünü saxlaya bildi və boğazından yalnız sakit, amansız bir civilti çıxmasına nail ola bildi və bu səs elə o anda yoxa çıxdı. Nəse unudulmuş, Tyomaya quyudakı Juçkanı xatırladan bir fikir beynindən keçdi...

Tyoma cəld, qorxmuş halda ətrafa göz gəzdirdi... Lakin heç kim ona baxmırdı.

Evdə bu hadisəni danışan Tyoma yoldaşını satdığını gizlətdi.

Atası onu dinləyəndən sonra dedi:

– Sən başqa cürə hərəkət də edə bilməzdin... – Lakin bu işi cəzasız da buraxmaq olmazdı; Vaxnovu çoxdan qovmaq lazım idi. İvanovu da görünür, nəyə görə nişana alıblar. Sən isə başqalarına nisbətən az günahkar olduğundan, yəqin ki, bir həftəlik cəza ilə canını qurtarmısan. Nə etmək olar? Cəzanı çəkərsən.

Tyomanın ürəyi qüssədən sızladı və o özünü daha çox alçaldılmış hiss edərək, nə atasının, nə də anasının üzünə baxmağa cəsəreti çatmadı.

Aqlaıda Vasilyevna heç nə demədi və öz otağına getdi.

Tyoma, demək olar ki, yeməyə əlini də vurmadı və qəmgin-qəmgin otaqları gəzib elə yer axtarırdı ki, orada kimsə olmasın. Nəhayət, pəncərənin önündə tərənəm, fikri özündə olmadan harasa baxaraq dayanıb durdu. Balaca bir xışıltı eşidən kimi o tez yerindən kənara çəkildi və qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirdi. Ala qararı düşən zaman o daha çox fikir etməyə başladı və qeyri-iradən anasını görməyə can atdı. O, pəncərə önündə dayanıb anasına baxdı və sakitcə otağa daxil oldu.

– Tyoma, hər şey necə olubsa mənə danış... – yumşaqcasına, nəvazişlə, lakin qəti bir inamla anası dilləndi.

Tyoma donub qaldı və hiss etdi ki, anası hər şeyi başa düşüb.
– Hər şeyi danış.

Anasının əvvəlcədən onu bağışlaması duyulan mehriban səsi Tyomada kəskin bir ehtiyac doğurdu – bütün həqiqəti olduğu kimi anasına danışacaq.

Tyoma bütün həqiqəti söyləyib, acı hekayətini tamamladı və acizənə surətdə başını aşağı saldı.

– Mənim bədbəxt oğlum, – ana da eyni həqarətlə, qüssə və yanğı ilə söylədi.

Tyoma küreyini onun kreslosuna söykədi və sakitcə ağladı.

Anası dinməzçə onun yanağına süzülən göz yaşlarını sildi. O, fikrini bir yerə cəmləyib, oğluna sakitləşməsinə imkan verdikdən sonra dedi:

– Nə etmək olar? Əgər biz öz çatışmazlıqlarımızı görürüksə və onları dərk edib düzəltməyə çalışırıqsa, deməli, buraxdığımız səhvlər artıq günahlarımızın təmizlənməsi üçün əsas olur. Hər şey dərhal ötüb keçmir. Həyatda hər şeyə ağır mübarizələr nəticəsində nail olunur. Bu mübarizədə sən bu gün bir zəif cəhətini artıq tapa bildin... Bundan sonra dua edərkən Allahdan rica et ki, qorxu və təhlükə anlarında sənə mətanət və möhkəm iradə bəxş etsin.

– Ah, ana, bilsən mən İvanovu necə xatırlayıram, necə xatırlayıram... elə bil o indilərdə vəfat edib.

Ana dinməzçə oğlunun başını sığalladı.

– Hə, bəlkə sən onun yanına gedərsən? – ana mehribancasına soruşdu.

Tyoma dərhal cavab vermədi.

– Yox, ana, bacarmaram, – o, titrək səslə dedi. – Biləndə ki, mən artıq onu görməyəcəyəm... Çox heyif... mən onu elə sevirəm... bəs nə fikirləşib, onun yanına gedim... mən artıq onu sevmirəm, – Tyoma qüssə ilə sözünü tamamladı və yenidən göz yaş axıtmağa başladı.

– Yaxşı, lazım deyilsə getmə. Nə vaxtsa sən özünü həyatda yaxşı, şərəfli insan kimi doğruldarsan və Allah qoysa onunla görüşəndə deyərsən ki, mən ona görə belə oldum ki, daima sənə haqqında düşüncələrim və sənə kimi yaxşı, şərəfli bir insan olmaq istəyirdim. Yaxşı?

Tyoma sükutla köksünü ötürdü və fikrə getdi. Anası da susdu və yalnız elə ilk döyüşə tab gətirməyən oğlunu əzizləməkdə davam etdi.

Axşam Tyoma çarpayıdan ehtiyatla başını qaldırdı və hamının yatdığına əmin olduğdan sonra səssiz-səmirsiz döşəməyə endi. Tamamilə vəcdə gəlmiş vəziyyətdə, nəse məxsusi, lakin uşaqlarda alovlu

bir inam doğuran nadir qüvvə ilə, coşqunluqla dua etdi və Allahdan heç nədən qorxmamaq üçün ona güc bəxş etməsini rica etdi.

Dua edərkən Tyoma birdən İvanovu, onun inamla baxan mülayim, mehriban gözlərini xatırladı və bir də heç vaxt onu görməyəcəyi barədə düşündü... və ağrıdan sanki zingildəyib balışı dişlərinə sıxdı və dərin bir qüسسə içində quruyub qaldı...

X

AMERİKAYA DOĞRU

Tyomanın gimnaziya həyatı qüسسə içində, soyuq və xoşagəlməz şəkildə davam edirdi. O, məhv olmuş xoşbəxtliyinin və məğlubiyyətinin şahidi olmuş sinif otağına tab gətirə bilmirdi. Buna baxmayaraq, Tyomanın yoldaşları arasında gözlənilmədən onu dəstəkləyənlər də tapılmışdı. Üzücü tənhalıqdan bir neçə gün sonra Kasitski yaxınlaşıb Tyomanın qarşısında skamyaya sarı əyilərək əlini çənəsinə söykədi və onun gözlərinə baxıb nəvazişlə və mərhəmətlə soruşdu:

– Necə oldu ki, sən xəbər verdin? Qorxdun?

– Nə bilim necə baş verdi, – Tyoma dilləndi və gözləri doldu, – çığır-bağır saldı, ayağımı yerə vurdu, – nə bilim, nəyə yadıma düşür...

– Hə, bu heç də yaxşı olmayıb... Hə, indi alim olarsan...

– Qoy indi bir də yoxlasın, – Tyomanı od götürdü və gözləri parladı, – mən o əclafın əngini əzərəm...

– Bəs belə... Əlbəttə, donuzluq ediblər... İvanova görə heyifsilənirsən?

– Eh, İvanova görə ömrümün yarısını verərdim!

– Əlbəttə... aranızdan su da keçməzdi. Amma mənim əclaf Yakovlevim isə sevinir.

Hər gün Kasitski Tyomanın yanında oturur və onunla şövqlə söhbət edirdi.

– Qulaq as, – bir dəfə Kasitski təklif etdi, – istəyirsən mən sənin yanında oturum?

Tyoma sevincdən pörtüdü.

– Allaha and olsun... orada mənim yanımda elə bir alçaq var ki...

Danilov da tez-tez Tyomaya göz qoymağa başlamışdı. Danilov uzun müddət hiss etdirməməyə çalışaraq "adam satanın" rəngi ağarmış, əzablı üzünə fikirli-fikirli baxır və Tyomanın bu an yaşadığı

iztirabları bütün qəlbi ilə duyurdu. Utancaqlıq hissələri ona birbaşa Tyomaya öz münasibətini bildirməyə imkan vermir, yalnız hər səhər görüşdükləri vaxt Tyomanın əlini məxsusi olaraq möhkəm sıxmaqla kifayətlənir və qızarırdı. Tyoma onun vəziyyətini başa düşür, o da gizlicə Danilova baxır və Danilov onun baxışlarını hiss edən kimi tez gözlərini qaçırırdı.

– Sən hara? – Danilov sinifdə bir qucaq dəftər və kitabı həvəslə daşıyan Kasitskidən soruşdu.

– Yerimi dəyişmək qərarına gəlmişəm...

Bu fikir Danilovun xoşuna gəldi; o bütün dərs boyu nəyisə götür-qoy etdi; tənəffüs zamanı isə qətiyyətlə Tyomaya yanaşdı, adəti üzrə yarıdönmüş halda dayanıb qızaranaq soruşdu:

– Mən də sənin yanında əyləşsəm, heç bir etirazın olmaz ki?

– Çox şad olaram, – Tyoma cavab verdi və o da öz növbəsində qulaqlarına qədər qızardı.

– Hə, onda lap əla oldu.

– Sən də? – bu vaxt haradansa qayıdan Kasitski, Danilovu görüb sevincək dilləndi və o bütün səsi ilə bağırırdı:

Budur, üç igid çapıb gedirlər!..

Kasitskinin əvvəlki iki qonşusundan biri Yakovlev Filippovun qulağına pıçıldadı:

– Kartaşev bu dostlarına da xidmətini göstərəcək...

Sonra hər ikisi sevincək güldü.

– Mənim yaramazım gülür, – Kasitski oxumağı dayandırıb dedi.

– Nə barədəsə qeybət qırırlar. Cəhənnəm olsunlar!.. Dayanın, indi isə belə əyləşmək lazımdır; Sən Danilov, əsil ciddi adam kimi əsas yerdə, biz iki dəcəlin arasında otur. Sən, Kartaşev, divara tərəf çəkil, çünki mən uzun müddət bir yerdə otura bilmirəm, ona görə də çıxışa yaxın əyləşəcəyəm.

Deyilənlərə əməl olunduqdan sonra o dilləndi:

– Bax, bu oldu əsil üçlük! Eybi yox, əla yola gedəcəyik.

– Dənizi sevirsen? – bir dəfə Danilov Tyomadan soruşdu.

– Sevirəm, – Tyoma cavab verdi.

– Bəs qayıqda gəzməyi necə, xoşlayırsan?

– Xoşlayıram, amma hələ bir dəfə də olsun qayıqda gəzməmişəm.

Danilov heç cürə başa düşə bilmirdi ki, necə ola bilər, dənizsahili şəhərdə yaşayasan, amma qayıqda gəzməyəsən. O, artıq çoxdan avar

çəkməyi və sükani idarə etməyi bacarırdı. O, ağıl kəsəndən evləri lap sahilinə yaxın yerləşən nəhayətsiz dənizi xatırlayırdı. O, həmişə kəndirlərin, qatranlı burazların və körpülərin daş kömür tüstüsünə qarışmış təmiz dəniz havası ilə nəfəs alırdı. Ağıl kəsəndən dənizin gah pıçıltı kimi sakit və yumşaq, gah da qəzəblənmiş vəhşi heyvan naləsi və feryadı kimi ehtiraslı, coşqun səsi qulaqlarını oxşayırdı. O bu dənizi sevirdi və onunla doğmalaşmışdı; liman kapitanı olan atasının yanına gələn dənizçilər bu sevginin qorunub daha da dərinləşməsində əsas yardımçı olmuşdular.

O yatanda dəniz haqqında şirin xəyallara dalırdı. O, açıq pəncərədən axşamlar ayın möcüzə dolu işığını suyun sonsuz səthinə səpələyib, onu parlaq gümüşü zolaqlarla bəzəməsini və uzaq üfüqlərdə yoxa çıxmasını maraqla seyr edirdi; o üzən qayığın birdən işıq saçan zolağa düşməsini, bu zolağı mehribancasına, ahənglə kəsən avarlardan suyun fosforlu ışıltılarla gümüşü yağış damlları kimi ətrafa yayılmasının şahidi olurdu. Bu zaman o, dənizi körpə, qəşəng uşağı necə sevrələr elə sevirdi. Lakin dəniz təkə bu mənzərəsi ilə onun qəlbini oğurlayıb, özünə qarşı heyrət və böyük sevgi oymamışdı. Onu coşduran tufan idi. Bu anlar onda çevik qayıqla bahadır kimi özündən çıxıb, qızgın dalğalarını uzaq sahillərə çırpın hiddətlənmiş dənizlə qüvvəsini sınağa hələ sınaqdan çıxmamış bir ehtiras oyanırdı. Belə anlarda Danilov artıq həlim, adı Danilova oxşayırdı. Belə anlarda o, ruhlanaraq saatlarla dəniz sahilində dayanır və tüğyan edən dənizi seyr edirdi. O, hansısa bir qibətə hissi ilə qaçmağa məcbur olan düşmənlərinə – ayaqlarının yanından ötüb sahilə çırpılan dalğalara tamaşa eləyirdi.

– Sevmirsən! – o, rəngi qaçmış dodaqları ilə pıçıldadı. Lakin gözləri önündə qaçıb canını qurtarmağa məcbur olan yeni dalğalar canlanırdı. Bu dalğalar, eynən qaçan zaman ayağı bürəyən və qollarını geniş açaraq sivri daşların üstünə zərblə yıxılan adama bənzəyirdi.

“E-eh” – acıqla ürəyindən keçdi.

Bir dəfə Danilov Tyomaya və Kasitskiyə dedi:

– Sabah qayıqda gəzmək istəyirsiniz?

Tyoma xoşbəxtlikdən özünü itirib fərəhlə cavab verdi:

– İstəyirəm.

Kasitski də razılığını bildirdi.

– Elə isə gimnaziyadan birbaşa gedərik. Əvvəlcə bizdə nahar edərik, sonra qayıqda gəzməyə çıxarıq.

Tyomanı yalnız bir sual düşündürürdü ki, bu məsələni evdə necə qarşılayacaqlar. Lakin o, evdə razılıq ala bildi.

Üçüncü sinif dostlar üçün dəniz gəzintiləri dostların ən sevimli məşğuliyyətə çevrildi. Qışda dəniz buz bağlayan vaxtlarda qayıqda gəzmək mümkün olmadığından etibarlı dostlar sahil boyu gəzişir və qarşılarında buzdan salınmış düzənliyə, suyun bu düzənliyin altından görünən tünd zolaqlarına tamaşa edirdilər. Orada dəniz aşağıdan uçan qara buludlar şəklində axaraq qaynayıb-qarışırdı. Onlar dişlərini şaqıldadır, soyuqdan göyərir, forma geyimlərinin qısa qolluğunda qızarmış əllərini gizlədir və elə hey dənizdən danışırdılar. Əsas Danilov danışdı, Tyoma ağızını açıb qulaq asırdı, Kasitski isə həm qulaq asır, həm etiraz edir, həm də əylənirdi.

– Bax, mən belə bir hadisə eşitmişəm, – Kasitski danışmağa başladı, – bir gəmi aşıb arxası üstə çevrilir...

– Suya baş vurarkən? – Danilov soruşdu.

– Əlbəttə, suya baş vurarkən.

– Yalan deyirsən, – Danilov onun sözünü kəsdi. – Gəmi belə çevrilə bilməz...

– Hə, onda bu cəfəngiyatdır! Ah, xahiş edirəm əl çəkin. Ola bilsin...

– Ola bilməz, başa düşürsən. Yeganə hadisə olub ki...

– Olub ki? Deməli, mümkündür.

– Bir qulaq as. Bu gəmi...

Lakin Kasitski qulaq asmadı – o, iti görəni kimi qaçıb dostlarına sübut etmək istədi ki, it onu dişləmir. Bu sübutlarsa onunla nəticələndi ki, it gözləmə mövqeyindən hücum keçdi və çox cəld Kasitskinin gah şalvarını, gah paltosunu dişləməyə başladı. Bu hadisədən sonra onun paltarında bir dənə də olsun salamat yer qalmadı. Lakin o, pərt olmadı və həmişə olduğu kimi itin onu nə üçün dişlədiyinə bir səbəb axtarıb tapdı. Ona görə ki, it quduzlaşıb, gərəki onu qəsdən...

– Qəsdən hirsləndirdim, – Kasitski lovğa-lovğa dilləndi.

– Lap elə qəsdən? – Tyoma güldü.

– Lap elə qəsdən. Axmaq! – Kasitski də güldü və Tyomanın furajkasını aşağı, sifətinə doğru endirdi.

Əylənməyə heç nə qalmayanda Kasitski çimçəşmədən səki boyu mayallaq vururdu. Buna görə də Danilov təkəbbürlə onu “uşaq” adlandırır. Ümumiyyətlə, Danilov kampaniyada hamıdan böyük idi. Yaşına görə yox, dənizə olan sonsuz məhəbbətindən qazandığı nüfuzuna görə; o yalnız dəniz barədə düşünür, başqa heç nə və heç kim haqqında deyil, yalnız dəniz barəsində danışır, öz dənizindən

savayı heç nəyi tanımaq istəmirdi. Onu təkçə bir şey hiddətləndirirdi ki, vaxtının hamısını dənizə sərf edə bilmir və öz qiymətli vaxtından həm yatmağa, həm yeməyə, həm də gimnaziyaya ayırmağa məcburdur. Bu məsələdə Tyoma da, Kasitski də onu başa düşürdülər.

– Elə möhkəm iradəli adamlar var ki, gimnaziyasız da həyatda öz yolunu tapa bilirlər, – Danilov dedi.

Tyoma yalnız köksünü ötürdü.

Var, əlbəttə, var... Robinzon... Lap elə dənizdə şagirdlik edənlər. Uşaqlıqdan təsadüfən gəmiyə düşüb od-alovdan keçir və bütün uğursuzluqlara sinə gərəkək mis kimi bərkiyirlər. Aman Allah! Onlar daha nələr görməyib, daha haralarda olmayıblar. Səhralarda olublar. Şirləri, pələngləri görüblər, Amerika hinduları ilə rastlaşdıblar.

– Onlar da, elə bizim kimi insanlardır, – Danilov dedi.

– Əlbəttə, bizim kimi insanlardır.

– Onların da atası, anası, bacıları var. Ehtimal ki, əvvəlcə onlara da bu iş qorxunc görünüb. Lakin özlərində güc tapıb bayağı həyatın sınıq-sökük yolları ilə getmək istəməyiblər. Bəs nəticəsi nə olub? Məgər onlar peşman olublar? Heç vaxt təəssüf hissi keçirməyiblər. Onların hamısı bu axmaq “bir” qiymətləri və imtahanlar barədə düşünmədən böyüyüblər, həmişə kimlə istəsələr evləniyəblər, qocalıblar və hamı onlara həsəd aparıb.

Beləliklə, asta-asta yeni plan ərsəyə gəldi: xoşbəxt olmaq üçün şey göstərməli və elə yazın ilk günləri birinci gəmi ilə Amerikaya yola düşməli.

Bu fikri ilk olaraq Kasitski söylədi və elə o anda dediyini unudu. Danilov çox düşündü və bu ideyanı bir dəfə həyata keçirməyi təklif etdi. Tyoma fikirləşmədən razılıq verdi, əsas məsələ odur ki, yaza hələ çox qalır. Kasitski də razılıq verdi, belə ki, onun üçün fərqi yox idi: Amerikaya getmək lazımdırsa, qoy elə ora olsun. Danilov isə hər şeyi incəliklərinə qədər götür-qoy etdi. Hər şeydən əvvəl, ora pulsuz getmək mümkün deyil; fərz edək ki, gəmidəki şagirdlərə zəhmət haqqı ödəyirlər, lakin əvvəlcə buna nail olmaq lazımdır. Buna görə də əlverişli vəziyyətdən istifadə edib, imkan daxilində müəyyən məbləğdə pul toplamaq olar. Bütün xərclər kassaya daxil olmalıdır: nahar etmək üçün onlara verilən pullar – bir, ad günü üçün – iki, təsadüfən verilənlər (məsələn, faytona), əmilərin, dayıların hədiyyələri və sairə və sairə – üç. Danilov elə indicə dostları sinfə girənə qədər onlardan pulları vicdanla toplaya bildi. Beləliklə, Kasitskinin və Tyomanın pulları elə birinci tənəffüs zamanı buxarlanıb yoxa çıxdı.

Sınağın nəticəsində isə kampaniya bütün dərs vaxtı canavar açığı keçirdi. Səhərdən günorta saat ikiyə, üçə kimi nə yeyə bilirdilər. Danilov özünü tox tutdu. Kasitski elə ilk təsadüf etdiyi yoldaşından bir tikə kəşib götürdü. Tyoma isə xeyli davam gətirdi. Lakin onun dözümlü də, nəhayət, gah kimdənə “bir tikə” xahiş etməklə, gah da skamyaları gəzib yararsız hala düşmüş portaqal qabığı tapmaqla yekunlaşdı.

Əlbəttə, özünü gündəlik bu əziyyətlərdən qurtarmağın kifayət qədər sadə yolu vardı. Bu yol evdən ehtiyat üçün heç olmasa bir tikə çörək götürmək idi. Lakin bütün bədbəxtçiliyin səbəbi onda idi ki, kampaniyanın hər üç üzvünün səhər çay içdikdən sonra gimnaziyaya yollanarkən yeməyə iştahası olmurdu. Bu da onlarda hər gün dərslər qurtarana kimi açmayacaqları barədə yanlış inam yaradırdı.

– Sən nəyə oxşamağa başlamısan?! Gözlərinin altı göyərək, sifətin arıqlayıb, lap skeletə dönmüsen! – anası ondan söz almağa çalışırdı.

Ən pisi də o idi ki, Tyoma axırncı tənəffüscə qədər adi qaydada dözümlü və açlıq onu az qala çıxırmağa məcbur etdiyi vaxt yem tədarük olunan yerə yollanırdı. Bunun da nəticəsi olaraq iştahası korlanırdı və Tyoma ciddi şəkildə evə döndükdən sonra çörək və şorbadan başqa daha heç nəyə toxunmurdu.

Planı barədə bütün təfərrüatı ilə düşünen Danilov bu nəticəyə gəldi ki, limandan birbaşa gəmiyə minmək mümkün olmayacaq. Ona görə ki, birincisi, onları tanımayıb gəmiyə buraxmayacaqlar, ikincisi isə onlardan xarici pasport tələb edəcəklər. Buna görə də Danilovun qərarı belə oldu: münasib gəmilərdən hər hansı birinin yola düşdüyünü öyrənən kimi vaxt itirmədən qayıqla açıq dənizə çıxsınlar, orada gəmiyə yaxınlaşıb işin mahiyyətini izah etsinlər və gəmiyə minib getsinlər. Məsələnin sonrakı həlli asan idi. Belə inamlı fikrə gəlməyə əsas verən də o idi ki, kimə havayı işçilər lazım deyil? Ən çətin məsələ qayıqla bağlı idi. Onu geriye qaytarmağa bələdçi lazım idi. Onda bələdçi pis vəziyyətdə qalacaq. Əgər qayığı taleyin ixtiyarına buraxsalar, dövlətin əmlakı məhv olar və atası pis vəziyyətdə qalar.

Bütün bunları düşünen Danilov özünə qayıq düzəltmək qərarına gəldi. Atası Danilovun fikrini hüsn-rəğbətlə qarşıladı, onlara dəzgah verdi və işə köməklik etməyə adamlar ayırdı. Kampaniya işə girişdi. Qayığın növünü müəyyənləşdirmək geniş müzakirələrə səbəb oldu. Suya baş vuranını düzəltmək qərarına gəldilər və qayığın hərəkətinin irəli tutumlu olmasına üstünlük verdilər.

– Sirri də ondadır ki, müqavimət az olsun. Belə olanda artıq...

– Əlbəttə, – dözümsüz Kasitski onun sözünü kəsdi.
 – Başa düşürsən? – Danilov Tyomadan soruşdu.
 – Başa düşürəm, – Tyoma cavab verdi və ona görə yaxşı başa düşdüyünü hesab edirdi ki, hər şey Danilova və Kasitskiyə aydın idi: daha baş sındırmaq nəyə lazım? Artıq hər şey məlumdur.
 – Hətta mənə elə gəlir ki, bu digərlərinə nisbətən həm ən möhdud modeldir, həm də genişdir.
 – Əlbəttə, genişdir, – Kasitski ürəklə onun sözünü təsdiq etdi. – Bəs qarnı üstə nəyə lazımdır?
 – Atam məcbur edir, – Danilov tərəddüdlə dilləndi.
 – Gəl bir məcbur etməsin də. Allaha şükür, onun qarnı bax belədir; ona lazımdır, bəs bizim nəyimizə gərəkdir?
 – Bizə ona görə lazımdır ki, onu əsəbləşdirməyək.
 Düzəldib qurtarıq, sonra tədbirlə ört-basdır edərik.
 – Əclaf, aldatmaq istəyirsən...
 – Aldatmayacağam, sadəcə susacağam. Əgər soruşarsa, bax onda etiraf edərəm.
 Bütün qışı işlədilər; əvvəlcə qayıq üçün kil¹ hazırladılar, şpanqout² yerinə oturdular, ardınca tikib bərkitmə işləri ilə məşğul oldular və sonra kənarlarını göy zolaqlarla, ortasını isə ağ boya ilə rənglədilər.
 Necə deyərlər, qayığın hazırlanması dostların gücünə qeyri-mütənasib bir zəhmətlə başa gəldi və bunun sirrini onunla izah etmək olardı ki, sanki onlara hansısa sehrli əllər köməyə gəlmişdi. Dostlar bu barədə təmkinlə susurdular və qayıq hazır olan kimi yoldaşlarına iftixarla elan etdilər:
 – Biz işimizi tamamladıq.
 Bir sözlə, Kasitski dözmədi və Tyomaya işarə edərək dedi:
 – Biz?!
 – Əlbəttə, biz, – Tyoma cavab verdi. – Matroslar kömək edəblər, amma bütün halda biz düzəltmişik.
 – Kömək edəblər?! Sifət var səndə!
 Kasitski gülümsəyərək əlavə etdi:
 – Biz heç bir iş görməmişik! Danilov isə doğrudan da işləyib, biz bu əclafı daha çox tamaşa etmişik. Allaha and olsun, – o, mülayimcəsinə sözünü bitirdi. – Yalan danışmağın nə faydası.
 – Hesab edirəm ki, mən də işləmişəm.

¹ Kil – gövdə uzununa qoyulan tir

² Şpanqout – gövdəyə kəndələn qoyulan tir

– Hə, sən hesab edirsən. Yaxşı, sən hesab et.
 – Yaxşı, qayıq sizin nəyinizə gərəkdir?
 Kornev adəti üzrə dırnaqlarını gəmirərək soruşdu.
 – Qayıq? – Kasitski təkrarən soruşdu. – Qayıq nəyimizə lazımdır? – O, Tyomaya müraciət etdi.
 Tyoma azacıq həvəsləndi.
 – Donuz! – O, Tyomada sirri açmağa güclü həvəs hiss edərək güldü.
 – Gözmək üçün, – Danilov çəkinmədən cavab verdi.
 Kornev hiss etdi ki, burada nəse deyilən kimi deyil.
 – Atanın qayığı azdır ki?
 – Sürətlə gedəni yoxdur, – Danilov cavab verdi.
 – Necə yəni sürətlə gedəni?
 – Yəni suyu yaxşı kəsə biləni.
 – Bəs suyu yaxşı kəsə bilməsi nə deməkdir?
 – Bu o deməkdir ki, sən axmaqsan, – Kasitski əlavə etdi.
 – Qanmaz! – Kornev dilucu cavab verdi, – sənənlə danışan yoxdur.
 – Yaxşı, bu o deməkdir ki, ensiz olsun, yüngül hərəkət edə bilsin və suda müqaviməti az olsun.
 – Belə qayıq nəyinizə lazımdır?
 – Gəzinti zamanı daha çox lezzət ala bilək.
 Kornev növbə ilə onların hər birini şübhəli-şübhəli nəzərdən keçirdi.
 – Ey səni, axmaq qız! – Kasitski yarızarafat, yarıciddi ifadə etdi.
 – Amerikaya getmək istəyirik.
 Bundan sonra Kornev özü də saymazyana söylədi:
 – Şeytanlar, sizinlə danışmaq üçün əvvəlcə dilotu yemək lazımdır, – sonra getdi.
 – Qulaq as, sən nəyə görə deyirsən? – Danilov Kasitskiyə iradını bildirdi.
 – Nə deyirəm? Məhz belə hərəkət etməklə əslində heç nə demirəm.
 – Doğrudur, – Tyoma onu müdafiə etdi, – onun sözünü ciddi qəbul edən bir adam tapılmaz.
 – Hamı biləcək. Hər kəlməbaşı sizi həvəsləndirirlər və bu da onunla qurtaracaq ki, hər şeyi açıb tökəcəksiniz. Bu ki səfehlikdir. Əgər istəmirsinizsə, onda düzünü deyin, nə olub, nəyə görə düzəldilib.

Adətən təmkinli olan Danilov gerçəkdən inciməyə başladı. Kasitski və Tyoma hər şeydən öncə sirlərinin tam ciddi şəkildə gizli saxlanması əməl edəcəklərinə söz verdilər.

Baxmayaraq ki, hərdən dostlarda elə güclü həvəs oyanırdı ki, az qalırdı, özlərini tora salsınlar. Lakin Danilovu dilxor edəcəklərini düşünüb dayanırdılar.

Aydın məsələ idi ki, Amerikaya getməyə hazırlaşan şəxslərə məxsusi olaraq dərslərə hazırlaşmağın heç bir faydası yox idi və bunun üçün zəhmət çəkib sərf edilən vaxtı kampaniya hədəf hesab edirdi.

Belə bir münasibət ərəfəsində vəziyyətin özü Tyomaya kömək edəsi oldu. Anası daha bir oğlan uşağı dünyaya gətirdi və dərslərə hazırlığın yoxlanılması təxirə düşdü.

İmtahanqabağı axırıncı növbəti rübün nəticələri son dərəcə kədarli idi: bir, iki, Allah yolunda sədəqə – üç, təbiət tarixindən beş, davranışdan – adətən “əla” əvəzinə isə “yaxşı”. Gimnaziyada artıq Kartaşevə iki il bir sinifdə qalan şagird kimi baxırdılar.

Tyoma evdəkilərdən qiymətlərini ustalıqla gizlədə bilirdi. Əgər imza qoymaq lazımdırsa, o zaman valideynlərinin əvəzinə imza edirdi, guya onlar qiymətləri görüblər. Bu halda ehtiyatla belə bir imza qoyurdu: “Anası xəstə olduğu üçün onun əvəzinə Z.Kartaşeva”. Evdə anasının onun qiymətləri barəsində suallarından adi cavablarla yayınır və olduqca laqeyd və səhlənkarcasına söyləyirdi:

– Hələ qiymət almamışam.

– Nəyə görə belə uzanır?

– Bilmirəm, – Tyoma cavab verir və başqa şeylər haqqında danışmağa tələsirdi.

– Tyoma, düzünü söylə, – bir dəfə anası ondan əl çəkmədi, – nə baş verib? Ola bilməz ki, bu vaxta qədər qiymət yazmasınlar.

– Yox, ana, yazmayıblar.

– Bax, Tyoma, yerimdən qalxan kimi özüm gedəcəyəm.

Tyoma çiyinlərini çəkdi və bir söz demədi. Xəyalən artıq çoxdan Amerikada olan bir adamın yaxasından nəyə görə əl çəkmirdilər?

Dostlar səfərin vaxtını Pasxanın dördüncü gününə təyin etdilər. Bu qərarı qəbul etməkdə məqsəd valideynlərinin bayramını zəhərə döndərməmək idi.

Xaricə gedən gəmi axşam saat altıda yola düşürdü. Onlar isə saat dördə tərpənməyi qərara aldılar.

Tyoma laqeyd görkəm almağa çalışaraq həyəcanlı baxışlarla oğrun-oğrun ətrafı nəzərdən keçirib, nəzərə çarpmadan cəld doqqaza keçib gizləndi və sonra limana doğru üz tutdu.

Danilov, artıq evdən qayığa sarı təlaş içində qaçırdı.

Tyoma hər üçünə məxsus gözəlçenin – “İrəli” devizli, göy zolaqlı ağ qayığın içinə nəzər salıb orada müxtəlif bükülülər gördü.

– Yeməkdə, – Danilov qayğılı halda izah etdi. – Bəs Kasitski haradadır?

Nəhayət, Kasitski yanında nəse yara-xoralı bir itciyəz gəlib çıxdı.

– Tez rədd elə! – Danilov səbirsizliklə dilləndi. Kasitski təəs-süflə iti buraxdı.

– Yaxşı, hər şey hazırdır! Gedirik.

Tyoma ürək döyüntüsü ilə qayığa tullandı və avarın üstündə oturdu.

“Doğurdanmı həmişəlik?” – ağılından keçdi və şirin bir ağrı ilə haralarasa, lap uzaqlara qeybə çəkildi.

Kasitski o biri avarın üstündə oturdu. Danilov sükan arxasına keçdi.

– Ver gəlsin! – Danilov ciddi şəkildə matrosa əmr etdi.

Matros əlində tutduğu kəndiri tulladı və qayığı itələdi.

– Qolunuza qüvvət!

Tyoma və Kasitski avarları hərəkətə gətirdilər. Suyun iti, tələsik, uğultulu səsi göyertəyə əks-səda verdi:

– Qolunuza qüvvət!

Avarçəkənlər isə möhkəm girişmişdilər. Limanın hamar səthi qayığa yardımçı oldu. Çıxışda o, hərəkətə gəlmiş gəminin burnunun altından sivişib açıq dənizin dalğalanan nahamar səthinə sıçradı və xırda ləpələrin üstündə sanki rəqs etməyə başladı.

– Şimal-şərq küləyi! – Danilov qısaca qeyd etdi.

Soyuq yaz küləyi avarlardan suyu qoparıb damcılarını ətrafa yayırdı.

– Qolunuza qüvvət!

Avarlar düz və müntəzəm şəkildə avar yerini döyəcləyib ani olaraq suda ilişib qalır və avarçəkənlərin cəld paralel hərəkəti nəticəsində yenidən günəş şüaları altında parıldayırdılar.

İki verst getdikdən sonra Danilovun komandası ilə avarçəkənlər avarları qaldırdılar və tərlənmiş başlarından şapkalarını çıxardılar.

– Lənət şeytana, susamışam, – Kasitski dedi və əyilərək iki əli ilə dəniz suyundan götürüb azca içdi.

Eyni hərəkəti Tyoma da təkrarladı.

– Qolunuza qüvvət!

Avarlar təzədən ahənglə hərəkətə gəldilər və qayıq yenidən şövqlə və sakitcə dalğalanan ləpələri yarmağa başladı.

Külək güclənirdi.

– Axşama yaxın daha da şiddətlənəcək, – Danilov qeyd etdi.

– O-ho, hiddətlənir, – Kasitski, az qala dənizə düşən şapkasını əli ilə tutub cavab verdi.

– Gözəlliyə bir bax! – göy üzündən və dənizdən zövq alan Danilov bir qədər gözlədikdən sonra dilləndi. – Günəşə fikir verin, görün buludları necə sıxışdırır! Eynən gündüz və gecənin bir-birini əvəz etməsi kimi. Orada hər şey tutqun və vahiməlidir; burada, şəhərə yaxın isə aydınlıq və sakitlikdir.

Kasitski və Tyoma dalğın halda susurdular.

Tyoma gözlərini uzaqdan parıldayan şəhərə, aydın, sakit sahilə dikdi və qəlbini qüسسə bürüdü: görəsən indi anası, atası, bacıları nə edirlər?! Bəlkə də cyvanda mehribancasına oturub çay içirlər və onun doğmalarına qarşı necə ağır bir zərbə hazırladığından xəbərləri belə yoxdur. Tyoma qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirdi və sanki hansısa ağır yuxudan ayıldı.

– Nə olub, Kartaşev, bəlkə geriye qayıdaq? – onu müşahidə edən Danilov sakitcə soruşdu.

“Geriye?!” – üreyi Tyomanı sevincək anasına doğru sürüklədi. Bəs Amerika barədə arzular, bəs gimnaziya, imtahanlar, qaçılmaz uğursuzluq...

Tyoma başını yelləyərək inkar elədi və dinməzcə qaşqabaqlı avarın üstünə uzandı.

– Paroxod! – Kasitski çıxırdı.

Limanda qara tüstü burumları buraxan nəhəng bir xarici paroxod göründü.

– Sakitcə qarşısına sürək.

Qayıq gözəl bir yarımdairə cızaraq sakitcə paroxodun qarşısına yön aldı.

Paroxod yaxınlaşırdı. Göyertədə artıq səmişinləri seçmək mümkün idi!

“Bir neçə dəqiqədən sonra artıq onların sırasındayıq” – dostların hər birinin üreyindən keçdi.

– Vaxtdır!

Hamı əmrə müntəzir idi.

Qəza qaydalarına əsasən Kasitski revolverdən iki dəfə atəş açdı. Danilov isə məxsusi olaraq bu hadisə üçün hazırlanmış uzun ağaca bağlanmış ağ dəsmalı qaldırdı.

Nəhəng əjdaha əzəmətli paroxod göyertəsi ilə düz onların yanından ötüb keçdi və maşın şöbəsinin gurultusu açıq-aydın qaçqınların qulaqlarında uğuldadı, buxar və yanmış yağ iyi onları vurdu.

Qayıq otərəf-butərəfə yırgalandı.

Ura! Onları görüblər. Göyertədə xeyli ağ dəsmal yellənir və onları salamlayırdılar. Bəs bu nə deməkdir? Onlar nəyə görə dayanırlar?

– Bir də atəş aç! Dəsmalı yellə.

Dostlar atəş açdılar, dəsmalı yellədilər və bacardıqları qədər var gücləri ilə qışqırdılar.

Əfsus! Paroxod artıq uzaqda idi və getdikcə sürətini daha çox artırırdı...

Tam ümitsizlik yarandı.

– Elə bildilər ki, – Tyoma qüسسə ilə dilləndi, – biz onlara yaxşı yol arzulayıırıq.

– Deyirdim axı, bütün bunlar cəfəngiyatdır, – Kasitski revolveri qayığa tullayıb dedi. – Əsil həqiqətdə, kim axı bizi götürür?! Kim bizim üçün gəmi saxlayar?!

Pərişanlıqla, lakin çox tez də geriye qayıdası oldular. Qərb-şərq küləyi öteri oldu.

– Yeni bir şey fikirləşmək lazımdır... – Danilov danışmaq istədi.

– Boş şeydir! Artıq heç bir Amerikaya gedəsi deyiləm, – qayıq sahilə yan alan kimi Kasitski dilləndi. – Bütün bunlar axmaqlıqdır.

– Hə, indi axmaqlıq olar, – Danilov pərt halda cavab verdi.

– Bəli, əlbəttə, axmaqlıqdır və artıq bunu başa düşmək lazımdır.

Tyoma qayğılı-qayğılı uzaqlara, onlara amansızcasına xəyanət etmiş paroxodun arxasınca baxıb söylənilənlərə kədərlə qulaq asırdı.

– Ətraflı düşünmək lazımdır...

– İmtahanları necə yola verəcəyik, – Kasitski donquldandı, şapkasını gözünün üstünə basaraq tələsik dostlarının əlini sıxdı və cəld şəhərə yollandı.

– Ruhdan düşüb. Hələ ki, hər şeyi yoluna qoymaq mümkündür, – Danilov kədərli halda sözünü tamamladı.

– Sağlıqla qal, – Tyoma cavab verdi və yoldaşının əlini sıxaraq evə sarı üz aldı.

Bələliklə də, Amerikaya səfər baş tutmadı! Əlbəttə, bir tərəfdən, ola bilsin ki, bir daha görüşə bilməyəcəyini düşündüyün atanı, ananı,

bacı və qardaşlarını yenidən görmək xoşdursa, lakin digər tərəfdən isə qarşıdan ağır və qüsse doğuracaq imtahanlar gəlir, demək olar ki, qaçılmaz uğursuzluq görünürdü ki, artıq bütün bunların hamısına həmişəlik son qoyulduğu hesab olunurdu.

– Hə, çox heyif, – yaxşı çıxış yolu düşünülmüşdü.

Sonra Tyoma dərinəndən köksünü ötürdü.

Paxadan sonra sinfə yığışdıqları və hər şeyin artıq ötüb keçdiyi bir vaxtda Kasitski baş tutmayan təşəbbüslərini şən çalarlarla danışmaqdan özünü saxlaya bilmədi. Tyoma sevincək ona kömək eləyir, Danilov isə yalnız təkəbbürlə qulaq asırdı.

Hamı gülməyə başladı və Danilovu, Kasitskini və Tyomanı “ame-rikalılar” adlandırdılar.

XI

İMTAHANLAR

Artıq imtahanların vaxtı gəlib çatdı.

Baxmayaraq ki, Tyoma xaç çəkmək naminə bir dənə də olsun kilşə buraxmır, keşiş ataya rast gələrkən bütün məhəllə boyu arxasınca gətməyə tənbellik etmir və yaxud onunla qarşılaşarkən sol qulağını çəkib tələsik “Çur, çur, mənə toxunma!” söyləyir, ya da ki səylə yerində üç dəfə fırlanırdı, lakin işlər yenə də pis məcrada davam edirdi.

Bununla belə Tyoma yenə də evdə əvvəlki tərzdə hərəkət edirdi.

– Keçə bildin?

– Keçə bildim.

– Neçə yazdılar?

– Bilmirəm, qiymətləri göstərmirlər.

– Bəs keçdiyini haradan bilirsən?

– Yaxşı cavab verdim...

– Yaxşı, öz fikrincə, sənə neçə yazıblar?

– Mən səhsiz cavab vermişəm...

– Deməli, beş almısan?

– Beş! – Tyomanın başına batmadı.

İmtahanlar sona çatdı. Tyoma axırncı imtahandan qayıdıb gəldi.

– Hə?

– Qurtardı...

Onun cavabı qeyri-müəyyənliyi ilə yenə də anasını təşvişə saldı.

– Keçə bildin?

– Bəli...

– Deməli, növbəti sinfə keçdin?

– Elədir...

– Bəs nə vaxt öyrənmək mümkündür?

– Dedilər ki, sabah.

Tyoma sabaha gözlənilməz yenilik gətirəsi oldu. Məlum oldu ki, o, üç fəndən kəsilib və yalnız ikisindən yenidən imtahan vermək mümkündür. Yox, əgər xüsusi olaraq xahiş olunsa, üçüncüyə də icazə verə bilərlər. Bu axırncı vəziyyət onu öz kartlarını açmağa məcbur edirdi, çünki xahişi yalnız valideynlər edə bilərdilər.

Tyoma anasının ona diqqətlə dikilmiş həqarət dolu baxışlarının qarşısında tab gətirə bilməyib kənara baxmağa başladı.

Öldürücü sükut kifayət qədər uzun sürdü.

– Yaramaz! – nəhayət anası əli ilə Tyomanın alınına şillə ilişdirərək dilləndi.

Doğrudur, Tyoma qəzəblə, xoşagəlməz iradlarla dolu səhnənin olacağını gözləyirdi, lakin özünə qarşı belə bir nifrət hissinin mümkünlüyünü isə ağına belə gətirməmişdi. Ona ağır gələn də bu oldu. O, yeməxanada oturdu və özünü çox pis hiss etməyə başladı. Bir tərəfdən o özünün kifayət qədər yaramaz hərəkətə yol verdiyini dərk etməyə bilmirdi, lakin o biri tərəfdən isə özünü həddindən artıq təhqir olunmuş hesab edirdi. Hər şeydən daha çox ona ağır gələn o idi ki, bunları haqlı narazılığı ilə pərdələmək üçün əsasları azlıq edirdi və zavallı yalançı görkəmi almaqdan savayı çarəsi qalmırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, hansısa bir əsəbilik və küt qəzəb onu qıcıqlandırır və çıxış yolu axtarmağa sövq edirdi. Atası gəlib çıxdı. Artıq hər şeyi anası ona danışmışdı.

– Korazehin! – atası da eyni sayğısızlıqla dedi. – Dəmirçi yanına qoyacağam...

Tyoma sakitcə onun arxasınca dilini çıxartdı və fikirləşdi: “Zərrə qədər də qorxmadım”. Atasının hərəkəti onun mövcud vəziyyətini bir qədər də ağırlaşdırdı. Yox! Qətiyyənlə bir səbəb tapmaq mümkün deyildi ki, özünü heç olmasa zərrə qədər də bayağı və yaramaz hiss etməmək üçün ondan yapışa biləsən! Lakin birdən Tyomanın ağına işıqlı bir fikir gəldi: nəyə görə ölməsin?! Bunun necə yaxşı effekt verəcəyi fikrindən hətta sevinməyə başladı. Birdən gəlib görərlər ki, artıq o ölmüşdür. Bax onda nə qədər istəyirsən o qədər də inci! Əlbəttə, o, günahkardır. Bunu yaxşı anlayırdı. Lakin o öz ölümü ilə günahını yumuş olacaq. Əlbəttə, bunu atası da, anası da başa düşə-

cəkiər, amma bu onlar üçün əbədi tənə yerinə çevrilecək! Onlardan qisas alacaq! Zərrə qədər də onlara yazığı gəlmir, – özləri günahkardır! Tyoma, sanki yenidən anasının nifrətlə onun alınına ilişdiriyi şilləni hiss etdi. Onun qəlbində yəni bir qüvvə ilə qəzəbli, bədxah hissələr oyanmağa başladı. O, acıqla kibrit qutusuna baxdı və belə ölümün daha yaxşı olacağı barədə düşündü. Çünki bu tərzdə ölüm tez baş verməyəcək və ata-anasının kədərindən doğan gözəl mərasimdən kifayət qədər zövq ala biləcəkdə. Onu bir məsələ daha çox məşğul edirdi ki, görsən özünü öldürmək üçün neçə kibrit qəbul etmək kifayət idi. Qutudakı bütün kibritləri? Bu olduqca çoxdur, o tez ölə bilərdi. Lakin o daha çox zövq almaq istəyirdi. Bəlkə yarısını? Bu da çoxdur. Tyoma nədənsə iyirmi kibrit üzərində dayanmalı oldu. Qərara gəldikdən sonra o qısa bir fasilə elan etdi. Belə ki, kəmiyyət barədə məsələ aydınlaşdıqdan sonra cəsarəti əsaslı dərəcədə zəifləmişdi. O, birinci dəfə hadisələrin mahiyyətinə bu qədər ciddi girişir və ölümə qarşı dəfədən dəfəyə bir dəhşət hiss edirdi. Hansısa duyğunun onda işin sona çatdırılmayacağına oyadığı arxayınçılıq hissindən sonra bu həlledici məqam idi. O, əlini uzadıb bir ovuc kibrit götürdü və masanın altında sakitcə, ehtiyatla onların başlarını sındırmağa başladı. O bu işi çox ehtiyatla görürdü, çünki bilirdi ki, kibrit əlində alışa bilər. Bu işə hərdən qanın zəhərlənməsi ilə nəticələnir. Tyoma səlqə ilə kibritin başlarını bir yerə topaladı və uzun müddət özündən başqa kim olursa-olsun onları uca bilər deyər düşüncə böyük ləzzətlə zövq aldı. O, bir dənesini götürüb yoxlamaq üçün dilinə vurdu: nə iyirənc şeydir! Bəlkə su ilə udum?! Tyoma qrafinin dalınca gedib özünə stəkanın dördüdə biri qədər su tökdü. Bu, bir udum üçün çoxdur. Tyoma qalxıb barmaqlarının ucunda dəhlizə çıxdı və səs salmasını deyər suyun bir hissəsini divara əndərdi. Sonra geri qayıdıb tərəddüd içində dayandı. Baxmayaraq ki, bütün bunların zarafat olduğunu bilirdi, lakin onu yenə də hansısa qərribə bir həyəcan bürüməyə başladı. O hiss edirdi ki, hələ onun qətiyyətində kibritləri udmamaq hansısa qorxulu bir itki kimi görünür: bəs onda əsil həqiqətdə nə üçün udmasın? Onun artıq bu işi tutmayacağına inamı yox idi. Aydın dərk edə bilmirdi ki, onunla nə baş verir. O, əgər belə demək mümkündürsə, artıq özünü hiss etmirdi, sanki bu o deyil, tamamilə özgə adamdır. Onda nəşə son dərəcə güclü qorxu hissi oyandı. Bu qorxu gətdikcə güclənir və onu irəliyə doğru sövq edirdi. Əli ani olaraq kibrit başlarına sarı uzandı və onları stəkana doldurdu. “Doğrudanmı bunu mən içəcəyəm?!” – o, titrəyən əli ilə stəkanı ağarmış dodaqlarına yaxınlaşdıraraq düşündü.

Düşündükləri çox sürətlə beynindən keçməyə başladı. “Nəyə görə? Məgər əsil həqiqətdə mən günahkar deyiləm? Əlbəttə, günahkaram. Mənim həyatımın əziz olduğu adamlara, məgər belə bir kədər getirmək istəyirəmmi? Allah, sən özün saxla! Mən onları sevirem...”

– Artyomi Nikolaiç, siz nə edirsiniz?! – Tanya tamamilə fərqli bir səsle çığırdı.

Tyomanın ağılından yalnız bir fikir keçdi, tək Tanya stəkani onun əlindən almağa macal tapmasın. Tələş içində ani bir hərəkətlə əlində tutduğu kibrit başlarını ağızına əndərdi... O, dəli kimi, gözləri bərəlməmiş vəziyyətdə dayandı.

– Dədə vay! – Tanya kəskin, ümitsiz bir səsle çığırib başılovlu kabinetə sarı cumdu. – Ağ... ağ!..

Onun səsi iniltiyə çevrildi:

– Artyomi... Nikolaiç... özünü zəhərləmişdir!

Ata yeməxanaya sarı atıldı və küt bir sifət almış oğlunun qarşısında dayandı.

– Süd!

Tanya bufetə cumdu.

Tyoma bir balaca qımıldandı və başı ilə etirazını bildirdi.

– İç, yaramaz, yoxsa sən bu mənfur başını vurub divarda özərmə! – oğlunun mündirinin yaxalığından yapışib qəzəblə çığırdı.

Elə möhkəm sıxmağa başladı ki, Tyoma nəfəs almaq üçün əyilib boynunu irəli uzatmağa məcbur oldu və yazıq özünü itirib elə bu vəziyyətdə acgözcəsinə südü içməyə başladı.

– Nə olub?! – anası qaçıb gəldi.

– Heç nə, – atası saymazyanə hirsli səsle cavab verdi, – fokus çıxarır. Nə baş verdiyini öyrənən ana taqətsiz halda stula çökdü.

– Sən özünü zəhərləmək istəyirdin?!

Bu müraciətdə o qədər böyük ümitsizlik, yanğı, kədər var idi ki, Tyoma birdən özünü əvvəlki sevimli, zərif Tyomadan fərqli kimi hiss etdi və onda elə bir alovlu, dəfəndilməz bir istək oyandı ki, necə olursa olsun, elə indi, bu saniyə yenidən əvvəlki həlim, sevimli Tyoma olsun.

O, başılovlu anasının üzərinə atıldı, əlləri ilə onun əllərini möhkəm sıxıb hönkürtüyə çevrilən səsi ilə yatvarmağa başladı:

– Ana, məni hökmən bağışla! Mən əvvəlki kimi olacağam, amma hər şeyi yaddan çıxart! Allah xətrinə, hər şeyi unut!

– Hər şeyi, hər şeyi unudum, hər şeyi bağışladım, – qorxmuş anası dilləndi.

– Ana, özizim, ağlama, – Tyoma qızdırmalı kimi titrəyərək hönküdü.

– Südü iç, südü iç! – göz yaşlarının yanaqlarına süzüldüyünü hiss etməyən ana özünü itirmiş, qorxmuş vəziyyətdə təkid etdi.

– Ana, heç nədən qorxma! Heç nədən qorxma! İçirəm, artıq üç stəkan içmişəm. Ana, bütün bunlar boş şeydir. Budur bax, kibrit başlarının hamısı stəkanda qalıb. Bilirəm onlar nə qədər idi... Bilirəm... Bir, iki, üç....

Tyoma təlaş içində kibrit başlarını sayırdı, lakin onun qarşısında stəkanın ağzından ətrafına qatılmış çoxlu sayda kibrit başları tökülmüşdü...

– On dörd! Vəssalam! Bundan çox deyildi, – mən heç birini udmamışam... Bir stəkan da süd içərəm.

– Ay Allah, tez həkim dalınca!

– Lazım deyil, ana!

– Lazımdır, özizim, lazımdır!

Bu səhnəni seyr edib əsəbiləşən atası tab gətirmədi və tüpürüb kabinetinə getdi.

– Güzəl anam mənim, qoy o getsin, yoxsa sənə hansı hissləri yaşadığımı söyləyə bilmirəm. Əgər məni bağışlamasan, bilmirəm nə olacaq... mən bir daha... Ah, ana, bilirəm ki, sənə qarşında günahımı yumalıyam və əminəm ki, yuyacağam da. Ona görə də özümü bu qədər rahat və şən hiss edirəm. Güzəl, əziz anam, direktorun yanına gedib xahiş elə, – mən imtahanları təzədən verə biləcəyəm, əminəm ki, verə biləcəyəm. Ona görə ki, mənim qabiliyyətim var və oxuya bilərəm. Tyoma dayanmadan elə hey danışır və anasının əllərini öpürdü. Anası dinməzəcə asta-asta ağlayırdı. Onların yaxınlığındakı stulda əyləşən Tanya da ağlayırdı.

– Ağlama, ana, ağlama, – Tyoma təkrar etdi, – Tanya, ağlamaq lazım deyil.

Müstəsna vəziyyət hər şeyi öz axarından çıxarmışdı. Tyoma adətən oğulun anaya, kiçiyin böyüyə olan adət etdiyi adı qaydalara əməl etməyi tamamilə unutmuşdu. Sanki onun qarşısında oturan anası yox, dostu idi. Elə Tanya da həmçinin. Onların hər ikisi, Tyoma özü də elə bil hansısa bir gözlənilməz bədbəxtçiliyə düşər olmuşdular və Tyoma bilirdi ki, bu bədbəxtçilikdən onları çıxaracaq, lakin bir qədər tələsmək lazımdır.

– Ana, direktorun yanına gedərsən? – o, əsəbi və təlaş içində soruşdu.

– Gedərəm, özizim, gedərəm.

– Mütləq get. Mən bir stəkan da süd içim. Beş stəkan bəsdir, artıq lazım deyil, yoxsa ishal eləyər. İshal çox pis şeydir.

Tyoma tez-tez bir mətləbdən digərinə keçir, bərkədən danışırdı və nə qədər çox danışırdısa, elə bil bir az da artıq danışmaq istəyirdi və danışıqca özünü daha çox rahat hiss edirdi.

Anası onun danışmağa bu qədər çox tələbat duyduğundan ehtiyatlanaraq, qorxu içində onu dinləyir və qüسسə ilə həkimin gəlişini gözləyirdi. Oğlunu saxlamaq üçün bütün cəhdləri heç bir fayda vermir və oğlu tez-tez anasının sözünü kəsirdi:

– Eybi yox, ana, eybi yox, sən narahat olma.

Sonra yenidən uzun-uzadı danışmalar başlanırdı. Bağçada gəzişən o biri uşaqlar qayıdıb gəldilər. Tyoma onlara tərəf atılaraq dedi: “Sizə burada qalmaq olmaz” – onların üzünə qapını bağladı.

Nəhayət, həkim gəlib çıxdı. Tyomanı müayinədən keçirdikdən sonra kağız, qələm, mürəkkəb tələb etdi, resept yazdı və hamını sakitləşdirərək dərmanların gətiriləcəyini gözləməyə başladı. Tyomanın daxilində yanğılar başladı.

– Boş şeydir, – həkim dilləndi, – indi ötüb keçəcək.

Dərmanları gətirdikdən sonra həkim dinməzəcə, ağır-ağır fısılda-yaraq iki piyalədə məhlul hazırladıqdan sonra Tyomaya müraciət etdi:

– Hə, indi bütün söylədiklərinizdən sonra bunları qəbul edin. Əla! İndi də bunu! Hə, indisə davam edə bilərsiniz.

Tyoma yenidən danışmağa başladı, lakin bir neçə dəqiqədən sonra dərhal haldan düşdü və süst halda sözünü yarımçıq kəsdi:

– Ana, yatmaq istəyirəm.

Dərhal onu yerinə uzatdılar və o, dərmanların təsiri altında körpə uşaq kimi dərhal möhkəm yuxuya getdi. Növbəti gün Tyoma artıq hər cür təhlükədən uzaq idi. Özündə müəyyən halsızlıq və qamında ağrı hiss etməsinə baxmayaraq, özünü çox gözəl hiss edir, şən görünürdü və hövsələsiz halda anasını direktorun yanına getməyə təhrik edirdi. Lakin atası görünən kimi susdu və oğlunun gözələrindən nəse oxuyan atası tələsik öz kabinetinə yollandı. Həkim gəldi. Anası Tyomanı onun himayəsinə buraxıb direktorun yanına getdi.

– Mən vaxt itirmədən oturub hazırlaşacağam, – Tyoma sevinçək elan etdi.

– Lap əla, – həkim cavab verdi.

Tyoma kitablarını yığıb balaca otağa üz tutdu. Həkim isə kabinetə, yaşlı Kartəşevin yanına getdi.

Söhbət cari hadisələrə toxunan zaman general dözməyib, arvadının oğlunu düzgün tərbiyə etməməsindən şikayətləndi.

– Düzdür, bir qədər əsəbidir... – həkim nəse həvəssiz dilləndi.
– Zəmanə belədir... Siz hər halda oğlunuzla mülayim olmalısınız, yoxsa oğlanı tamamilə yolundan azdırı bilərsiniz... Onun əsəbləri sizin dövrünüzdə olduğu kimi deyildir...

– Cəfəngiyatdır, elə mən özüm də onun kimi idim...

– Ola bilsin, siz özünüz də onun kimi... hər halda... bir sözle, səbir etmək lazımdır.

– Oğlan məhv olub, – ata ümitsiz bir səslə söylədi.

Həkim mehribancasına gülümsədi.

– Gözəl oğlandır, – o qeyd etdi və barmaqları ilə masanı döyəclədi.

– Eh! – ata məyus halda əllərini yellədi və qaşqabaqlı otaqda gəzməyə başladı.

Ana üzündə sevinc qayıdıb gəldi.

– İcazə verdi?! – latın qrammatikası ilə məşğul olan Tyoma yerindən sıçrayıb soruşdu. – Ana, bax, artıq nə qədər oxumuşam!

Həftə Tyoma üçün nəzərə çarpmadan bir göz qırpmında ötüb keçdi. Kitabın bütün səhifələri sətirbəsətir, torbaya yığılan əşyalar kimi beyninə yığılırdı. Hərdən gözlərini yumur, keçilənləri fikrindən keçirirdi və bütün keçilənlər sistemli qaydada, aydın, bariz şəkildə gözləri qarşısında canlanırdı. Təcrübəsindən razı qalan Tyoma yeni bir həvəslə hazırlaşmağa davam edirdi. Yenidən imtahan rus dili, latın dili və coğrafiyadan verilməli idi. Hərdən o, bacısını çağırır və ona deyirdi:

– Məni yoxla.

Zina vicdanla soruşmağa başlayır və Tyoma xırda detallara qədər səlis cavab verirdi. Tərif əvəzinə Zina məyuscasına söyləyirdi:

– Belə qabiliyyətlə tənbellik etmək eyibdir.

– Gələn il mən əla hazırlaşacağam və ön skamyada oturub birinci şagird olacağam.

– Görək də...

– Mərc gələk?

– İstəmirəm.

– Aha, bilirsen ki, bacararam!

– Əlbəttə, bacararsan, amma yenə də hazırlaşmayacaqsan.

– Hazırlaşacağam, əgər Manyə məni seversə.

Zina güldü.

– Sevecək?

– Bilmirəm... əgər layiq olsan.

– Amma bilirəm, o məni sevdir!

– Düz deyil.

– Bəs onda nəyə görə üzümə baxmırsan? Amma bilirəm, o sənə çardağa söyləyib.

– Hə, nə söyləyib?

– Deməyəm.

– Amma istəyirsən mən deyim: o deyirdi ki, sən onu boğaza yığmısan.

Tyoma karıxmış halda Zinaya baxdı və sonra sevincək çığırdı:

– Düz deyil, düz deyil! Bəs o mənə nəyə görə deyirdi ki, Juçkanı sevdir? Ona görə ki, o mənim itimdir.

– Sən də ağzını açıb maraqla qulaq asırdın.

– A-ha! – Tyoma şadlandı. – Görendə ona çatdır ki, mən ona vurulmuşam və onunla evlənmək istəyirəm.

– Buyuracaqsınız! Dərhal da sənə gələcək.

– Niyə də gəlməsin?

– Elə...

İmtahan günü Tanya Tyomanı sübhədən oyatdı və o, çardağa çıxıb hər üç fənni bir daha qaçaraq nəzərdən keçirdi. Həyəcədən heç nə yeyə bilmədi və zorla bir stəkan çay içib vəfəli Yeremeylə gimnaziyaya yola düşdü. Direktor hər üç imtahanda iştirak edirdi. Tyoma suallara səlis cavab verdi. Tyomanın arıqlamış, nazik, uzanmış sifətindən görünürdü ki, bu biliklər ona ələ-belə bəxş olunmamışdır.

Direktor həlim, daxildən alovlanan hərarətli baxışlarını Tyomaya zilləyərək sakitcə qulaq asır və ilk dəfə olaraq ona qarşı mərhəmət hissi keçirirdi.

Axırncı imtahandan sonra o, Tyomanın başını sıgalladı və dedi:

– Əla qabiliyyətiniz var. Gimnaziyanın yaraşığı ola bilərsiniz. Oxuyacaqsınız?

– Oxuyacağam, – Tyoma pörtərək cavab verdi.

– Hə, gedin evinizə və ananıza çatdırın ki, siz üçüncü sinfə keçdiniz.

Bəxtəvər Tyoma gimnaziyadan bomba kimi sıçrayıb çıxdı.

– Yeremey, keçdim! Bütün imtahanlardan keçdim, sualların hamısına dürüst cavab verdim.

– Allaha çox şükür, – Yeremey rahat nəfəs alıb qurdalanmağa başladı. – Qoy Allah sizin bütün imtahanlarınıza kömək olsun! – gözlənilməz nitq söyləməyə başladı. – Allah ələ eləsin, bütün imta-

hanları verib qurtarasınız və bu sizi zabıtlıyə aparıb çıxarsın, – atanız kimi general olasınız.

Uzun monoloqunu söyləyib qurtardıqdan sonra Yeremey rahatlandı və özünün əvvəlki adı, sakit vəziyyətinə qayıtdı.

Tyomanın ürəyində ona gülməyi tutdu və ekipajda yerini rahatladıqdan sonra qayğısız halda bayram əhvali-ruhiyyəsi aldı.

– Nə oldu? – anası doqqazda onu qarşılıdı.

– Keçdim.

– Allaha çox şükür, – sonra anası asta-asta xaç çəkdi. – Sən də xaç çək, Tyoma.

Lakin Tyomaya xaç çəkmək birdən təhqiredici göründü: nəyə görə? Artıq o qədər xaç çəkmişdi ki, lakin oxumağa başlamamışdan əvvəl həmişə kəsilmişdi.

– Mən xaç çəkməyəcəyəm, – incimiş Tyoma deyindi.

– Tyoma, sən həqiqətən mənə qəbrə göndərmək istəyirsən? – anası soyuq tərzdə ondan soruşdu.

Tyoma dinməzəcə şapkasını çıxardı və xaç çəkdi.

– Ah, nə səfeh oğlansan! Əgər sən məşğul olub, həm bunun, həm də öz qabiliyyətinin sayəsində imtahanları vermişənsə, bəs bütün bunları sənə kim bəxş edib? Eyibdir! Səfeh oğlan.

Lakin bütün bu kəlmələr elə nəvazişli bir səslə söyləndi ki, Tyoma aldığı küskün görkəminə görə heç bir peşmançılıq hissi keçirmədi və dözməyib özündən razı, səfeh bir təbəssümlə gülümsədi.

“Bəli, yaşın tələbi belədir!” – anası fikirləşdi və nəvazişlə Tyomanı özünə sarı çəkib başını öpdü. Oğlan özünü çox gümrəh hiss elədi və o da anasının əlini tutub hərərlə öpdü.

– Hə, indisə atanın yanına get və onu sevindir... məhribanlıqla, necə ki istəyəndə bacarırsan. Qanadlanmış Tyoma kabinetə daxil oldu və yaylım atəşi tək gür səslə dedi:

– Mənim əziz atam, mən üçüncü sinfə keçdim.

– Ağıllı balam, – atası cavab verdi və oğlunun alından öpdü.

Tyoma da həssaslıqla onun əlini öpdü və rahat yeməxanaya yollandı. O, yeməxanada zövqlə bəzədilmiş təmiz masanı, samovarı, ona məxsus qaymaq qabını, çayla yeməyə xoşladığı böyük ikinəfərlik prosforu¹ gördü. Anası özü onun stəkanına dumdurdu, Tyomanın xoşladığı bir qədər tünd, isti çay süzdü. O, qaymaq qabını tamam

¹ Prosfor – kilsədə ibadət vaxtı yeyilən fətir

stəkana boşaldı, prosforu böldü və bacardığı qədər böyük tikə dişləyib yeməyə başladı.

Zina gülümsəyərək gərnəşə-gərnəşə balaca otaqdan çıxdı.

– Hə, nə oldu? – o soruşdu.

Lakin Tyoma onu öz cavabı ilə iltifatlandırmadı.

– Keçib, keçib, – anası sevincək dilləndi.

Tyoma çay içə-içə istər-istəməz hər şeyi, hətta direktorun da bir sözünü belə buraxmadan nəql etdi.

Anası masaya dirsəklənib oğluna şövqlə qulaq asırdı. Əgər bu dəqiqələrdə kimsə özge həyatını yaşayan bir insanın xarakterik cizgilərini yaratmaq istəsəydi, onda Aqlaida Vasilyevnanın sifəti ən mötəbər natura ola bilərdi. Doğurdan da, artıq o öz həyatını yaşamırdı. Onun bütün qəlbi xoşagəlməz anlarda və ağır da olsa, lakin həmişə əziz və doğma övladlarının həyatı ilə döyünürdü. Əsil həqiqətdə, ondan savayı kim onların qayğısına qalacaqdı? Kimə belə korlanmış oğlan uşağı lazım idi və onun özündənrazı səfeh gülüşü kimdə əsəbilik əvəzinə, məhz belə xoşagəlməz anlarda onu bağışlamaq və əzizləmək istəyi yarada bilərdi?

– Xeyrixah adamdır direktor. – Oğlunun sözlərini dinləyən Aqlaida Vasilyevna dalğın halda bildirdi.

Tyoma sözünü tamamladı və fikrə getdi. “Yaxşı, – beynində səsləndi. – Bəs bir həftə bundan qabaq nə baş vermişdi?!” Tyoma səksəndi: doğurdan da bu o idi?! Yox, o deyildi! Bax indi o özüdür.

Sonra Tyoma nəvazişlə, məhəbbət dolu gözlərlə anasına baxdı.

XII

ATA

Nikolay Semyonoviç Kartəşevin güclü orqanizmi ona xəyanət etməyə başlamışdı. Belə baxanda sanki heç nə dəyişməmişdi: yenə əvvəlki düz qaməti, bıığı və balaca, nazik bakenbardlı nikolaysayağı sifəti, ayrıca yana daranmış saç düzümü. Lakin bütün bu zahiri görünüşünə baxmayaraq, daxilən həmmən adam olmadığı hiss olunurdu. O, mülayim, məhriban olmuşdu və tez-tez ailə üzvləri ilə ünsiyyət axtarırdı.

Atasında baş verən dəyişiklik Tyomaya xüsusi olaraq ağır gəlirdi. Ona görə ki, atası başqalarına nisbətən onunla həmişə daha ciddi və sərt davranardı.

Lakin hər iki tərəfin bir-birinə xeyirxah münasibətləri nəticəsində ata ilə oğul arasında yaxınlaşma daha sürətlə inkişaf edirdi.

– Hə, dənizlə işin nə yerdədir? – axşam çay içərkən atası Tyomadan soruşdu.

Masanın arxasında ailədən savayı ciddi və utancaq musiqi müəllimi – cavan, arıq bir cənab oturmuşdu.

– Dənizlə işləri? – ana məyusluqla qeyd etdi, – əldən düşənə qədər avar çəkirlər, dünən saat səkkiz idi, hələ də avarlardan əl çəkməmişdilər... Tufanda gəzirlər və bu da onunla nəticələncək ki, bir dəfə elə öz dənizlərində batacaqlar.

– Belə məsələlərdə mən fatalistəm, – tənbəki çubuğundan çıxan tüstünün burumuna qərç olən atam dedi. – Ölüm iki dəfə baş vermir, birindən isə nə qədər əlləşsən də canını qurtara bilməzsən. İş naminə ölmək, doğurdan da gözəldir, yoxsa elə-belə oturub ölmünü gözləyəsen.

Tyomanın gözləri atasına sarı bərəldi.

– Hə, buyur, – anası oğluna müraciət etdi. – Əvvəlcə atan kimi öz işini gör qurtar, kursu bitir, ailə qur.

– Mən heç vaxt evlənməyəcəyəm, – Tyoma cavab verdi. – Dənizçiye evlənmək olmaz. Dənizçinin ailəsi dənizdir.

O, şövqlə gərənədi.

– Danilov da, yəqin ki evlənməyəcək? – Zina soruşdu.

– Əlbəttə, evlənməyəcək. Biz onunla həmişə bir yerdə olacağıq, cyni gemidə.

– Yəqin ki elə bir yerdə də komanda verəcəksiniz? – atası zarafatla dedi.

Atasının kefi kök idi.

Tyoma masaya tərəf elə əyildi ki, oradan yalnız başı görünməyə başladı və təkəbbürlə gülümsəyərək sevincək cavab verdi:

– Hə-ə, komanda verəcəyəm...

– Özünə arxayın deyilsən? – atası bir qədər etinasızlıqla tələsik soruşdu və tənbəki çubuğundan bir qullab vurub danışmağa başladı. – Özünə arxayın olmasan, deməli, heç vaxt komanda da verə bilməyəcəksən... Fatalizmə gəlincə isə... – o, musiqi müəlliminə müraciət etdi. – Bizim hərbi xidmətdə isə, əslində elə bütün xidmətlərdə fatalist olmayan özünə karyera qura bilməz... Germanştad yaxınlığında bizim polk, – ata oğluna nəzər saldı, – sol cinahda dayanmışdı. O zaman mən hələ eskadron komandiri, əmim isə polk komandiri idi. Məni itaət göstərməyən zabit hesab edirdilər. Əslində heç bir itaətsiz-

lik yox idi, lakin cəfəng əmrlərlə adamı hirsələndirirdilər. Nə isə... Vəziyyət belə idi. Mən öz Şeytanımın belində oturmuşam...

– Atanızın atının adı idi, – ana yavaşca dedi.

– ...və zabitlərə deyirəm... Dağ ətəyindən bütün mənzərə ovcumuzun içi kimi görünür: dərədə ön sırada macarların karesi¹ – min adam, qarşılarında iki top, onların arxasınca işə digər tabor – on dörd min adam vardı. Bu tərəfdən dağ ətəyi boyu isə bizim qoşun dayanmışdı. Mən deyirəm: “Biz onların karesini mühafizə olunduğu mövqeyindən vurub çıxaraq və irəliyə hərəkət edək; bir güllə atmadan yaxınlaşa bilirik”. Komandirə deyir: “Bu kareyə çatana kimi bütün polku məhv edərsən”. Onunla mübahisə etdim ki, təkçə öz eskadronum ilə onların karesini mövqeyindən vurub çıxararam... Əsil həqiqətdə, ordu da nə ordu idi? Toplar yaramaz vəziyyətdə, tüfənglər... qoşunun özü çəkməçilərdən, modabazlardan, şarmankaçılardan ibarət, bir sözlə, tör-töküntü. Bizimkilər isə Nikolay ordusu. Əmim isə deyir: “Ey, dəli insan! Boş-boş danışsən, çünki hələ kifayət qədər barıt qoxusu iyələməmişən. Göndərələr səni, onda bilərsən...” Elə bil kələyimi kəsdilər! Baş komandanın yavəri yel kimi gəlir və kareyə qarşı eskadronun göndərilməsi əmrini çatdırır. Çox düşünmədən əmimin qulağına deyirəm: “Hə, əmi, özün seç: ya imkan ver şərəfimi sənin sözlərinin vurduğu ləkədən təmizləyim, ya da özüm bu işin həyata keçməsi üçün hansısa başqa bir üsul axtarmaq məcburiyyətindəyəm...” Deyirəm və heç gözümü də qırpıram. Əmim isə artıq evli idi, elə indi ümid yeri kimi arvadına məktublar... artıq uşaqları da var. Belə vəziyyətdə nə duel! O, çəpəki mənə baxdı və bu, sanki “nə şeytan kimi yaxamdan əl çəkmirsən” demək idi. Tüpürdü və zabitlərə müraciət edərək dedi: “Hə, cənablar, onun hücumu keçmək haqqını müdafiə edirsinizmi?” Əlbəttə, xoşagəlməz hal idi, çünki hər kəs istəyirdi hücumu o keçsin, lakin vəziyyət elə alınmışdı ki, bu artıq mənim haqqım idi. “Hə, deyir, baxıb zövq alacağıq, görək ölümün boğazına keçib oradan necə çıxmağı bacaracaqsan. Yeri gəlmişkən, de bilək, “qırx” duamı harada oxumaq lazımdır: axı sənini kimi bir azğın üçün məndən savayı dua oxuyacaq kimsə yoxdur”.

Atam gülümsədi və bir neçə dəfə şövqlə qullab vurdu.

Tyoma eləcə yerində donub qalmışdı.

Atası tənbəki çubuğunu yandırıb oğluna köndələn baxışlarla nəzər saldı və söhbətinə davam etdi:

¹ Kare – piyada qoşunun dördbucaq şəklində düzülmesi

– Əsil həqiqətdə də mənim üçün dua oxuyası bir adam yox idi: mən yetim böyümüşdüm... Nə isə... Çaparaq öz eskadronuma yaxınlaşdım: “Uşaqlar!” Allah bizə rəhm etsin, – hücumla! Sağ qalsaq, çardan mükafat, məndən isə heç olmasa doyunca araq!” – “İstəyirsən bizi lap şeytanın ağzına apar!” Mən əmr elədim və biz hərəkətə başladım... Beləliklə yarıq qurtardı və dərədə bir təcürək görüldü. İstədim eskadronu onun arxasında sətıra düzüm və bu zaman dərhal cəbhə boyu kareyə zərbə endirim. Bir də görürəm ki, burada lənətə gəlmiş çay varmı – nəzərimizə çarpmayıb. Belə olanda yarıqın sağ tərəfindən enmək lazım gəlirdi... – ay yaramaz, üç sajnıq məsafə, o da bataqlıq. Biri irəli soxuldu, batdı. Atın köməyi ilə bir təcürək geriyyə qayıda bildi... Əlacımız qalmadı. Körpüyə qədər gedib, açıq yerdən çayı keçməli idik. Körpü balaca idi, yalnız bir-bir atla keçə bilərdik. Gördülər... Dərhal da atəş açdılar... Tələsik hərəkət edərkən ölüm qorxusunu hiss etməsən. At yıxılır, adam yəhərdən yıxılıb düşür və bir anlıq heç nə eşidilmir. Sonra isə adam uzanıb inildəyir. Görürəm ki, əsgərlər artıq həvəsdən düşüblər. Doğrusu, mənim özümü də vahimə basır və xoşagəlməz alınır: necə olursa olsun, günahkar mənəm. Bilmədən nəse adı bir pis iş tutursan, o da adama əzab verir. Lakin burada artıq insan həyatından söhbət gedir: körpünü keçənə qədər on beş əsgəri vurdular, hamısı da sənin vicdanına yazılır. Əsgərlərə tərəf çöndüm – itaətkarcasına baxırlar. Əlbəttə, axı onlar da hər şeyi başa düşürlər. Birtəcürək dedim: “Hə, qardaşlar, günahkaram, səhv etmişəm! Sağ qalsam əvəzini çıxaram, indi isə təslim olmayın!”

Atam qullab vurdu.

– Hərəkətə gəldilər... “Atamız olmasın – təslim olmaq!” Əlbəttə, Nikolay zamanı idi: insanla mal-qara kimi rəftar edirdilər... Mərhəməti qiymətləndirdilər... Doğrusu, mənim özümə də təsir edirdi. Neyləyəsen, zəmanə belə idi! Ola bilsin ki, elə sən özün də bu saat ölümünlə üz-üzə dayanmışsın... lap ata kimi, bunlar isə sənin övladlarıdır: heç nəyə heyfilsilənmirsən, bu anlarda axırıncı əsgərə qədər öz doğma adamın kimi bütün ürəyini verməyə hazırsan. Elə hamıya belə bir hiss hakim olur... Belə hissi yalnız dini ayinlərdən sonra keçirirsən. Yox, bir az da güclü olur! Budur, sanki birdən göy üzü yarıldı və Allahın özü bizə xeyir-dua verib, bir bədən, bir ürək bəxş edib dedi: gedə bilirsiniz. Elə bil qorxu da yoxa çıxdı. Od-alov altında, sanki meydanda sətıra düzülmişdük. Mənzərə də gerçək idi! Ulanlar¹...

¹ Ulan – nizəli süvari əsgər

Bir-birinin yanında – hamısı da seçmə, yaraşlıqlı!.. Moruq rəngində yəhəraltılar... Atlar qarğa rəngli... Günəş bərq vurur, göydə bir dənə də olsun bulud görünmür... iyirmi beşi iyul idi... Qoşunumuz əl içi kimi görünür... Eh!! O vaxt olanlar artıq indi yoxdur, heç olmayacaq da. İrəlində ölüm, cəhənnəm... lap yaxında minlərlə silah, bir nəfərə on ölüm, amma qəlbimiz elə rıqqətə gəlib ki, sanki birbaşa cəhənnəmə uçmağa hazırlaşırıq.

Atam dayandı və yenidən bir neçə qullab vurdu.

– Hə, deməli belə... Biz həvəslənmişik... Mən öz Şeytanımı hazırladım və asta-asta hərəkətə başladım. Atımı ona görə Şeytan adlandırdım ki, onun qulaqlarının arasına toxunan kimi dərhal coşurdu: ister divar olsun, ister od-alov olsun baxmırdı, bir sözlə, əsil şeytan idi. Amma ona çatan olmazdı. Neçə dəfə mənə demişdilər: özünü məhv edə bilərsən. Nə olursa olsun, ayrılmağa adamın ürəyi gəlmirdi... Hə, bax belə... Atları hazırlamağa başladım... Çox cəld!.. Çapmağa hazır!.. Beləliklə bütün eskadron bir nəfər kimi... yalnız yer silkələnir... nizələr irəli tutulub... Atlar elə gəriliblər ki, sanki yerində dayanmışlar... orada isə gözləyirlər... Heç olmasa, atəş açsınlar... yox, yaxınlaşmağı gözləyirlər... Artıq gözler belə görünür!.. Doğrudan da adamın ürəyi bulanır: vur, əzab çəkmə! Atəş!!! Dərhal hər şey dəyişdi... Eskadron elə bil yerə sancılıb! Tozanaq... atlar... adamlar... bir sözlə, sıyıq. “İrəli!” Təpənmişlər! Bir saniyə... Geriyə?! Boz şinel?! Rüsveyçilik?! Mənimkiler isə artıq atlarının ağzını çöndərlər... “Uşaqlar, siz nə edirsiniz?!” Qulaq asırlar. E-eh!.. Ürəyimi tutaram!.. “Əclaf-lar!” Şeytanın qulaqlarının arasından necə yapışırsa...

Bir anlıq sükut yarandı.

– Artıq heç nə anlamıram... Belə ki arxamca hansısa bir axın... Bütün eskadron bir nəfər kimi arxamca gəlir: düşmənlə sətirini yarıb keçirik, darmadağın edir, əzişdiririk... Döyüş, əsil döyüş oldu... birbaşa bunçuqlarla¹, nizəni bunçuq tərəfinə döndərüb, sanki qoyun başını kətləyirlər. İnsanlar... Nə insanlar?! Atlar quduzlaşmış; bax nə zaman əsil dəhşət oldu: qulaqlarını qısıb, dişlərini qıncıradıb, boynunu əyib adamların üstünə çıxır və ayaqları altına alıb tapdayırlar.

Atam susdu və üstü burumuna qərç oldu.

Sakitlik uzun sürdü.

– Bəs, ata, sən özün çox adam öldürmüşsən? – Zina soruşdu.

¹ Bunçuq – ağac başına keçirilən at quyruğu

– Heç kimi öldürməmişəm, – ata gülümsəyərək cavab verdi. – Mənim qılıncım belə itilənməmiş olurdu. Qılınc da ki... Belə də, başdansovdu. Nikita, mənim dənsikim¹, haramzadə bəzən onunla samovarı qurdalayır.

– Ata, bəs Şeytanın qarşısını necə ala bildin? – diqqətli Zinanın ağına birdən gəldi.

– Onun qarşısını mən almadım ki... Kimsə başqası aldı... Gül-ləyə tuş gəldi: məni hədəf almışdılar, amma o tərpendi və güllə düz alınma deydi. Yıxıldı və ayağı ilə məni sıxdı... Axı tapdalayır, vurur, doğrayırdılar... elə dirşəklənib yerimdən sıçramaq istəyirdim ki, görürəm tufəngin lüləsi üstümə tuşlanıb. Baxıram: vay dedə vay, başımın üstündə ölüm – eybəcər bir adam məni nişan alıb! Hə, bax o zaman mən... ikinci həyatı qazandım... yoxsa cəmisi bir neçə saniyə... Görürəm ki, artıq Bondarçuk, unter-zabit, içki düşkünü, haramzadə, çəpgöz, amma afərin, bunçuqla onun başına zərbə endirir... heç cıncırı da çıxmadı... Onda bildim ki, qorxu nə demək imiş! Sifəti ağlagəl-məz təsir bağışlayırdı. Mən ona baxarkən artıq yıxılmış, şlyapası kənara düşmüşdü. On beş yaşlarında, – bundan çox olmazdı, – bir oğlan idi, lap uşaq! Balaca əllərini kənara açmış, gözlərini göyə zilləmişdi... Üzü sakit, rahat... İlahi! Xeyli tamaşa etdim... Gecə nə oldu: Yata bilmirəm, gözlərim önündən getmirlər... Bondarçuku, məni xilas edən kimi dərhal vurublar, donuq gözləri göyərüb – daya-nıb düz gözlərimə baxır. Tfu, səni! Qulaqlarım da isə: aya-yay! aya-yay! Gözlərimi açıram, şamı yandırırım, papiros çəkib sakitləşirəm... yenidən baş alıb gedir: macar tamamilə qan içində, sifəti parça-parça edilmiş, atın altından çıxır, əsgər İvançuk – güllə qarnına dəyib, burulub yumağa dönüb, mənə baxır, başını bulayır və fəryad qoparır; icalatı tökülmiş at dizləri üstə sürünür, başı ilə ora-burayı axtarır, gözləri isə... Allaha and olsun, sanki insan gözləridir. Bon-darçuka çatan kimi qalxıb dayanır: hə, nə istəyirsən elə! Gülməli olsa da, amma ağlamaq istəyirsən!

Birdən Nikitanın səsini eşidirəm. “Zati-aliləri, zati-aliləri, nə yatmışınız?” – “Sənə nə lazımdır?” – soruşuram. “Bondarçuk diri-lib”. Tfu sənə, şeytan! Fikirləşirəm ki, dəli olacağam. Əsil həqi-qətdə nə edəcəyini bilmədiyim halda bir yandan da belə sürpriz! Hövlnak, necə varamsa yerimdən sıçrayıram. Beləliklə, yüz sajnılıq məsafədə ölənləri sıra ilə düzüblər. Görürəm, həqiqətən Bondarçuk

gəlir. Bütün eskadron ayaq üstədir. Hamı onu sevirdi. İçki düşkünü olsa da, zarafatçı adam idi. “Bu nədir, o biri dünyadan gəlirsən?” – soruşuram. “Elədir, zati-aliləri”. Sevindiyimdən zarafat edirəm. “Bəs nəyə görə geriye qayıtdın?”. Amma o yaramaz, əlində kozır kartı olan adam kimi fəndgiriqliklə deyir: “Sərxoşluğun səhəri içmək üçün gəlmişəm, zati-aliləri, orada içki vermirlər!” Hə, bu yerdə mən də, əsgərlər də qaqqanaq çəkib gülürük. Əslində nə baş verib?! O əclaf hücum zamanı özü ilə manerkada¹ araq götürübmiş, biz yar-ganı enənə kimi bərk keflənir. Sərxoş adama da bir sıyrıntı kifa-yətdir ki, ölü kimi düşüb qalsın. Ayılanda isə heç nə olmamış kimi ayağa qalxır.

– Hə, nə oldu, ata, ona araq verdin? – Zina soruşdu.

– Arağı hamıya verdim... Bondarçuka isə hərbi əməliyyatdan qayıtdıqdan sonra düşərgədə min rubl kağız pul verdim... amma ona yox, arvadına.

– Razi qaldı?

– Bu barədə fikirləşmək lazımdır, – atası qalxaraq cavab verdi və öz otağına yollandı.

Bu hadisəni danışandan bir müddət sonra Nikolay Semyonoviç özünü çox pis hiss etdi və çarpayıya uzanmaq məcburiyyətində qaldı. Yatağa uzandı və bir də daha yerindən qalxmadı. Hərbi yürüşlər, yaraları, revmatizm artıq öz işini görmüşdü.

İndi artıq zahiri görkəminə görə də Nikolay Semyonoviç əvvəlki adam deyildi. Mundirsiz, gecə köynəyində, taqətsiz halda başını yas-tığa endirib büründüyü yorğandan onun arıqlamış vücudu sezilirdi. Nikolay Semyonoviç çox zəif və ümitsiz görünürdü.

Bu əlacsızlıq adamın qəlbini sıxır və qeyri-ixtiyari göz yaşlarına səbəb olurdu.

Bəzən Tyoma tab gətirməyib atasının otağından çıxmağa tələsər-kən qapının ağzında doqquzyaşlı balaca Serjikle rastlaşırdı.

– Sənə nə lazımdır?! – Tyoma cəld qapının arxasına sıçrayıb yaşarmış gözləri ilə Serjike baxıb soruşdu.

– Ataya görə heyifsilənirəm!

“Ataya görə heyifsilənirəm!” – aydın bir ifadədir, hansı ki uşaqların qəlbini ağrı ilə doldurur, hansı ki onların üz cizgilərində gözib sanki ling kimi göz yaşlarının qapağını tərpedir, qüssə və ümid-sizlikdən yanıqlı, həzin bir səs doğururdu.

¹ Dənsik – zabite xidmət edən əsgər

¹ Manerka – yof üçün olan su qabı

– Sakit, sakit, – pıçılı və əl hərəkətləri ilə həm özünün, həm də Serjikin göz yaşlarının qarşısını ala bildi və qıç olub qalmış qardaşını başından astaca itələyərək, onunla birlikdə harasa bir qədər kənara çəkilməyə tələsdilər ki, oradan heç kim onların ağladığını eşitməsin.

Bir dəfə gimnaziya qayından Tyoma hamının üzünə baxıb anladı ki, qorxulu olan hadisə artıq haradasa yaxındadır.

Tyoma tələsik yeməyini yeyib barmaqlarının ucunda atasının kabinetinə getdi. O, ehtiyatla qapını aralayıb otağa daxil oldu.

Atası uzanıb qəmgin halda müəmmalı nəzərlərlə irəliyə baxırdı.

Tyoma atasına tərəf can atır, yaxınlaşıb atasını qucaqlamaq və onu çox istədiyini söyləmək istəyirdi. Lakin vərdiş öz işini görür. O, utancaqlıq, narahatlıq hissələrinə qalib gələ bilmədiyindən ehtiyatla yatağın qırağında oturmaqla kifayətləndi. Atasını baxışlarını onun üzərində saxladı və dinməzçə nəvazişlə oğluna baxdı. O görür və başa düşürdü ki, oğlunun ürəyindən nələr keçir.

– Hə, belə-belə işlər, Tyoma, – o, mülayim, yumşaq səslə dilləndi.

Oğlu başını qaldırdı, gözləri atasına nəsə nəvazişli, hərarətli sözlərlə cavab vermək istəyi ilə alışıb yansa da, bu sözləri dilinə getirə bilmədi.

“Soyuq adamam” – Tyoma qüسسə ilə fikirləşdi.

Atası da bunu anladı və dərindən köks ötürüb nəsə müəmmalı tərzdə mehribancasına dedi:

– Yaşa, Tyoma.

– Ata, birlikdə yaşayacağıq.

– Yox, artıq... mənim yığışmaq vaxtımdır... – Sonra bir qədər susub sonra əlavə etdi: – Uzaq səfərə...

Ağır, üzücü bir sakitlik hökm sürdü. Ata da, oğul da öz ələmində idi. Ata tamamilə keçmiş xatirələrə dalmışdı. Oğul isə atasına olan zəngin hissələrini söyləyə bilmədiyindən əzab çəkirdi.

Ata yaşanmış ömrünün bütün xatirə və hissələrini ifadə edən, nəsə dəyişilməmiş aydın baxışlarını haralarasa lap uzaqlara dikmişdi.

Necə ki payızın axırlarında, günəş boz səmanın qaranlığında gizləndiyi, gözlərin payızın yekrəng, çıpaqlaşmış, hüznü görkəminə alışdığı vaxtlarda, birdən axşamüstü açıq-qırmızı şüalar divarlarda oynaşmış yaşanmış yay günlərini kədərlə xatırladı.

– Yaşadım, bacardığım kimi... – ata sakitçə, sanki öz-özü ilə danışmış kimi dilləndi. – Hər şey arxada qaldı... Sən də yaşayıb... çox şeyi öyrənəcəksən... amma sonluğu da belə olacaq – mənim kimi uzanıb ölümü gözləyəcəksən... Sənə bir qədər çətin olacaq, çünki

həyat getdikcə qəlizləşir. Dünən yaxşı olan, bu gün artıq yaramır... Biz hərbi mundirdə böyüdük və o bizim bütün həyat yolumuzu müəyyənləşdirdi. Biz ona müqəddəs varlıq kimi yanaşır, onu namusumuz, şərəfimiz və qürurumuz hesab edirdik. Biz vətəni, çarı sevirdik... İndi isə zəmanə başqadır... Yadımdadır, hələ uşaq idim, görəndə ki, general gəlir, adam əsirdi, sanki Allah gəlir. İndi isə gedirsən, elə bil hərbi hissənin katibisən. Südömrün biri şalı boynuna keçirib, başını dik tutub, cənəyinin altından adama elə baxır ki, elə bil dünyanın sahibi odur. Yad mühitdə ölmək çox ağırdır... Amma burası da var ki, taleyin işi belədir... Səni də həyatın bayağı, gülünc cəhətləri axtarıb tapanda, səni də artıq kimse başa düşməyəndə eyni hissələri yaşayacaqsan... Hər yerdə belədir... Təkcə, Tyoma... Əgər...

Ata yerindən qalxıb soyuq baxışlarını oğluna dikdi.

– Əgər sən nə vaxtsa çarın əleyhinə gedəsi olsan, səni qəbirdən lənətləyərim...

Söhbət bitdi.

Tyoma lal sükutun içində çarpayının divarcığına qısılaraq, gözləri geniş açılmış vəziyyətdə oturmuşdu...

Yeni ağrılar başlanmışdı. Atasını dincəlmək və tək qalmaq istədiyini söylədi.

Axşam can üstə olan atamın vəziyyəti elə bil bir qədər yüngülləşdi. O, bütün övladları üçün nəvazişlə xaç çəkdi. Oğlunun əlini bir anlıq mehribancasına əlində saxladı. O da adətində uyğun olaraq atasının əlini öpmək üçün qaldırdı, atası isə sakitçə onun əlini sıxıb gülərüzlə oğlunu nəzərdən keçirdi və əsil sevgi ilə dilləndi:

– Gənc ağa.

Adət etmədiyi nəvazişdən vəcdə gələn Tyoma hönkürməyə başladı və atasını möhkəm qucaqlayıb, üzünü coşqun, hərarətli öpüşlərə qerq etdi.

Otağa tam sakitlik çökdü. Yalnız kimsəsiz qalmış ailə üzvlərinin səssiz, kədərli hıçqırtıları eşidilirdi.

Ata da dözmədi... Onu isti, qaynar həyat dalğasının doğurduğu qarşısızalmaz hissələr bürüdü... Sakit, tərənəmiz üzü titrədi və ona xas olmayan göz yaşları yastığa damcılamağa başladı... Hamı sakitləşib yenidən dinməzçə ataya diqqət kəsildiyi zaman, onun dəyişmiş üzündə yeni, sirli həyatın sanki açıq qapıdan içəriyə süzülən işıqabənzər şəfəqi hiss olunmağa başladı. Sakit, bir qədər ciddi, lakin qəlibinin dərinliklərindən gələn ağıllı baxışları onunla – can üstə olan adamlarla sağ qalanlar, getdiyi o müqəddəs, cansız və əbədi ələmlə bu

dünyada qoyduğu hərərətli, coşqun, çevik və dəyişkən həyat arasındakı əbədi uçurumu görürdü. Tez-tez xaç çəkərək artıq iki dünya arasında əks-səda verən səsi ilə sakitcə pıçıldadı:

– Xeyir-duamı verirəm... yaşayın...

Gecə yarısı bütün ev ayağa qalxdı. Xəstə can verməyə başlamışdı...

Uşaqlar öz çarpayılarında qısıb gözlərini geniş açaraq oturmuş və gördükləri hər bir adamın üzündə qorxunc, dəhşətli, labüd və qaçılmaz nəsə oxuyacaqlarını kədərlə gözləyirdilər.

Səhərə yaxın ata artıq həyatda yox idi. Qonaq otağındakı hündür yerdə sanki onun əvəzinə nəsə ayrı bir şey yoxluğa çevrilmişdi. Hər şeydən öncə ağıla sığmayan o idi ki, canlı olan, nəsə əbədi, fani, doğma, yad, əziz, qorxunc nə vardisa donub qalmış və bütün bu “nələrdəsə” bu güşədə yaşayan insan arasında ümumi heç nəyin olmadığı barədə yalnız müəyyən təsəvvür yaradırdı. O, sərt və ciddi, lakin xeyirxah və vicdanlı ata, hansı ki bütün həyatı boyu bağlı olduğu hər şeydə və hər yerdə hiss olunan, hansı ki bütün həyatın dərinliklərinə qədər nüfuz edən canlı ata bu lal, hərəkətsiz “nələrdəsə” yaşaya bilməzdi. Sanki o bütün bunlardan ayrılıb harasa getmiş və bax indicə qayıdıb gələcək, oturub tənbəki çubuğunu çəkəcək və şən, razı halda yenidən hərbi yürüşləri, yoldaşları, döyüşləri barədə söhbət edəcək...

Şamların işıqları aydın şölələr saçıb hər yerdə rəqs edir, katafalk¹ və uzun cərgəyə düzülmüş, qəşəng geyinmiş mərasim iştirakçılarını şölələndirir; günəş qızıdır, bürkü və küçənin döşənmiş hissəsindən qalxan tozun içindən yenice girmiş baharın ətri hiss olunur, tarlada təzə, yumşaq göy ot adamı cəlb edir, həyatın gözəlliklərindən xəber verir. Katafalkda isə sükut içinde ölümün vahiməli nəfəsi gedir, cansız baş yurğalanır, uzun-uzadı kədərli nəğmələr oxunur, tənənəli matəm marşı səslənib ətrafa yayılır – gah adamın ürəyini qüسسə ilə doldurur, gah yaxın və doğma adamın tezliklə, həmişəlik dar məzara qoyulacağını xatırladır, gah da yer üzünə gələn hər kəs üçün qaçılmaz olan əbədiyyət, ölüm barəsində təsəlliverici hisslər aşılır. Amma gənc Kartaşevin yanaqlarını göz yaşları ilə hey isladır; heyif atama, heyif yaşayanların hamısına, heyif həyatın özünə. Hamıya məhəbbət, nəvaziş göstərmək istəyir. Anasını, bütün insanları, dünyanı, bütün yaxşılıqları və pislikləri ilə sevmək istəyir. Öz həyatının yer üzündə bu aydın, işıqlı gün kimi sürətlə ötüb keçməsinə və öz işini başa vurduqdan sonra səmanın açıq mavi rəngində gizlənmək, yox olmaq, erimək istəyir...

¹ Katafalk – cənəzə arabası

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	4
--------------	---

HEKAYƏLƏR

Dimin sarayı	9
Adoçka	32
Dahi	37
Canavar	40

POVEST

TYOMANIN UŞAQLIĞI

Uğursuz gün	63
Cəza	80
Bağışlanma	82
Köhnə quyu	90
İcarəyə verilən həyat	97
Gimnaziyaya daxil olma	111
Adi günlər	126
İvanov	150
Xəbərçilik	153
Amerikaya doğru	160
İmtahanlar	172
Ata	181

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Yalçın Şükürov</i>
Korrektor:	<i>Nadir Quliyev</i>

Yığılmağa verilmişdir 11.09.2007. Çapa imzalanmışdır 27.12.2007.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 12. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 252.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.